

KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI YAYINLARI: 836

Yusuf Akçura

Prof. Dr. Ahmet TEMİR

TÜRK BÜYÜKLERİ DİZİSİ : 61

KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI YAYINLARI: 836

Yusuf Akçura

Prof. Dr. Ahmet TEMİR

TÜRK BÜYÜKLERİ DİZİSİ: 61

Kapak Düzeni : Saim ONAN

ISBN 975-17-0075-2

Onay: 6 10 1987 Tarih—928 1 4083 Sayı
Birinci baskı, 1987
Baskı sayısı: 15.000
Gaye Matbaası - ANKARA

İÇİNDEKİLER

یوسف آقچورا اوغلی

1) Yusuf Akçura Türk Yurdu'nun başında..............(1912)

ÖNSÖZ

Kültür ve Turizm Bakanlığı yayınlarından "Türk Büyükleri" dizisinde çok isabetli ve yerinde bir kararla Yusuf Akçura için de bir yer ayrılmış olması tabiî karşılanmalıdır, çünkü o da Türk Milletinin büyüklerindendir.

Onun esas hizmetini, siyasî ve ilmî "Türklük" ve "Türkçülük" fikrinin işlenip geliştirilmesinde görüyoruz: Ta 1904'te, daha herkes "Osmanlı" iken, "Osmanlıcılık, İslâmcılık, Türkçülük" konularında "Üç tarz-ı siyaset" üzerine tartışma açan, sonra yıllarca Türk Yurdu dergisini çıkaran Yusuf Akçura, Cumhuriyetin kuruluş yıllarında ATATÜRK'ün yakın mesai arkadaşlarından biri olarak, bilhassa dış siyaset ve kültür meselelerinde mühim rol oynamış ve üniversite profesörü olarak da birçok talebe yetiştirmiştir.

Yusuf Akçura ile ilgili bu küçük eserde onun hayatı, eserleri ve fikirleri üzerine ana hatlariyle bilgi verilmiş, araştırmaların lüzumuna işaret edilmiştir.

Prof. Dr. Ahmet TEMİR

GİRİŞ

YUSUF AKÇURA ÜZERİNE ARAŞTIRMALARA TOPLU BİR BAKIŞ

1. 1936-1937'lerde plânlanan "Hatıra Kitabı" meselesi

1936 sonlarında Yusuf Akçura adına bir "Hâtıra Kitabı" çıkarılması için teşebbüste bulunulmuş, fakat anlaşılmayan sebepler yüzünden bu iş gerçekleştirilememiştir. İstanbul'da Zaman Matbaası tarafından yayınlanması düşünülen bu eser için yazı istenerek Akçura'nın meslekdaş, dost ve talebelerine. önce matbaa sahibi Misak'ın, sonra da Cumhuriyet gazetesi dış siyaset yazarı Muharrem Feyzi Togay'ın imzasiyle, tahminen 30-35 kişiye mektupla müracaat edilmiştir.

Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü'ndeki Arat Kütüphanesi'nde muhafaza edilen dosyalardan anlaşıldığına göre, gazeteci M.F. Togay ve matbaacı Misak'la birlikte Prof.Dr. Reşid Rahmeti Arat da bu komisyonun içinde bulunuyor ve gelen yazıların gözden geçirilerek temize çekilmesi ve sıralanması işi onun tarafından yürütülüyordu.

Arat'ın elyazısı ile yapılan işaret ve kayıtlardan, 28 makale için yer ayrılmış olduğunu görüyoruz. Fakat halen dosyalarda ancak şu kimselere ait 15 makale mevcuttur: Hâmit Koşay, Şemseddin Günaltay, Lebib Karan (2 defa), Veled Çelebi İzbudak, A. Süheyl Ünver, Halil Has-Mehmetli, Şefika Gaspıralı, Abdullah Battal-Taymas, Selma Akçura, Sadri Maksudi Arsal, Hakkı Tarık Us, Halim Sabit Şibay, Mehmed Emin Yurdakul, Cafer Seydahmet Kırımer. Adları belirtilmiş olup makalesi bulunmayan, veya geri alınmış olanlar: Halil Etem, İ. Hakkı Akyol, Mehmet Emin Resulzade, Enver Ziya Karal, Fuad Toktar, İsmail Habip, Ahmed Ferid Tek. Kalan 6 yer numaralı, fakat boş olup kimlere ayrıldığı belli değildir.

M.F. Togay'ın mektubunda 1937 Ocak ayında baskıya verileceği bildirilen bu eserin 5 yıl geçtiği halde çıkmaması üzerine, A. Battal-Taymas: "Yusuf Akçura hakkındaki esere ne oldu?" diyerek Haber gazetesinde "Muharrir Muharrem Feyzi Togay'a açık mektup" neşretmiş ve sert bir dille hesap sormuştur (Haber-Akşam Postası, 5.IX.1942). M.F. Togay bu mektuba cevap vermemiş amma, 1944'de **Yusuf Akçura, hayatı ve eserleri** adı ile bir kitap yayınlamıştır. Togay'ın bu eser için yazdığı 1937 tarihli "İlk Söz" ve 1944 tarihli "Ha-

şiye''sinden de görüldüğü gibi, bu kitabı yazarken 'Hâtıra Kitabı'' için gelen yazılardan da faydalanmıştır. Bundan başka, ''Türkçülük ve muhabirlerin hâtıraları yakında ayrıca neşredilecektir'' diye haber vermiştir (s. 14). Kitabın arka kapağındaki şu ilân da bununla ilgilidir: ''Muharrem Feyzi Togay'ın yakında çıkacak diğer eserleri -Yusuf Akçura'nın Türkçülüğü. Büyük Türk Dünyası''. Anlaşılıyor ki, M.F. Togay ''Hâtıra Kitabı'' için toplanan malzemeyi işleyerek kendi eseri gibi neşretmek istemiş, fakat R.R. Arat buna yanaşmayınca ''Hâtıra Kitabı'' işi suya düşmüştür. Akçura ile ilgili malzemenin bir kısmı Togay'da, bir kısmı Arat'ta kalmıştır. Zaten ölümünden sonra şahsî evrakından bazıları Togay'a, bazıları da Arat'a teslim edilmiş bulunuyordu. Meselâ, ''Defteri âmalim'', ''refikasının müsaadesile'', M.F. Togay'ın adı geçen eserinde aynen yayınlanmıştır (s. 97-141). Bunlar ayrı ayrı işe yaramadığı gibi, birleştirilmeleri de mümkün olmayınca yıllar yılı kovalamış ve neticede Arat'ın malzemesi bu noksan şekliyle bana intikal etmiştir.

Netice olarak görüyoruz ki, ilk yıllarda Yusuf Akçura'nın ''unutulmasına'', en başta, Reşid Rahmeti Arat ve Muharrem Feyzi Togay gibi iki hemşehrisi veya bunların mensup olduğu iki grup arasındaki anlaşmazlık sebep olmuştur. Buna, ikinci dünya savaşı sırasında muhacir gruplar arasında ortaya çıkan siyasî tartışma ve ihtirasların da eklendiğini tahmin etmek zor olmaz. R.R. Arat, A.V. Menger, F. Kazak grubunun faaliyeti, M.F. Togay ve arkadaşları tarafından, şartlar bakımından tasvip edilmiyordu.

Arat 1964'te ölümünden önce elindeki Akçura dosyalarını Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsüne getirip bırakmış ve: ''Şu esere yeni bir şekil vererek yayınlayalım!'' demişti. Benim de ihmalim ve 1975'te Enstitü Başkanlığı'ndan ayrılarak Almanya'ya gitmem yüzünden bu iş geciktikçe gecikmiştir. Mevcut malzemenin, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü'nde kurulacak yeni bir ''Akçura Komisyonu'' tarafından ele alınarak, eski ve yeni araştırmaların da eklenmesiyle yayınlanmasını ve böylece elli yıl önce başlanılmış olan ''Yusuf Akçura için bir Anma Kitabı çıkarma'' işinin gerçekleştirilmesini arzu ve temenni etmekteyim.

Yusuf Akçura'nın hemen ölümünden sonraki aylarda çıkan yazıların azlığının sebebini, işte bu ''Hâtıra Kitabı'' hâdisesinde aramak doğru olur. Tespit edebildiğim kadarıyla 1935'te gazete ve dergilerde şu kimselerin yazıları çıkmıştır: A. Ağaoğlu, A. Battal Taymas, G.von Men-

de, Temir, M.E.Resulzâde, A. İshakî, C. Seydahmet, R. Muhammediş, S. İffet, Hakim, Ş. Kilevli v.b.

Onun için yazı yazmaları beklenen V.Ç. İzbudak, H.T. Us, H. Etem, İsmail Habip, (İbrahim), (F. Köprülü). A.F.Tek.S.M. Arsal. A.Hüseyinzâde, E.Z. Karal, H.Z. Koşay, M.E. Yurdakul, H.S. Şibay, L. Karan, F. Toktar, Ş. Gaspıralı gibi yakın arkadaşları ve eşi Selma Hanım, makalelerini yukarıda adı geçen "Hatıra Kitabı"na vermişler ve toplu olarak çıkmasını arzu ettiklerinden, gazete ve dergilerde yayınlatmamışlardır. Ancak kitabın çıkması gecikince bazı makaleler başka tarafta yayınlanmış veya malzeme olarak kullanılmıştır. Meselâ, Haber-Akşam Postası'nda: "Yusuf Akçura'nın Rusya Türkleri arasındaki çalışmaları" başlığı altında yazı gönderdiğini (5.IX.1942) söyleyen A. Taymas'ın makalesi, "Yusuf Akçuraoğlu'nun Türkçülüğü ve Rusya Türkleri arasındaki çalışmaları" başlığı ile Türk Yurdu dergisinde çıkmıştır (XXVI, 7, 1942, s. 221-225). S.M. Arsal'ın "Dostum Yusuf Akçura" adlı makalesinin (Türk Kültürü 174, 1977, s. 26-34) elyazma aslı (başka başlıkla: "Yusuf Akçura'yı ben nasıl tanıdım") Arat Kütüphanesi'ndeki dosyalarda bulunmaktadır. Emel Esin, "Akçuraoğlu Yusuf Bey'e dâir hâtıralar" adlı tebliğinde (**Yusuf Akçura Sempozyumu** tebliğleri 1987, s. 35-42), teyzesi Selma Hanımın, bir kopyası Arat dosyalarında da bulunan yazısından ve babasının basılmamış makalesinden sık sık bahsetmekte ve parçalar almaktadır.

2. Yusuf Akçura hakkında yazılanlar

Onun hayatı ve eserleri üzerine henüz hayatta iken çıkan yazıların başlıcaları şunlardır: (Tarih sırasına göre)

Köprülüzâde Mehmed Fuad, **Bizde tarih ve müverrihler hakkında**, Bilgi 1,2, 1329 (1913), s. 185-196. **Yusuf Akçura** için bk. s.192.

Nevsal-i Millî 1330 (1914), s. 20-22: **Yusuf Akçura** (resimli).

Das Grössere Deutschland III, 17, 1916, s. 355-356: **Aktschura Oglu Iussuf Bey.**

Dr. Hachtmann, **Aktschura Oghlu Jussuf Bey,** Deutsche Levante=Zeitung VI, 3, 1916, s. 93.

Validov, Camalütdin, **Oçerk istoriili obrazovannosti i litraturı Tatar**, Moskova - Leningrad 1923. 1986 Oxford baskısında **Yusuf Akçura** ve eserleri için bk.: s. 168-171.

Abdurrahman Sa'dî, **Tatar edebiyatı tarihi**, Kazan 1926. **Yusuf Akçura**'nın Kazan'daki siyasî faaliyetleri için bk.: s. 145-148.

M. Zeki, **Türkiye teracim-i ahval ansiklopedisi** III, 1930-1932, s. 300-301: **Yusuf Bey (Akçuraoğlu).**

Bütün bunlara, Y. Akçura'nın kendi kaleminden çıkan biyografisini de eklemek gerekir: **Türk Yılı** 1928, s. 396-412.

Ansiklopedilerde Yusuf Akçura. Onun hayatı ve eserleri üzerine kısa bilgileri Türkiye'de çıkan ve bir kısmı yukarıda zikredilen Ansiklopedilerde de bulmak mümkündür:

Türkiye teracim-i ahval ansiklopedisi III, 1930-1932, s. 300-301.

Türk ansiklopedisi I, 1941, s. 319-320.

Türk meşhurları, 1946-1947, s. 28.

Cumhuriyet ansiklopedisi I, 1968, s. 12.

Meydan Larousse I, 1969, s. 213.

Türk dili ve edebiyatı ansiklopedisi I, 1976, s. 87-88.

Türk ve dünya ünlüleri ansiklopedisi I, 1983, s. 171-172.

Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye ansiklopedisi V, 1985, s. 1397.

Yeni Türk ansiklopedisi I, 1985, s. 59.

Hayat ansiklopedisi I, s. 66.

Ölümünden sonraki yıllarda çıkan yazılar henüz tam olarak araştırılıp tespit edilmiş değildir. Bununla beraber bibliyografyamızda 1936'dan itibaren yayınlanan kitap ve makalelerden mümkün olduğu kadar ancak doğrudan doğruya Yusuf Akçura ile ilgili olanları, veya içinde ona ait özel bahis, önsöz, giriş bulunanları bir araya getirmeye çalıştık. Bu eserde ilmî konuların açıklama, inceleme ve tartışmasına girişilmediğinden, diğer yardımcı eserlere fazla yer verilmemiştir.

3. Anma törenleri ve sempozyumlar

a) Yusuf Akçura'nın 100. doğum yılı dolayısiyle 1976'da Türk Tarih Kurumu'nda bir Anma Töreni tertiplenmiş ve Belleten'de bu münasebetle şu yazı çıkmıştır:

"Anma Törenleri. Kurumumuz eski başkanlarından, Türk düşün adamı Yusuf Akçura'nın 100. doğum yılı dolayısiyle 25 Haziran 1976 Cuma günü kurumumuzda bir anma töreni düzenlenmiş ve bu törende Başkanımız Ord. Prof. Enver Ziya Karal, üyelerimizden Ord. Prof. Dr. Şevket Aziz Kansu ve Dr. Hâmit Koşay birer konuşma yapmışlardır" (Belleten LXI, 1977, s. 609).

b) Yusuf Akçura'nın ölümünün 50. yılı dolayısiyle 11-12 Mart 1985 günleri Ankara Millî Kütüphane salonlarında Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü tarafından bir sempozyum tertiplenmiştir. Kültür ve Turizm Bakanı Mükerrem Taşçıoğlu tarafından açılan bu sempozyuma birçok devlet erkânı ile Yusuf Akçura'nın kızı Ülken Civelekoğlu (Akçura) da katılmışlardır. 4 oturum halinde 2 gün devam eden bu sempozyumun programı şöyle idi:

11 Mart 1985 Pazartesi

Açılış konuşmaları

I. Oturum: Hayatı ve hâtıralar
- Doç.Dr. Nâdir Devlet, Yusuf Akçura'nın hayatı
- Dr. Emel Esin, Akçura-oğlu Yusuf Bey'e dâir hâtıralar

II. Oturum: Tarihçiliği, sosyal ve iktisadî görüşleri
- Prof.Dr. Ercümend Kuran, Yusuf Akçura'nın tarihçiliği
- Prof.Dr. Mehmet Eröz, Yusuf Akçura'nın sosyal ve iktisadî görüşleri

12 Mart 1985 Salı

III. Oturum: "Üç tarz-ı siyaset" üzerine panel
- Yönetici: Rıza Kardaş
- Konuşmacılar:
  Doç.Dr. Bahaeddin Yediyıldız, Osmanlıcılık
  Doç.Dr.Süleyman H. Bolay, İslâmcılık
  Doç. Dr. Mehmet Saray, Türkçülük

IV. Oturum: Dış Türklerle ilişkisi ve Türk fikir tarihindeki yeri
- Prof.Dr. Ahmet Temir, Yusuf Akçura ve Dış Türkler
- Prof.Dr. Ahmet B. Ercilasun, Yusuf Akçura'nın Türk fikir tarihindeki yeri

4. François Georgeon'un çalışmaları ve temenniler

Fransız Türkoğlu François Georgeon'un Yusuf Akçura ile ilgili araştırmaları, bu alanda devir açacak mahiyettedir. Türkiye'de milliyetçilik hareketi ve bu harekette Yusuf Akçura'nın rolü konusunu doktora tezi olarak alan yazar, Paris Üniversitesi III'e sunduğu **Yusuf Akçura: Contribution à l'étude du mouvement national en Turquie** (Paris 1978, 327 s.) adlı eseriyle büyük bir başarı kazanmıştır. Akçura'nın şahsiyetine ve o devirdeki Türk dünyasının fikir hayatına tarafsız

bir araştırıcı gözü ile bakan bu eser üzerine daha fazla bilgi için Emel Esin'in tanıtma ve değerlendirmesine bakınız: **Yusuf Akçura hakkında bilinmeyen kaynaklar ve F. Georgeon'un araştırması** (Türk Kültürü 200-201-202, 1979, s. 44-53).

İki yıl sonra yazar eserini yeniden düzenleyerek ve adını da biraz değiştirerek bastırdı: **Aux origines du nationalisme Turc — Yusuf Akçura (1876-1935)** (Paris 1980, Edition ADPF, 154 s.). Eserin bu baskısı Alev Er tarafından dilimize çevrilerek **Türk Milliyetçiliğinin kökenleri-Yusuf Akçura- (1876-1935)** adı ile Yurt Yayınevi tarafından neşredildi. Eserin Türkçe tercümesi üzerine, bildiğim kadarıyla Zafer Toprak'ın Cumhuriyet'te (30.IV.1987), Yusuf Çotuksöken'in Güneş'te (11.V.1987) birer tanıtmasıyla benim de Türk Dili'nde bir yazım çıktı. Eserin Türkçesi'nde teknik bakımdan bazı eksikler görülüyorsa da, Yusuf Akçura'nın eserlerinin bibliyografyası eklenmekle büyük bir değer kazanmıştır. Fr. Georgeon'un Fransızca neşrinde Yusuf Akçura'nın ancak 12 eseri zikredildiği halde, Türkçesi'nde yazar bu listeyi çok genişletmiştir. Fakat kendisinin de belirttiği gibi henüz bu da tam değildir: Yusuf Akçura'nın 1904-1908 Kazan devrine ait makaleleri ile 1925'ten sonra çıkan yazılarının tamamlanması gerekecektir. Yusuf Akçura'nın fikirlerinin kritik bir şekilde tesbiti için, daha fazla ön çalışmalara ihtiyaç vardır. Eserlerinin tam ve noksansız bir bibliyografyasının hazırlanması, bu çalışmalar için gerekli ilk şarttır. Misal olarak Sâkin Öner'in şu notuna bir göz atalım: ''Yusuf Akçura'nın 1911-1928'lerde Türk Yurdu'nda çıkan 53 makalesi, İstanbul Edebiyat Fakültesi Türkoloji Bölümü öğrencilerinden Ersin Aybars tarafından incelenmiştir'' (S. Öner, Türkçülük 1978, s. 30).

Bu alanda ciddî çalışmalara girişmiş olan François Georgeon'un memleketimiz tarihçi, sosyolog v. b .. tarafından da destekleneceğini ümit ve temenni ederiz. Meselâ, uygun zamanlarda muayyen konular üzerine konferans ve sempozyumlar tertip edilmesi, devir devir ve bölüm bölüm veya konulara göre Yusuf Akçura'nın incelenip açıklanmış eserlerinin bibliyografyalarının hazırlanması v.b. gibi çalışma konuları örnek olarak göz önünde tutulabilir.

Bu eseri hazırlarken kıymetli fikir, bilgi ve teknik yardımlarından faydalandığım Yusuf Akçura'nın kızı Ülken Civelekoğlu (Akçura) Hanımefendiye, Saide Arslanbek Hanıma, Türk Tarih Kurumu Başkanı Prof. Dr. Yaşar Yücel'e, Prof. Dr. Şerif Baştav ve Mahmut

Tahir Beylere, Almanya'dan fotokopi temininindeki yardımlarından dolayı Dr. Claus Schönig (Mainz Üniversitesi) ile Dr. Orhan Gökçe'ye (Giessen Üniversitesi) en samimî teşekkürlerimi sunar, Yusuf Akçura'nın küçük baldızı rahmetli Dr. Emel Esin'i de fikir ve tavsiyelerinden dolayı şükranla yadederim.

Prof.Dr. Ahmet TEMİR
26 Ağustos 1987, Ankara

YUSUF AKÇURA
HAYATI VE ESERLERİ

1. Doğum yeri ve tarihi (1872/1876/1879) Şeceresi ve çocukluk devri

Türk dünyasında ilmî ve siyasî Türkçülük fikrinin araştırma ve geliştirilmesinde büyük rol oynamış olan Tarih Profesörü, Cumhuriyetin kuruluş yıllarında Atatürk'ün yakın mesai arkadaşlarından Yusuf AKÇURA (AKÇURAOĞLU Yusuf, Rusçada: AKÇURİN), Kazan Türk (Tatar)larından olup, 2 Aralık 1876'da (H. 1293), diğer rivayetlere göre 1872 veya 1879'da İdil (Volga) nehri üzerindeki Simbir (Ruşçada: Simbirsk, bugünkü adi: Ul'yanovsk) şehrinde dünyaya gelmiştir. Yusuf Akçura, ''Türk Yılı''nda (s. 396) doğum tarihini kendisi de 1879 olarak gösteriyorsa da, aşağıda açıklanacağı gibi, bu her halde bir yanlışlık eseri olsa gerektir.

Yusuf'un babası Hasan, onun babası Süleyman Bay'dır. Hasan'ın doğum yeri açık olarak bilinmiyorsa da, onun babası Süleyman Züye Başı kasabasında yaşadığına göre, Hasan'ın da orada doğmuş olması kuvvetle muhtemeldir. Süleyman Bay'ın dördü erkek, yedisi kız onbir çocuğu olmuştur. Erkek çocukların ikincisi Yusuf'un babası Hasan idi.

Büyük sanayici ve tüccarlardan olan Süleyman'ın, Simbir ve Kazan vilâyetlerinin türlü bölgelerinde bir çok tekstil fabrikası vardı. Öldüğü zaman miras paylaşırken, oğlu Hasan'a biri Züye Başı'nda, ikincisi Simbir'de ve üçüncüsü de Lahovka'da olmak üzere üç kumaş fabrikası isabet etmiştir.

Hasan Bay iki defa evlenmiş olup, ikinci hanımı Kazanlı tüccarlardan Abdürreşid Yunus (of) un kızı Bibi Kamer Banu idi. Abdürreşid'in 3'ü erkek, 4'ü kız olmak üzere 7 çocuğu vardı ve Bibi Kamer Banu kızların ikincisi idi. Yunus (of) lar Kazan'ın meşhur tüccar ailelerinden olup, Çin ile Çay ticareti yapan Abdürreşid, Kazan'da kurmuş olduğu debagat fabrikasında işlenen deri malzemesini Çin'e götürüp çay

ile değiştirirdi. Hasan ile Bibi Kamer Banu'nun birkaç çocukları olmuşsa da, Yusuf'tan başkaları hepsi de ölmüş, ancak Yusuf tek çocukları olarak sıhhatta kalmıştır. Yusuf, babasının ölümünden sonra doğan, ancak üç yaşında iken vefat eden kız kardeşi Fatimetüzzehra'yı iyice hatırladığını yazıyor. Bundan başka, birisinin adı yine Fatma olan iki de evlâtlık almışlardır.

Yusuf'un sağ olarak doğmasına çok sevinen anne ve babası, Rusya'nın 12 Nisan 1877'de Türkiye'ye karşı başlattığı 93 harbi sırasında Simbir'e getirilen Türk esirlerine ziyafetler çekmiş ve hediyeler dağıtmıştır. Yusuf Akçura'nın 1879'da değil de 1876'da doğduğunu ispatlayan en mühim delillerden biri de işte bu vaka olsa gerektir. Bundan başka Yusuf Akçura, doğumunun Türk-Rus harbinin başlama tarihlerine rasladığını ve bu savaş neticesinde Rusya'da başgösteren iktisadî buhran yüzünden babasının işlerinin bozulmuş olduğunu yakın arkadaşlarına da anlatmıştır.

Yusuf Akçura'nın babası Hasan, 1878 kışında, yani oğlu 2 yaşında iken beklenmedik bir şekilde dünyadan ayrılmıştır. Şöyle ki, kızakla Kazan'dan Simbir'e dönüşü esnasında evdekiler onun ölüsü ile karşılaşmışlardır. Oda gibi örtülü kızağın içine bakmayan seyisle uşak, yolda Hasan Bay'ın ölümünden haberdar olamamışlardır.

Babasının anî ölümü, iş hayatındaki karışıklık ve bozuk durum küçük çocuk ile annesini çok sıkıntıya düşürmüş, Simbir'den uzaklaşmalarına ve birkaç yıl sonra da büsbütün İstanbul'a gidip yerleşmelerine sebep olmuştur. 1882 yılında Yusuf altı yaşında iken annesinin Simbir'den Kazan'a seyahati esnasında kızak devrilerek kadının ağır bir ruhî sarsıntı geçirmesine yol açmıştır. Vücutça bir yaralanma olmamışsa da, sinirlerinin bozulması uzunca bir tedaviyi gerekli kılmıştır. Böylece Bibi Kamer Banu Hanımın beklenmedik bir kaza neticesinde hastalanarak yatağa düşmesi ve doktorların sıcak memleketlerde oturmaları hakkındaki tavsiyeleri de, anne ile çocuğun Türkiye'ye göçmelerinde mühim rol oynamıştır.

Fabrika işlerini yürütmeğe Yusuf'un annesinin sıhhati de tecrübesi de müsait olmadığından, durumu gözden geçirmek üzere Yunus (of) ailesinden yardım istenmiştir. Gelen zat iş ve muamele defterlerini inceledikten sonra şirketin pek çok alacaklısı olduğunu tespit etmiş ve bunları yola getirmek için şimdilik uzakça bir yere gitmelerini tavsiye etmiştir. Bunun üzerine annesi, hem kımız içerek tedavi görmek, hem alacaklılardan uzaklaşmak maksadiyle oğlu Yusuf ile birlikte Stavro-

pol şehrine gitmişlerdir. Fakat burada da rahata kavuşamamışlar, alacaklıların işlerini yürüten Rus avukat peşlerinden gelerek zatî eşyadan başka birçok mallarına haciz koydurarak sattırmıştır. Bundan sonra aile Stavropol'da çok kalmamış ve Türkiye'ye gidip yerleşmek maksadiyle trenle Odesa yolunu tutmuşlardır.

2. Akçuralar İstanbul'da (1883)

1883 yılının yaz aylarında İstanbul'a gelen Yusuf Akçura ile annesi önce Nuruosmaniye civarında bir daire kiralayarak yerleşmişlerdir. İlk okuyup yazmayı Lahovka'da, Tatar mahallesi imamı ve ilk mektep muallimi Abdülmend efendiden aldığı hususî derslerle öğrenmiş olan Yusuf Akçura, İstanbul'a gelince Mahmutpaşa camii yanındaki ilkokula yazdırılmıştır. Fakat hastalıklı annesi sık sık Bursa'nın Çekirge kaplıcalarına gitmek zorunda kaldığından, İstanbul'a her dönüşlerinde evleri ve dolayısiyle Yusuf'un devam ettiği okul da değişmiştir. Meselâ, ilk Bursa seyahatinden dönünce Yusuf'u Divanyolu'ndaki Kara Sebil üstünde Kara Hafız ilk mektebine vermişlerdir. Başka bir Bursa seyahatinden sonra üçüncü defa ev değiştirerek Babı Serasker civarında bir eve taşınırlar. Burada camiin avlusunda ve Seraskerlik dairesinin meydanında her gün yapılan talim, yoklama ve nöbet değiştirmeleri seyreden ve kapıda nöbet bekleyen askerlerle konuşan küçük Yusuf'ta askerliğe karşı büyük bir heves ve sevgi uyanmış, evde dahi eğlence ve oyuncaklarını askerlikle ilgili konu ve malzemeler teşkil etmiştir.

Kirada oturarak sık sık ev değiştirmekten bıkan Yusuf'un annesi, nihayet Aksaray Yusufpaşa Mahallesinde, tramvay caddesine yakın bir yerde 700 altına büyükçe bir ev satın almış ve orada yerleşince Yusuf da Yusufpaşa ilk mektebine naklen kaydolunmuştur. Dördüncü sınıfa alınan küçük Yusuf, Askerî Rüştiye'ye geçinceye kadar tahsiline bu okulda devam etmiştir.

Bu sıralarda Yusuf'un annesi Kazan'daki akrabalarından bir telgraf alır ve Stavropol'da mallarını sattıran Rus avukatın peşlerinden İstanbul'a geleceğini öğrenerek oğlu Yusuf'u yanına alıp kısa bir müddet için İzmit'e gider. Bu suretle Yusuf, çocukluğunda Bursa'dan başka İzmit'i görmüş ve birkaç ay burada bir ilkokulda misafir olarak bulunmuştur. Kapitülâsyonlar devrinde, Osmanlı Devleti içinde yabancı konsoloslukların kendi mahkemeleri ve tevfikhaneleri bile vardı. Bunlar, Osmanlı Devletinde yaşayan kendi tebaaları üzerinde istedikleri gibi hüküm ve kuvvet sahibi idiler. Rus konsolosluğu da aynı tarzda hareket ettiğinden, Yusuf'un annesi Kazan'dan aldığı haber üzerine

İstanbul'dan ayrılmak mecburiyetinde kalmış, fakat bereket versin mesele fazla alevlenmeden tekrar İstanbul'a dönmüşlerdir. Fakat bu hadiseden sonra kadının sinirleri büsbütün bozularak Yusuf'un babasından kalan karışık işleri yürütemeyecek bir duruma düşmüştür.

3. Yusuf'un üvey babası

Bu durum karşısında bir yardımcıya ve hayat arkadaşına ihtiyaç duyan annesi evlenmeye karar vererek Yusuf'a da açar ve babalık olacak kimseden hoşlanıp hoşlanmadığını sorar. Bu zat Dağıstanlı Osman namında biri olup, annesi onu, Şeyh Şamil'in kayın validesinin de araya girmesiyle birçok talip arasından tercih etmiş bulunuyordu. Yusuf annesine nezaketen müspet cevap vermiş ise de, aralarına bir yabancının girmesi onu üzmüştü. Hattâ, o sıralarda karşılaştığı bazı tatsız hadiseleri de üvey pederinin fena niyetine atfetmişti. Meselâ, oturduğu yere yakın Fatih Askerî Rüştiyesi'ne (yer olmadığı için) alınamayıp Kocamustafapaşa Rüştiyesi'ne verilmesi bunlardan biri idi. Fakat sonraları Yusuf üvey peder hakkındaki menfi düşüncelerini değiştirmiş, kendisine esas dinî ve millî terbiyeyi verenin Dağıstanlı Osman Bey olduğunu her vesile ile arkadaşlarına anlatmıştır. Dağıstanlı üvey peder Osman Bey, Yusuf'a karşı üvey değil, öz evlâdı gibi hareket etmiş, her vesile ile onu desteklemiş ve Harbiye Mektebi'ne girmesi için de o teşvik etmiştir. Onun Yusuf'a karşı bu ihtimam ve dikkati o dereceyi bulmuştur ki, Yusuf gerek tahsil hayatında ve gerek daha sonraları Türkiye'de ''Dağıstanlı Yusuf'' diye tanınmıştır. ''Kazanlı Yusuf Akçura'' olarak tanınması ise hayata atıldıktan sonra başlamıştır.

Yusuf Akçura, ''Defter-i âmalim'' adlı hâtıra kitabında annesinin evlenmesi ve üvey babası hakkında şunları yazıyor: ''Üvey baba. Ben epeyce büyümüş ve derslerim ve kendi âlemim ile meşgul olduğumdan validem yalnızlık hissediyordu. Bir taraftan rahatsızlığı ve diğer taraftan Rusya'daki işlerin yüzüstü durması kendisine bir hâmi ve arkadaş bulmak ihtiyacını doğurmuştu. Validenin bu temayülünü bilenler kendisine muvafık bir eş aradıklarını aradaki görüşmelerden anlıyordum. Kılavuzluğu yapmağa en ziyade çalışan Bedestan esnafından birinin haremi Kazanlı Bedriye hanım idi''.

''Talipler çok idi: Mısır çarşısında baharat ticareti yapan yaşlı başlı Fatihli bir adam, Yenibahçe'de evi bulunan ve kanarya meraklısı orta yaşlı esnaftan biri, Karagümrük tekkesi şeyhi, İstanbul'daki Akçuralardan birinin tavsiye ettiği çifte sarı sakallı, iri vücutlu ve zengin bir Rusyalı, Dağıstan Beylerinden orta yaşlı, semaver ve çay tüccarı cübbeli ve fesli bir zat.''

''Bana üvey baba olmağa namzet bu zevattan valideme en münasibi Dağıstanlı Bey olduğu söyleniyordu. Bir kaç defa hacca gitmiş ve hafızı kelâmullah olması tercihe şayan ayrıca bir meziyet sayılıyordu. Ruslara karşı Dağıstan'ın müdafaası ile kahramanlık gösteren Şeyh Şamil'in kaynanası Dağıstanlı Beyi tavsiye etmişti.''

''Ortada daha evlenmek sözü yok iken bu zat Rusya'dan geldiğini söyleyerek bir ramazan akşamı bize misafir gelmişti. Kazan'dan geldiğini ve validenin akrabasından selâmlar getirdiğini söylemişti. Valide dahi çarşaflı olarak yanına çıkmıştı. Bu görüşmeden sonra ortaya vasıta konulmuştur. Evvelki dört talip reddedildi. Dağıstanlı Bey ile validenin nikâhı kıyıldı ve debdebesiz ve sâde bir düğün yapıldı. Bu esnada ilk mektebi bitirmiş olduğumdan beni Rüştiye'ye yazdırmak istediler. FatihRüştiyesi'ne müracaat ettik. Kayıt kapanmış olduğunu söylediler. Buradan alelâcele araba ile Kocamustafapaşa Rüştiyesi'ne geldik. Kabul edildim. Kayıt numaramı iyice hatırlayamıyorum, fakat 70 ile 90 arasında olduğunu iyi biliyorum.''

''Validem izdivaçtan evvel bana babalık olacak zattan hoşlanıp hoşlanmadığımı sormuştu. Ben tasdik cevabını vermiştim. Fakat dokuz sendene beri biribirimize çok merbut bulunduğumuzdan, aramıza yabancı bir adamın babalık olarak girmesinden iki vücut birbirinden ayrılmıştı. Gerek ben gerek validem bu iftiraktan müteessir olduğumuzu gizleyemiyorduk. Hattâ babalığın beni uzak bir Rüştiye mektebine yazdırmış olmasını, beni validemden uzaklaştırmak için olduğunu zannetmiştim. Fakat hakikatte böyle bir şey olduğuna şimdi ihtimal vermiyorum.''

''Rüştiyeye girdikten sonra bendeki eczacılığa merak da söndü, yerine ressamlık merakı geldi. âşık Kerem gibi kitaplardaki resimleri sulu boya ile yapıyorduk. Resimler çoğaldıktan sonra bunları teşhir etmiş olduğum köşenin üzerine 'Yusuf Efendi bendelerinin ressam dükkânı' diye bir de levha asmıştım. Mektebe gidip gelirken mektebin yanıbaşındaki, sulu boya resim yapıp satan Priştineli Derebostanî'nin dükkânı önünde durup nasıl resim yaptığını merakla seyrediyordum.''

4. Yusuf Rüştiye talebesi

Yusuf Akçura, kendi ifadesine göre H. 1303 yılında Kocamustafapaşa Rüştiyesi'ne yazılmıştır. Bu Hicrî yıl, Milâdî 10.X.1885 ten 29.IX.1886'ya kadar olan ayları içine aldığından, kayıt işlerinin 1886'nın 29 Eylül'ünden önce yapıldığı anlaşılıyor. Rüştiye'de geçirdiği günleri ve muallimlerin kabiliyet ve karakterlerini hâtıralarında o-

dukça açık bir şekilde anlatınaktadır. Yusuf ikinci sınıfa "Bölükemini" ve ikiden üçüncü sınfa da "Çavuş" olarak geçmiştir.

"Defter-i âmalim" adlı hâtıra kitabında bu kondu yazdıkları şunlardır: "Rüşdiye hayatım. Rüştiyeye girdiğim zaman yaşımın dokuz olduğunu söylüyorlardı. Doğru mu yanlış mı bilmem. Yalnız Rüştiye'ye kayıt tarihimin 1303 olduğu muhakkak. Rüştiyenin ilk sınıfına ait hâtıralarım şunlardır: İlmihal okutan ilmiyeden, orta yaşlı, oldukça çok söyler bir adamdı. Ders esnasında sıralı sırasız tuhaf tuhaf şeyler anlatır, şakirdanı güldürürdü. Kıraat-ı Türkiye'yi dahiliye zabitlerinden bir mülâzım okutuyordu. Lakırdısı, takriri karışık idi. Malûmatı da biraz takırca idi sanırım. Karalama hocası gayet şişman bir yüzbaşı idi. Bağırıp çağırmaktan ziyadesile hoşlanır, kabadayımeşrep bir adamdı. Dayak atar iken Allah yaratmış demezdi. Bir çocuğu dövüp öldürdüğü rivayet olunurdu. İmlâ hocası gayet zayıf ve hastalıklı bir zabitti. Hüsnü hatt-ı Türkî muallimi mülkiyeden siyah sakallı, üstü başı gayet düzgün 30 yaşlarında bir zat idi. Gayet güzel yazı yazardı."

"Bu hocalardan başka mektebin idare heyeti vardı. Müdürü kolağası idi. Kırmızı yüzlü, orta yaşlı idi. Dahiliye zabitleri bir yüzbaşı ve iki mülâzim idi."

"Mektebe girdiğim zaman pek de uslu değildim zannederim. Zira bir gün yanımda oturan zenciyi diğer bir arkadaşım ile birleşip dövmüştük. Dayak kâfi değilmiş gibi üstündeki beyaz ceketine mürekkep dökmüştük. Vukubulan şikâyet üzerine üç dört sopa yedik. İhtimal ki, yediğim bu sopalar beni akıllandırmıştır. Sonraları melek gibi idim. Hiç sesim çıkmazdı. Dersime çalışırdım. Hocaların gözüne girdim. Hem hüsnü ahlâktan, hem de dersten bir kaç aferin aldım."

"İlmihal hocası vereceği dersin ibaresini kitaptan okur, sonra anlatırdı. Dersi verip bitirdikten sonra bazı çocukları önüne getirip eski dersi sorardı. Bilmeyenleri alıkordu. Sonradan kalkıp da bilenler olur ise, bilmeyenler bunların elini öperdi. Kıraat-i Türkiye hocası, kitabı yüzünden okuturdu. Pek anlamazdım. Çünkü okuduğum bir çok yerlerin manasını bilmezdim. Karalama hocası meşklerimizde bulunan herhangi satır ve ibareyi gösterip talebeye elli yahut yüz defa yazılmasını emrederdi. Kendisinin bu esnada sınıfta kalıp kalmadığını hatırlamıyorum. Karalama yazdırılmasından maksat ve faidenin ne olduğunu o zaman bir türlü anlamamıştım. Halâ da anladığım yok. Bilâkis zararlarını gördüm. Az zamanda sür'atle ço yazı yaza yaza hüsnü hattım bozuldu. İmlâ hocası zabit sınıfa gelip yerine oturduktan sonra bir gazeteyi çavuşa verip yüksek sesle okuturdu. Biz de yazar idik. Çavu-

şun yanlış okuduğu yerleri bizzat muallim düzeltirdi. Hoca çavuşun yazılarını kendisi tashih ederdi. Çavuşlar dahi talebelerin yazılarına bakarlardı. Bazan da tahtada doğrusu yazılır ve herkes yazısını tashih ederdi. Lâkin hatalı yazılan kelimenin niçin yanlış olduğunu ve doğru imlânın neden icap eylediği anlatılmazdı.Bu tarzdaki imlâ dersi imlâmızı düzelteceği yerde hemen hemen hepimizi imlâ fıkrası yapmıştır. Hüsnü hat hocası gelip oturduktan sonra meşkini yazanlar birer birer yanına gelip gösterirlerdi. Hoca bunların yanlışlarını çıkarırdı. İyi olmuş ise ibareyi değiştirirdi. Hüsnü hattı Türki, Rüştiye'nin birinci senesinde Rik'a hattından ibaretti. Mahalle mektebinde hattı sülüs ve nesihi adam akıllı öğrenememiş olduğumuz halde, artık bunların hocası olduğumuz farzolunurdu. En ziyade ilmihale çalışırdım. Zaten çalışacak ders de hemen hemen bundan ibaretti. Hoca beni pek severdi. Sene nihayetlerine doğru vira elim öpülürdü. Bazı defa çavuşların bile bilemedikleri müşkül meselelere doğru cevap verdiğimi hâlâ hatırlıyorum. İlk husuŝi imtihanda 30'a kadar terakki ettim. Çavuşlardan biri arsızca olduğundan yerine, hüsnü ahlâkı hoca ve zabitlerce musaddak Yusufpaşalı Yusuf diye beni tâyin ettiler. Bunda kimbilir uslulugum ve aynı zamanda küçüklüğüm ve sevimliliğimin de tesiri olmuştur."

"Üçüncü hususîde zannedersem, bölükemini oldum. Usluluğum şayi olduktan biraz sonra musluk başından teneffüshaneye gelir iken bir münasebetsizlik yapmışım. İhtimal ıslık çalmışım.Dershane pen'ceresinde bulunan müdür hemen beni yanına çağırdı ve bu kadar çocuk arasında seni uslu sanırdık, diye azarladı. Fena halde müteessir ve mahçup oldum."

"Mektepte böyle uslu ve mahcûp idim ise de, evde bilâkis pek yaramaz idim. Valide mütemadiyen darılıyordu. Bazan dayak bile yerdim. En ziyade inatçı olduğumdan şikâyet ederlerdi. Bir şey olacak dedim mi illâki olmalı, yoksa kıyametleri koparırdım."

"Rüştiye'ye yazıldıktan sonra mektepte ve yolda sekiz dokuz saat geçtiğinden valideden ayrılığı pek hissetmiyordum. Lâkin kendisinin bu iftiraktan müteessir olduğunu biliyordum. Beybabam -kendi arzusu ile üvey babama böyle diyordum- Hicaza gitmiş idi. Eve annemin babası tarafından hısım düşen Muhammed Rahim ve ailesini almıştık. Validemin büyük babası ile Muhammed Rahim'in büyük babası kardeş idiler. Valideye fabrika işlerinde muavinlik yapan ve İstanbul'a gidip yerleşmesini tavsiye eden bu zat olmuştu. Hareminin adı Mahıcihan'dır. Fatma ve Ayşe isminde iki kızı ve Abdullah isminde bir oğlu

vardı. Validem bana hamile iken Fatma doğmuş bulunuyor imiş. Pederim Abdurrahim'e: Çocuğum oğul olur ise kendisine Fatma'yı alacağım demiş. Bu sözü bir çok defa işittim. Kazan'dan bu ailenin gelişi beni çok esvindirdi. Bir kaç günler gözümün gördüklerine inanamıyordum. Tatlı bir rüya görüyorum, sanıyordum. Yaptığım resileri Fatma'ya ve kardeşlerine hediye ettim. Esasen küçüklüğümde ötekine berikine hediye vermekten çok hazzederdim. Fakat maatteessüf bu güzel tabiatım sinnimle makûsen mütenasip olmak üzere tenakus ediyor."

"Yusufpaşa mahalle mektebinde işitmeğe başladığım fena sözleri ve küfürleri ekserisinin ne demek olduğunu anlamaksızın tekrar ediyordum. Rüştiye'de bu gibi sözleri daha ziyade işitiyordum. Bunları evde kedilere varıncaya kadar sarfediyordum.

"İkinci sınıfa bölükeminliği ile geçtiğimi hatırlıyorum. Sarfi Arabî hocamız Dağıstanlı, kocaman kafalı, uzun ve simsiyah sakallı, iri vücutlu, hadidülmizac, kızdı mı babasını tanımaz, acı dilli ve kızmadığı zaman lâtifegû bir zattı. Fatih dersiamlarından idi. Gayet âlim olduğu söyleniyordu. Kavaidi Farisî hocamız ilmiyeden Bağdatlı biri idi. Kısa boylu, zayıf, yaşı altmışa yakın, ne güler ne de kızar, fakat bazan dayak atardı. Fransızca alfabe hocası şişman, orta boylu, sarı bıyıklı, gür sesli bir süvari zabiti idi. Resim hocası kır bıyıklı, çiçekbozuğu, dinç bir piyade zabiti idi. Hesap hocası uzunca boylu, kara bıyıklı, ders bilmeyenlere dayak atar bir topçu zabiti idi. Arabî hocası dershaneye geldi mi, başındaki kavuğu kürsü üzerine fırlatır, tıraş olmuş o mübarek koca kafayı meydana çıkarır, sonra Eüzü Besmele ile derse girişirdi. Takriri fena değildi. Çünkü mektepte iken sarfı pek iyi bilirdim. Farisî hocası Nasihatülhükema'yı okuturdu. Kendisi tatlı bir şive ile evvelâ ibareyi okur, badehu mâna verirdi. Sonradan çavuşlara da okutur ve mâna verdirirdi. Çavuşluğum esnasında ben de okumağa mecbur olduğumdan, kitabı sökememiş ve kelimelerin üzerine mânalarını yazmıştım. Hoca kürsüden inerek talebeyi dolaşmak külfetine katlanmadığından hilemi keşfedememişti."

"Fransızca hocası gerek harfleri ve gerek ibareyi okutur iken söylediklerini bize de tekrar ettirirdi. Böylece dershaneyi curcunaya çevirirdik. Resim dersini aydınlık, müferrah, duvarları bir çok resim levhaları ile müzeyyen resimhanede yapardık. Yüksek ve geniş sıraların birisinde tabedilmiş modellere bakarak resim yapmağa çalışırdık. Resim hocamız resimhanede kurduğu tuvalesindeki yağlıboya resmi tuhaf tuhaf vaziyetler alarak ikmale çalıştığından bizim ile pek meşgul olmazdı. Yalnız gürültü edenleri susturmak için ağzını açardı."

''İkinci sınıfta uslu idim. Hocaların ve zabitlerin hüsnü teveccühü berdevamdı. Fakat çalışmaktan ziyade hile ile çalışkan görünmeye çalışırdım. Resim ve hüsnü hattı Fransavî derslerinde en çalışkanlardan idim. Hesabım gevşek idi. Kerratı bir türlü ezberliyemiyordum. Hâlâ da pek mükemmel bilmem. Kerrat yüzünden on defadan ziyade dayak yedim. İmlâm da fena idi. Dahiliye zabitlerinden iyi bir adam beni yanına çağırarak çalışmadığımı ihtar ederek vesayada bulundu. Meğer ki beni daha ziyade teşvik için bunu yapmış. Numaralar okunduğu zaman geçen başçavuşun fevkinde olduğumu gördüm. Bundan cesaret alarak yeni elbiseme sarı nişan diktirdim. Lâkin müdür çakısını çıkarıp bunu söktü. Fena halde müteessir oldum. Valideme de şikâyet ettim. Üçüncü sınıfa üçüncü çavuş olarak geçtiğimi hatırlıyorum. Bu sınıfın ne derslerinde ne muallimlerinde evvelkilere nazaran büyük bir fark yoktu. Muhtasar coğrafya muallimi çalışamayanlara karşı sert ve çalışanlara mültefit bir piyade yüzbaşısı idi. Fransızca muallimi benim Fransızca okumamı beğenmez ve ekseriya alay eder idi. Bir gün sabrım tükendi. Mektepte zaten kalmayacağımı ve Rusya'ya döneceğimi söyledim. Böyle şeyleri evde işitmiştim. Resimde ilerlemiştim. Ufak resimleri büyültebiliyordum. Meşhur ressam Hulûsi efendiyi takliden padişah resimlerine öğrendiklerimi tatbik ediyordum... Sultan Fatih ve Sultan Aziz resimleri üzerinde uğraştığım hâlâ hatırımdadır.''

''Mektepte dinî mübaheselere meraklı idim. Bir defa Kostaki isminde bir Rum ile Hıristiyanlığı tahkir edercesine münaşaka etmiştik. Bir defa da Aleksan isminde bir şakirt ile teslis meselesi üzerinde derin mübahase yapmıştık. Aleksan teslisi şöyle izah etmek istedi: 'Elimizde bir gül var. Bunun bir sapı, bir de çiçeği, bir de yaprağı var. Heyeti umumiyesi bir güldür. Fakat bunu terkip eden üç ayrı şeydir'. Bu söze nasıl mukabele ettiğimi hatırlamıyorum. Bir gün resimhanede yine Aleksan: Cenab-ı Hak nerededir? diye sordu. Kendisi semada olduğunu söylüyordu. Ben de İmam-ı âzam'a atfolonduğunu validemden işittiğim şu ceva verdim: 'Yeni sağılmış sütte kaymak ne ise Hak da odur'. Bu münazarada kim kimi ikna ettiğini hatırlamıyorum. Ben o vakit on bir yaşlarında ve Aleksan 15-16 yaşında idi.''

5. Kazan'a ilk seyahat (1889-1890)

Yusuf Akçura ile annesi, 1889 yılının baharında baba yurdu Kazan ülkesine seyahat etmişlerdir. Yusuf bu yolculuğa, herhalde Rüştiye üçüncü sınıfını bitiremeden çıkmış olmalı ki, dönünce tekrar aynı sınıftan başlamak zorunda kalmıştır. Bu seyahat bir yıldan fazla sür-

müş, kışı Kazan'da geçirerek ancak 1890 yılının yaz aylarında İstanbul'a dönmüşlerdir. Bu seyahatta onlara Galatasaray Sultanîsini yeni bitirmiş olan Zahit Şamil de refakat etmiştir. Zahit Şamil Rusya'nın elinde esir olarak o esnada Kazan'da ikamet eden Kafkas kahramanı Şeyh Şamil'in torunu olup, dedesinin yanına dönüyordu.

Bu seyahat, Yusuf'un annesinin İstanbul'da ikinci defa evlenerek aileye bir hâmi bulmasından sonra ancak mümkün olabilmiştir. Yusuf'un üvey babası Osman Bey Kazan'a giderek diğer akrabaların yardımı ile fabrikaların karışık işlerini halletmişler ve bundan sonra İstanbul'da rahat oturmak mümkün olduğunu gibi eski vatanı ziyaret etmek için de bir engel kalmamıştır. Fakat Osman Bey 1889'da tertiplenen bu seyahata birlikte yola çıkmamış, ancak ertesi sene davet edilince gelmiştir.

Yusuf Akçura'nın Kazan'a ilk seyahatinin en güzel tasvirini yine kendi hatıralarında bulmaktayız. Bu yüzden, önce şu bir yıl içerisinde gittikleri ve bulundukları yerleri kısaca sıraladıktan sonra, tafsilât için onun hâtıralarına başvurarak bahsi açıklamaya çalışacağız.

1889 ilkbaharı: Rus gemisi ile İstanbul'dan Odesa'ya hareket, trenle Odesa-Nijni Novgorod yolculuğu, vapurla Nijni Novgorod-Kazan yolculuğu. Yazın Kazan civarında Miküş sayfiyesinde ikamet,

1889-1890 kışının Kazan'da geçirilmesi,

1890 baharı: Nurlat köyünde Fahreddin Hazret adlı şeyhi ziyaret, vapurla Kazan'dan Ufa'ya, oradan trenle Devleken köyüne, vapurla Ufa'dan Nijni Novgorod'a, oradan Kasım (Han Kermen'e) seyahat, vapurla Kasım'dan Simbir'e, oradan araba ile Züye Başı'na ve tekrar Simbir'e geliş, trenle Simbir'den Odesa'ya, oradan vapurla İstanbul'a dönüş.

Yusuf Akçura bu seyahat esnasında başından geçenleri şöyle anlatıyor:

"Birinci defa baba yurdunu ziyaret. Fransızca hocasına söylediğim doğru çıktı. Çok geçmeden mektepten müsaade istedik. Mektebin müdürü Asım Bey baba yurdunu ziyaret eder iken bir seyahatname yazmaklığımı sıkı sıkı tavsiye etti."

"Oradaki akrabaya hediyeler hazırlıyordum. Bunların çoğu kendi eserim resimler idi. Muhammed Rahim amcaya bir Sultan Aziz resmini yapmıştım. Mektepte güzel resim yapan Ermeni Karnik'e de bu resmi düzelttirmiştim. Daha doğrusu bütün resmi kendisi tersim etmişti. Aleksan'ın da eli dokunmuştu. Hayatımın en mesut, en tatlı zamanları olan

bu seyahatin hatırımda kalanları berveçhi atidir:''

''İlkbaharın lâtif bir günü, Karadenizin nihayetinde görünen o koca deryanın üzerinde Rusya kumpanyasının üç direkli, cesim yeni bir vapuru içindeyiz. Dalga hiç yok, vapur sallanmıyor. Valide ile güvertede uzun iskemlelere yaslandık. Etrafı seyrediyoruz. Önümüzde bir kafes duruyor. İçindeki maymun bunu ite ite yürütüyor. Güvertenin bir tarafındaki büyük kafesteki bir çok sinek kuşları cıvıldaşıyorlar... Yanımızda tanıdıklarımızdan bir zat daha var. Dağıstan kahramanı Şeyh Şamil'in torunu Zahit Bey. Galatasaray Sultanisini ikmal ettiğinden Kazan'da bulunan pederi General Şamil'in yanına gidiyor. Odesa'ya çıktık. Trene de beraber bindik. Nijni Novgorod'da indik. Şehrin Semerkantlı imamına misafir olduk. İmam bizim ve Zahit Bey için Kazan'a telgraflar çekti. Kazan'ın iskelesine kadar vapur ile Volga nehrinde bir seyahat yaptık. General bizi iskelede karşıladı. Bir akşam misafir olduk. Generalin haremi Zahid'in evlendiğine ve İstanbul'dan bir kız getirdiğine hükmederek hayli telâş etmiş. General mahsus bu oyunu tertip etmiş. General Kazan'daki dayılarımıza bizim geldiğimizi birdenbire haber vererek ayrıca bir sürpriz yapmıştır.''

''Şehirde çok durmadık. Valide tedavi için kımız içmek istediğinden bir kaç evli bir sayfiye yerine taşındık. Bidayette bu tenha yerde canım sıkıldı. Fakat sonradan akraba bizi sık sık sormağa geldiler. Biz de iadei ziyaret ettiğimizden içim açıldı. Sayfiye yerinin adı 'Miküş'-tür. Kazan'dan buraya gelir iken bir Rus köyünden geçmektedir. Köyün yanında büyük bir çam ormanı ver. Köyün ortasında kulesi çok uzaklardan seçilen bir manastır var. Manastırın önü kumsal olduğundan atlar arabayı çekemiyordu. Valide hastalıklı olduğundan kumların içinden bata çıka yürümekten yoruluyordu. Oturduğumuz sayfiyenin yarısını umum Rusya müftüsü Sultan Abdülaziz'in küçük kızı ve validesi işgal ediyordu. Müftünün gayet yüksek tekerlekli volespidi vardı, çok hoşuma gidiyordu. Her akşam bütün sayfiyelerin halkları ile beraber ormanda gezinti yaparak eğleniyorduk. Kış geldikten sonra Miküş'ten Kazan'a döndük. Burada kışı geçirdik. Valide burada boş durmadı. Büyük pederin vefatından bu kadar zaman geçtiği halde emlâk ve emvali vâristler arasında henüz taksim edilmemişti. Miras hükümet vasıtası ile değil varislerin kendi aralarında taksim edildi. Küçük eşya taksim edildiği zaman benim hisseme güzel bir dürbün isabet etti. Mirasın taksiminden elde ettiğimiz para ile pederin fabrika borçlarını tesviye ettik. Malûm ya, bu karışık borçlar dolayısiyle İstanbul'a gitmeğe mecbur olmuştuk. Emlâki de muntazam irat getirecek bir ha-

le soktuk. Artık valide bütün ilişkilerini temizleyerek işi yoluna koymuş idi.''

''Bir gün yine araba ile gezintiye çıkmıştık. Valide başka arabada idi. Ben Mahıcihan ile bir arabada idim. Terbiyeleri sallaya sallaya kendim kullanıyordum. Mahıcihan birdenbire bir sual sordu: İstanbul iyi amma orada böyle rahat gezemiyorsun ya? Kazan'dan daha ziyade hoşlanıyorsun ya? İtiraf ettim: Evet, İstanbul'dan ziyade Kazan'ı severim. Fakat bu sözüm tam değildi... Tabiatım riyakâr idi. Hiç sırrımı faş etmek istemezdim... Artık Kazan'a gelip o rahatı, akrabayı, bildikleri görünce ziyafetten ziyafete, eğlenceden eğlenceye alışınca... İstanbul sıkıntılı görünmeğe başladı... Mamafih bu mukayeseyi yapar iken 'bizim' zamirini de ilâve ettiğim İstanbul için 'niçin böyle değildir, niçin böyle olmamalı' diye de teessüf hissediyordum. Bahusus tanıdık Rusların 'İstanbul çamur deryası bir şehir' dediklerinde hiç de tahammül edemiyordum.''

''Bir gün enişte (teyzemin kocası) ile Kazan'ın güzel bir parkı (Çürük Göl)'de tenezzüh ediyorduk. Enişte böyle parkların İstanbul'da olup olmadığını sordu. O zaman İstanbul'un umumî bahçesi Tepebaşı'nı hayal meyal hatırlayıp, daha mükemmelleri olduğunu ve içinde tavus ve papağan gibi kuşların da bulunduğunu söyledim. O kadar medhettim ki, papağanların garsonluk bile yaptıklarını iddia ettim. Türkiye hakkında derin muhabbeti olan eniştem mübalâgamın farkına varmadı ve kanmış göründü. Ruslar İstanbul'u batırmak istedikçe ben içimden, hoşlanmadığım halde izzeti nefsime bir türlü yediremeyip kavga ederdim. Bir defa o kadar bağırmışım ki, uzakta duran validem bana bir şey olmuş diye fena halde korkarak yanıma koştu.''

''Rusların yüksek tabakasında kutlulaması âdet olan isim gününü bazı Şimal Türk aileleri de taklit etmekte olduklarından, benim isim günümü yaptılar. Tebrikler yapıldı ve hediyeler getirildi. fakat Rusların hilâfına dans ve eğlence yapılmadı. Kazan'da vücutça ve kalben bulduğum huzur ve istirahat bana çok yaramıştı. Şişmanlıyordum. O tarihte Kazan'da aldırdığım iki portreyi hâlâ saklarım. Çünkü hayatımda en toplu ve sıhhatli bulunduğum anların birer nümunesidir.''

''Kazan'da istirahati tamme içinde olmakla beraber okumağı büsbütün elden bırakmadım. Yolda refiki seyahat olan Zahit Şamil Bey Kazan'da hocam olmuştu. Bana Fransızca, Coğrafyayı Osmanî, resmi hat gibi bazı dersleri gösteriyordu. Matmazel Rommina adlı, oldukça güzel bir Rus kızından da Fatma ile beraber Rusça okuyordum. Zahit Şamil Beyin derslerine İstanbul'da bana lâzım olur diye çalıştığım hal-

de, Türk düşmanı dili diye Rusça'ya hiç kulak asmazdım. Şimdi bu ihmale teessüf ediyorum. Düşmanı iyice tanımak için dilini de iyice bilmek lâzım geldiğini şimdi idrâk ediyorum. Amma iş işten geçti. Üç ay kadar zoraki devam ettiğim Rusça derslerinden hiç istifade etmedim desem yalan olmaz.''

''Ben dersten ziyade Kazan'ın hemen ortasında oldukça büyük bir göl olan Kaban gölünde sandal ile dolaşmaktan hazzederdim. Bahusus ayaklarına kocaman iki sırık takılmış bir sandalyeden başka bir şey olmayan tuhaf bir kayık görmüştüm de onunla gezmek istemiştim. Bilmem nasıl oldu nihayet meramıma muvaffak oldum. Fatma ile beraber bu sandalya sandalına bindik. O oturmuştu, ben ayakta idim. İki uclu tek küreği ile münavebe ile suları eşiyorduk. Bir başka gün de Fatma'nın babası, ben, Ayşe ve Abdullah kendi sandallariyle Kaban gölünün öteki tarafına gittik. Orada biraz istirahat ettikten sonra dönüyorduk. Şiddetli bir rüzgâr çıktı. Gölün suları kabardıkça kabardı. Bizim sandal fena halde çalkalanıyordu. Bazan amcam dümeni idare ediyor. Fatma ile ben küreklere asılıyorduk. Lâkin ne mümkün, sandal bir türlü ilerlemiyordu. Amca kızmağa, ben de aksine olarak gülmeğe başladım. Hiç unutmam. İşi azıttık. O kızdıkça ben gülüyor, ben güldükçe o kızıyordu. Nihayet amca gölün kenarındaki evlerin önüne varmaktan vazgeçerek sandalı rastgele bir sahile çekti. Eve kıyıdan yayan geldik. Mahıcihan teyze göle nazır balkonda çay başında hem bizi bekliyorlar hem de halimize gülüyorlar imiş. Hey gidi mes'ut zamanlar!''

''Ramazan gelmişti. Geceleri erkekler teravihe gittikleri vakit kadınlar da ya teravih dinlemek için camiin civarına yahut teravih okunan hususî evlerde toplanıyorlardı. Kızlar dahi teravih dinlemek bahanesi ile evden sıvışarak Kaban gölü sahilinde gece gezintisi yaparlardı. Fakat içlerine çocuk olsa dahi erkek almıyorlardı. Bir gece kıyafetimi değiştirip kızlar gibi giyindim ve kızlar kafilesine karıştım. Kızların böyle gece gezintisinde neler yaptıklarını öğrendim. Bidayette beni kimse tanımadı. Nihayet sonradan anlaşıldı ve foyam meydana çıktı zannederim., Bir gece hakikaten teravih kılmağa gitmiştim. Buhara'da ulûmu diniye tahsil ederek yeni gelmiş tüccar zade bir genç hatim ile teravih kıldırıyordu. Namaz o kadar uzun sürdü ki, iftarda pek az yemek yediğimden karnım fena halde acıktı.''

''İlkbaharda valide ile Nurlat köyüne gidip geldiğimizi hatırlıyorum. Bu köyde validenin mürit olduğu âmâ bir şeyh vardı. Fahreddin Hazret denilen bu zat gayet iyi ve mültefit idi. Evinden misafir eksik ol-

mazdı. Ekserisi civar köylerden gelen köylüler idi. Şeyhi memnun etmek için para da verirlerdi. Bir gün şeyhin yanında adamları yoktu. Çay hazırlamak vazifesi bana düşmüştü. Köylüler gider iken şeyhe para verdikleri zaman beni de çömez zannederek elime bir kaç kapik tutuşturmuşlardı. Kazan'a döner iken vapura binmiştik. Biletimiz vardı. Fakat diğer masraflara tekabul edecek paramız yoktu. Valide para çantasını köyde unutmuş. Hatırıma sadaka parası geldi. Bunun ile karnımızı doyurduk. Bir taraftan da gülmeden kırılıyorduk. Geceyi Volga nehrinde işleyen Samaliut kumpanyasının vapurunda geçirdik. Sabahleyin erkenden sisli bir havada Kazan'a yetiştik. Sis dolayısiyle vapurun sık sık çaldığı düdüğünün keskin sesleri hâlâ hatırımdadır.''

''Kazan'ın yazlık tiyatrosu, belediye âzası olarak memleketin imarına çok hizmet eden Apanay Türk ailesine ismi izafe edilen büyük bahçededir. Yunus(of)lar Şimal Türklerinin yetimleri menfaatine burada bir temsil vermişlerdi. Yetimlere mahsus mektebin fahri müdürü bulunan Muhammed Rahim amca ile beraber ben de tiyatroya gitmiştim. Oyun, meşhur Rus edibi Kont Lev Tolstoy'un 'Hacı Murad' operası idi. Mevzuu Kafkas Türklerine ait olan oyunu, ihtimal ki Rusçayı iyi bilmediğimden dikkatle takip edemedim. Kaç perde olduğunu da hatırlamıyorum. Lâkin daha sonra Kazan'ın büyük tiyatrosunda Mahıcihan teyze, valide ve diğer bir kaç kişi ile beraber görmüş olduğumuz operayı iyice hatırlıyorum. Çünkü tiyatroya gitmezden bir gün evvel Fatma piyanosu başına geçip (seyredeceğimiz) operanın parçalarını bana çalmış ve mevzuunu uzun uzadıya izah etmişti. Bunun için oyunu dikkat ile ve anlayarak takip edebildim. Şimdi de hatırımdadır. Çar İvan'ın aldatmış ve zulüm etmiş olduğu lehliler tarafından sık bir ormanda nasıl katledildiği hâlâ gözümün önündedir. Yeni çar Mihail'in tahta cülûsu da hatırımdan çıkmıyor. Bundan sonra da büyük tiyatrodaki oyunlardan bazılarına gittik. Fakat mevzularına dikkat etmediğimden hatırlayamıyorum.''

''Umum Rusya müftüsü Kazan'da bulunduğundan, şerefine General Şamil bir ziyafet çekmişti. Büyük salonda erkekli kadınlı bir çok yabancı simalar vardı. İçlerinden yalnız müftünün kızı ile kayınvalidesini tanıyordum. Gelen kadınlar erkeklerden kaçmadıklarından bunları rus zannediyordum. Avluya nazır balkonda gençler toplanmıştı. 'Türk yavrusu' diye benimle alay ettiler. Başımda fes vardı. Rusçayı beceremiyordum. Tatarçayı da serbestçe konuşamıyordum. Fena halde canım sıkıldı. Sofrada canımın sıkıntısı devam ediyordu. Çorbanın yanında getirdikleri börek gayet gevrek olduğundan, biraz sıkıca tutmam

ile parçalandı ve içindeki kıymalar yanımda oturan müftü kızının ağır ipekli fistanına fırladı. Bu hadiseden son derecede utandım, yerlere girdim. Hâlâ aklıma geldikçe müteessir olurum. Akraba ve taallûkatın ısrarı üzerine bizim babalığı da İstanbul'dan çağırtmışlardı. Ben de istikbaline çıkmıştım.''

''Ramazan geçtikten sonra validem hastalığı dolayısiyle tahammür etmiş at sütü kımız ile tedavi edilmek üzere Başkurt sayfiyelerinden birine gitmeğe karar vermişti. Beni de yanına aldı. Arkadaş olsun diye ortanca dayımı da aldık. Dayım av meraklısı olduğundan çiftesini, tazısını ve bir hizmetçi çocuğu da yanına almıştı. Gideceğimiz yer Ufa vilâyetinde Devleken köyü idi. Ufa şehrine kadar Volga ve sonradan Kama nehirlerinden vapur ile gidilecek ve sonradan trene binilecekti..

''Ufa şehrine geldiğimiz zaman burasını Kazan kadar muntazam bulmadım. Bir otele indik. Geceleyin parkta gezindik. Ertesi gün Başkurtların köyüne gidecek idik. Lâkin nasıl olmuş da dayım Milord ismini verdiği kıvırcık tüylü, koyu sarı renkli köpeğini kaybetmiş. Fena halde keyfi kaçtı. Bunu aramak için Ufa'da fazla kalmağa mecbur olduk. Hedefimiz Devleken köyü şimendifer güzergâhından iki verst uzakta idi. Ahalisi kâmilen Başkurt ve müslüman idiler. Dim nehri köyün yanından akıyor. Köyü hâlâ iyi hatırlıyorum. Kancalus isminde bir Başkurtun evini kiraladık. Köyde bizden başka yabancı olarak kımız içmek için iki üç rus ailesi gelmişti.''.......................................

''Başkurtlar arasındaki hayatımı kâh dayımla Balkan dağını ve Acılı gölü ve etrafı gezmek yahut valide ile Dim nehrinde balık tutmakla geçirdim. En büyük zevkim her gün temaşa ettiğim lâtif tabiî manzaraların resimlerini yapmak idi. Filvaki köye iyi kitaplar dahi getirmiştim. Fakat bunları okumak hiç nasip olmadı.''..............................

''Biz Devleken köyünde iken umum Rusya müftüsü Sultan Abdülaziz iki defa bizi ziyarete geldi. Biz de avdette Ufa'da müftülük makamını ve kadılardan mürekkep dinî mahkeme dairesini ziyaret etmiştik.''

''Ufa'dan vapura bindik. Fakat Kazan'a gitmeyip evvelâ Nijni Novgorod'a ve oradan da Kasimof şehrine gittik. Nijni Novgorod'un Mekerce (Makariy) panayırı zamanı idi. Panayıra ait hâtıralarım çok değildir: Şehrin imamı Semerkantlı mollanın ailesi olacak, bir kaç kadınla mağazaları dolaştık. Panayır münasebetiyle buraya gelen Yusuf amcamı da ziyaret ettik. Moskova manzarasını gösteren bir tablo satın aldım. Yakup amcamın mağazasını da ziyaret ettik. Kendisi yoktu. Mağazanın üst katına çıktık. Bir kaç genç işaret ediyorlardı. Evvelce hiç

görmediğim bu adamların aralarından birinin halazadem ve diğerinin akrabamız Akçurin'lerden biri olduğunu muahharen öğrendim. Panayırdaki at cambazhanesini, canlı heykelleri, tiyatroyu seyrettik.''

''Nijni Novgorod'da bir kaç gün kaldıktan sonra küçük bir vapur ile Kasimof şehrine gittik. Vaktiyle Kasım Han'ın kurduğu hükümetin merkezi olduğu için şehrin adı Ruslar tarafından bu hükümdarın namına izafe edilmiştir. Fakat alelûmum Şimal Türkleri bu şehre Han Kermen derler................................ Kasimof şehri şimdi bir Rus mutasarrıflığının merkezidir. Şehir büyük bir şey değildir. Şehir içinde Kasım hanlarından kalmış bir hayli âsar mevcuttur. Bunlardan muahharan tamir görmüş bir cami ile iki türbeyi gezdim ve gördüm. Kasimof şehrinde bir hayli Türk vardır. Şehrin civarındaki köylerin de çoğu (Kasim Tatarları denilen) Türklerdir. Bunlar diğer şimal Türklerinin bir kısmını teşkil eder. Fakat şive ve irfan bakımından bir hayli fark vardır. Şiveleri seri ve muhtasar olduğundan diğer Türkleri çabuk anlayamazlar. Uzun müddet Rusların arasında dost ve müttefik olarak yaşadıklarından garp medeniyeti ile sıkı temasta bulunmuşlardır. Bu itibar ile aralarında Rusça ve Fransızca taammüm etmiştir. Ticaretin ve sanayiin" usullerini iyi bilirler. Bütün Rusya'da otelcilik ve lokantacılık bu unsurun inhisarı altındadır............................ Kasimof'ta bir kaç hafta kaldık. Davetli olduğumuz ziyafetlerde yediğimiz leziz yemeklerin tadı hâlâ damağımdadır. Etraftaki Türk köylerini de gezdik. Buradan ayrılır iken iskelede hüngür hüngür ağlamışım. Petersburglu Maksudof ailesinin hediye etmiş olduğu Rusça kitapları okuyarak vapurda biraz teselli buldum. Vapura biner iken yanımıza genç bir Rus kadını terfik ettiler. Gönül rızası ile İslâmiyeti kabul ederek Türk camiasına giren bu Rus kadının kendisini tanıyan muhitte kalmasını Kasimof Türkleri tehlikeli görmüşlerdir. Çünkü bir Rusun ve hıristiyanın kendi dileği ile olsa da İslâmiyeti kabul eylemesi kanunen şiddetle memnudur. Kadının müslüman kalmasını temin için İstanbul'a kadar götürülmesini muvafık görmüşler ve her türlü masrafını temin etmişlerdir.''

Kasimof'tan vapur ile doğruca maskatı re'sim Simbir şehrine gittik. İstanbul'a gitmezden evvel validem ve Abdürrahim buradaki her türlü ilişkileri tesviye etmeğe lüzum görmüşlerdir. Burada iken Züye köyündeki emlâkimizin işlerini yoluna koymak için buraya da gidip geldik. Buradaki akraba arasındaki görüşmeler hep emlâk, fabrika ve iş üzerinde idi. Pederden ve büyük pederden burada kalan eşyayı sattık. Yadigâr olarak eski ok ve yay, kalkan, kılıç, gürz ve süngü gibi silâhları yanımızda alıkoyduk. Bu silâhlar bana okuduğum Türk destanla-

rındaki kahramanlıkları hatırlattı. Kendim de bu silâhları kuşanarak arasıra eski kahramanlıkları taklit ettim. Bana mükemmel meşguliyet ve eğlence oldu.''

''Simbir'den İstanbul'a döndük. Yanımızda Kasimof'tan bize terfik edilen genç Rus kadını da vardı. Yolda bu kadın Kasimof'un başpapazı ile evli olduğunu ve kendisinden ve hıristiyanlıktan nefret ettiği için İslâmiyeti kabul ettiğini anlattı. Kadının yanında bir çocuk da vardı. Adını Hidayet koymuşlar. Rus papazının karısını ve çocuğunu Müslüman ve Türk olarak göstermek ve Türkiye'ye gitmek üzere pasaport almak kolay olmadı. Odesa'da bu mesele bizi hayli oyaladı.''...

''Pasaport işi bittikten sonra vapura atladık. Eve geldik... Tekrar eski Rüştiyeye verdiler... Rüştiyede bir seneyi kaybetmiştim. Tekrar üçüncüye girdim. Eski arkadaşlarımdan ibkaya kalanlardan başka tanışık kimse yoktu. Mektebin idare ve talim heyeti de çok değişmiş idi. Eskilerden pek az kalmıştı. Tedris usulü de değişmemiş idi. yalnız bir müzakere usulü icat edilmişti. Her sıradaki talebe bir takım sayılırdı. Her takımın başında bir çavuş vardı. Her sıraya bir tahta tahsis edilmişti.''

''Her derste bir saat kadar süren bu müzakerede çavuş âdeta muallim vazifesini görürdü. Dersi okur, okutur ve öğretirdi. Talebenin yanlışlarını çıkarır ve çalışmayanların adlarını muallime verirdi. Muallim dahi arasıra takımları yoklar ve çavuşların vazifelerini hakkiyle yapıp yapmadıklarını kontrol ederdi. Çalışkanlar için teşvik ve gayretleri için yardım olan bu usulü çok beğenmiştim. Halâ devam edip etmediğimi bilmiyorum.''

''Rusya seyahatinden vücutça ettiğim istifade kadar, belki daha ziyade fikren müstefit oldum. Çalışmamın lüzumunu anladım. Bu anlayış nasıl idi? Onu katî olarak söyleyemez isem de, mektebe girer girmez fevkalâde çalışmağa başlayışımda bu istifadenin ve idrâkin dahli olduğuna şüphe yoktur. Sınıfa gelir gelmez ilk sözüm başçavuş ile çavuşların kimler olduğunu sormak olmuştur. Kimler olduğunu öğrendikten sonra katî bir tavır ile bundan sonra başçavuş ben olacağım demişim. Bu sözleri kendim hatırlamıyorum. Fakat arkadaşlar her zaman tekrar ederler. Bu zamana kadar fikri rekabet taşır mıydım, yok mu? Kestirme cevap veremedim. Yalnız bu zamandan itibaren rekabet hevesi bende şiddetle uyanmıştı. Belki eski arkadaşlarımın Rusya seyahetininin uzun sürerek derslerimi ihmal ettiğimi söyleyerek beni utandırmış olmaları bende gayret uyanmasına bir saik olmuştur. Rusya'da

öğrendiklerimden yalnız Zahit Beyin verdiği Fransızca derslerin faydasını gördüm. Diğer dersleri kendi gayretim ile yetiştirdim. Bidayette çalışkan bir efendi olan Yusufpaşalı Zihni ile birlikte çalıştık, sonradan yalnız başıma çalıştım. Maahaza hangi çocuk hangi dersi iyi bilir ise bundan istifade etmekte kusur etmezdim. Ben çalıştıkça arkadaşların da gayreti artıyordu. Artık müsabaka başlamıştı. Sene sonu imtihanlarında ikinci çavuş oldum. Eğer Fransızcadan 40 yerine 45 numara alsaydım, sınıfın birincisi olup rakibim Tahsin efendiyi mağlûp etmiş olacaktım.''

''Seyahatten iyi şeyler getirmiş olduğum gibi fenalarını da getirmiştim. Herkesin bana bunu vermesinden serkeş ve mağrur olmuştum. Arkadaşları istihkar ve hattâ tahkir ederdim. Başçavuşa da yapmadığım kalmamıştı...................... Meslek merakım da değişmişti. Artık ne eczacılık ne de ressamlık kalmıştı. Nedendir kimyager olmayı kurmuştum. Bahçedeki nebatları toplayıp kaynatıp, kâselere taksim ederdim. Üzerlerine tabaklar kapatırdım. İşi ilerleterek gül sirkesini bile yaptığımı hatırlıyorum.''

6. Yusuf Akçura Harbiye talebesi (1892-1896) Tutuklanarak Trablus Garb'a sürülmesi (1897)

Yusuf Akçura İstanbul'a dönünce 1890 sonbaharında Askerî Rüştiye''nin yine üçüncü sınıfına girerek tahsiline devam etmiş ve dördüncü sınıfı tamamlayınca 1892 sonbaharında Harbiyeye kabul edilmiştir. 1893-1894 yıllarına raslayan Harbiyenin ikinci sınıfında iken tevkif edilerek cezaya çarptırılmıştır. Ceza müddetini bitirdikten sonra Harbiye Mektebinin ikinci nazırı Rıza Paşa Yusuf'u yanına çağırarak, sınıfın en çalışkan talebelerinden olduğu için tahsiline devam eylemesine müsaade edildiğini söylemiş, fakat ikinci defa böyle bir harekete cesaret eylediği takdirde mektepten mutlaka tardolunacağını katî bir dille ihtar eylemiştir. Birinci tevkifi zararsızca geçiren Yusuf derslerine son derece dikkat ve gayret ile tahsiline devam etmiştir. 1896'da Harbiye Mektebini bitirerek erkânı harb sınıflarına ayrılmıştır. Fakat bu hadiseden bir kaç ay sonra tekrar tevkif edilmiş ve Yıldız Sarayı'nda sorgusu yapılarak Taşkışla Divanı Harbi'ne sevkedilmiştir.

Onun tevkif edilmesine sebep, o zamanki hükümetin, fikirlerini açıkça söyleyen Yusuf Akçura'nın Avrupa'da bulunan ''Genç Türkler'' cemiyeti ile ilgili sayması ve onların bir propaganda aleti olduğundan şüphelenmesi idi. Halbuki o hiçbir cemiyete bağlı değildi, fakat Türk milletinin tarihteki haşmeti ve yer yüzünde bugünkü yayılışı üzerine gittik-

çe genişleyen bir bilgi sahibi olmuş, millî varlık ve büyüklüğün tekrar kazanılması için hürriyet ve terakkiye ihtiyaç duyulduğunu öğrenmiş ve anlamış bulunuyordu. Bunları öğrendikçe kabına sığamıyor, taşıyor, meseleleri muhakeme etmeden ve fikirlerini söylemeden de yapamıyordu.

Yusuf Akçura "Türk Yılı"nda kendi hayatından bahsederken (S. 396-412) biraz şuurlu Türkçülüğün Harbiye Mektebi sıralarında başladığına işaretle şöyle diyor: "O zamanlar, yani Yunan harbi arefesinde, Necip Asım Beylerin, Veled Çelebi Efendilerin Bursalı Tahir Beylerin Türkçülüğe müteallik risale ve makalaleri intişar etmekte idi. İsmail Bey Gasprinski'nin 'Tercüman'ı da bir aralık İstanbul'a gelip dağılıyordu." Yusuf Akçura'nın bu zatların eserlerinden ilham aldığı şüphesizdir. Bu tesirlere eski Türklük ve Orta Asya Türklüğü fikirleri de ilâve olunmalıdır. 1889-1890'larda yapmış olduğu "baba yurduna" ilk seyahatından sonra, Harbiye talebesi iken de bu seyahatleri bir kaç defa tekrarlamış ve yaşı ilerledikçe bu seyahatlerin onda bıraktığı tesirler daha köklü olmuş ve sağlamlaşmıştır. Bu seyahatlerin de, yol üzerinde bulunan Kırım'ın Bahçesaray'ına uğrayarak eniştesi İsmail Gaspıralı'yı ziyaretle ondan feyz almış, Kazan Tatarlarının yenileşme hareketi öncülerinden Şehabeddin Mercanî (1818-1889) ile sonraları Alimcan Barudî yi (1857-1921) Kayyum Nasirî'yi (1825-1902) de ziyaret etmiştir. Bilhassa amcalarından İbrahim Akçura ile onun zingin kütüpnanesinde yaptığı görüşme ve tartışmalar onda çok faydalı derin izler bırakmıştır. İbrahim Akçura, bir kaç modern batı dili ile eski ve yeni Türk şivelerini biliyor ve bu meyanda eski Uygurcayı da okuyup yazabilen bir zattı.

Yusuf Akçura 1895'te İstanbul'da vukubulan büyük zelzelede çok sevdiği annesini kaybetti. Bu hadise hakkında biribirinden farklı birkaç rivayet vardır. Bazılarına göre Bibi Kamer Banu Hanım çöken balkonun altında kalmış, Elmet'te çocukken duyduğum rivayete göre de evden koşup çıkarken bahçe kapısının üzerindeki taşın düşmesi neticesinde ölmüştür. Emel Esin Hanımın bana verdiği bir notunda ise şunlar yazılıdır: "Babamdan duyduğuma göre, o yıl büyük zelzelede, evin kapısından çıkarken kapı yıkılmış ve vefat etmiş. Evlâtlık kızı kurtarmak için eve geri girmiş imiş."

Yusuf Akçura daha mektup sıralarında iken yazı yazmaya da başlamıştı. İlk basılan makalesi, Türklüğün iki kolunu biribirine tanıtmak yolunda yazdığı Şehabeddin Mercanî'nin hal tercümesidir. Bu makale "Musavver Malûmat" gazetesinin 9 Ramazan 1314 (11 Şubât 1897)

XXIII.cild, 69. sayısında basılmış ve 1915'te Kazan'da yayınlanan "Mercani" armağanına da alınmıştır. Fakat aynı tarihlerde yazılan "Kayyum Nasirî" hakkındaki makalesi ise basılmamıştır.

Erkânı Harbiye Mülâzimi Sanisi (Üsteğmen) rütbesi ile tevkif olunduğu zaman, Yusuf'un sınıf arkadaşlarından Ahmed Ferid (Tek)Bey de onunla beraber bulunuyordu. Tevkif edilerek Taşkışla Divanı Harbine sevkedilenlerin sayısı onlarla birlikte 84'ü bulmakta idi. Bunlar, II. Abdülhamid'in bir iradesiyle topluca Fizan'a sürülmek üzere 28 Ağustos 1897'de Trablus Garb'a gönderildiler. Ancak Trablus Garb Vilâyeti hazinesinde 84 kişinin Fizan'a sevki için yeterli para bulunamadığından, bütün menfiler şehrin eski kalesinde hapsolundular. Fakat bu mahpusluk uzun sürmedi, Avrupa'daki "Genç Türkler" ile Osmanlı Sultanı arasında yapılan anlaşmanın bir maddesine dayanılarak kurtulabildiler. Yusuf Akçura da böylece şehir içinde serbest hareket edebilmiş, askerî rütpesi iade olunmuş, bir müddet Erkânı Harbiye kaleminde çalışmış ve livalarda öğretmenlik de yapmıştır.

7. Yusuf Akçura Paris'te (1899-1904)

1899 yılında Yusuf Akçura iki arkadaşı Ahmet Ferid ve Zühtü ile anlaşarak binbaşı Şevket Beyin yardımiyle Tunus'a kaçarlar ve tahsillerine devam edebilmek için Avrupa'ya geçerek aynı yıl Paris'e ulaşırlar. Yusuf Akçura Paris'te ilk görüştüğü kimselerden biri olarak Dr. Şerafeddin Mağmumî'den sitayişle bahsetmekte ve onun Osmanlı Devletinin geleceği hakkındaki sözlerinden ilham aldığını açıkça belirtmektedir (**Türk Yılı** S. 399).

Yusuf Akçura ile Ahmed Ferid vakit geçirmeden **Ecole Libre des Sciences Politiques** (Siyasî Bilimler Serbest Okulu)na kaydolunarak Albert Sorel, Emile Boutmy, Anatole Leroy-Beaulieu, Théophile Funck-Brentano gibi tanınmış hocaların derslerine devam etmişlerdir. Yusuf Akçura siyaset dışında felsefe, sosyoloji, tarih ve filoloji konuları ile de yakından ilgileniyor ve Sorbonne'da öğleden sonraki dersleri de takip ediyordu. Durkheim, Lévy-Bruhl,. Seignobos, Espinas, Tardé, Haumant v.b.ın derslerinde çok defa Sadri Maksudi ile beraber bulunurlardı. Yusuf Akçura'nın güney ve kuzey Türklüğü muhitinden aldığı bilgi ve görgülere ve Türk kültür tarihine ait eserlerden öğrendiklerine Avrupa ilim muhitinden kazandıkları da eklenince, siyasî ve içtimaî fikir ve muhakemesi daha büyük açıklık kazandı ve böylece milliyetçiliği ve Türkçülüğü siyasî sahada da düşünmeye ve okulu bitirir bitirmez bu fikirlerini tatbik sahasına koymak düşüncesiyle aktif olarak ça-

lişmalara katılmaya da başlamıştır.

Paris'te tahsiline devam ederken Yusuf Akçura ''Genç Türkler'' muhitine de gider gelirdi. Bu esnada bir kaç makale de neşretti: Ahmet Rıza tarafından çıkarılan ''Şura-i Ümmet'' gazetesinde basılan Türkçe makaleleri ile ''Meşveret'' gazetesinde çıkan ''Midhat-Pacha, la Constitution Ottomane et l'Europe'' adlı Fransızca yazısı bu cümledendir. Türkçe makaleleri sonradan toplu olarak İstanbul'da tekrar basılmıştır: ''Eski Şura-i Ümmet'te çıkan makalelerinden'', İstanbul Tanin Matbaası 1320 (1913). Bu broşürde Yusuf Akçura'nın şu konular üzerine yedi makelesi bulunmaktadır: Başlanğıç-Kader-Gluhovski'nin nutku üzerine mutalâa-Bir tavsiye- Şark meselesine dair -Nur ve zulmet- Rus ihtilâline dair.

Yusuf Akçura, hayatının bundan sonraki devresinde millî meselelerde çok defa birlikte çalıştığı Sadri Maksudi (Arsal) ile de ilk defa Paris'te karşılaşmıştır. Hukuk tahsili için 1902'de Kazan'dan Paris'e gelen Sadri Maksudi, Fatih Kerimi'den getirdiği mektubu teslim etmek vesilesiyle onu arayıp bulmuş ve böylece arkadaşlık, dostluk ve müşterek çalışmaları Yusuf Akçura'nın ölümüne kadar sürmüştür.

Daha talebilik hayatı esnasında yapmış oldukları en önemli müşterek çalışma, İsmail Gaspıralı'nın 1883'te Kırım'da çıkarmaya başladığı ''Tercüman'' gazetesinin 20.yılı dolayısiyle bir jübile tertibine önderlik etmeleri olmuştur. Bir gün Yusuf Akçura, eniştesi İsmail Gaspıralı'dan aldığı mektuptan, bir kaç ay sonra ''Tercüman'' gazetesini çıkarmaya başladığının yirminci yıldönümü olacağını öğrenir ve talebe lokantasında Sadri Maksudi'yi arayıp bularak meseleyi açar: ''Başka millette olsaydı, bu münasebetle bir jübile yapılırdı'' der. Sadri Maksudi:''Biz de yapalım'' diye cevap verir ve bu suretle işe girişirler. Haber mahiyetinde müşterek bir metin hazırlanarak, Cenevre'de Yusuf Akçura'nın menfa arkadaşı Mahir Said'in matbaasında bastırılır ve yüz kişiye postalanır. Bu teşebbüsten İsmail Gaspıralı'yı da haberdar ederler.

27 sayfalık ince kâğıda basılmış bu küçük broşür, İsmail Gaspıralı ve Tercüman için bir jübile yapılması lehinde müspet bir cereyan yaratmış ve 1903 ilkbaharında Bahçesaray'da, ''Tercüman''ın 20. yıldönümü dolayısiyle her taraftan gelen misafir ve mümessillerin katılmasiyle parlak bir tören tertip edilmiştir.

Bundan sonrasını Sadri Maksudi'den dinleyelim: ''Bu tören ve toplantı, Rusya Türklerinin ilk millî kongresi mahiyetini aldı. Bu içtimâda türlü vilâyetlerden gelen münevver Türkler, ilk defa olarak, Rusya'ya

tâbi Türkleri alâkadar eden millî meseleler, millî kültürü yaşatma çareleri ve Çarların ruslaştırma siyasetiyle mücadele için alınması lâzım gelen tedbirler hakkında görüşmüş oldular. Tercüman'ın jübilesi Rusya Türklerinin millî uyanış tarihinde yer alan bir vak'a oldu. Bazan küçük, mütevâzı teşebbslerden mühim neticeler doğar. Bizim Yusuf Beyle ilk müşterek işimiz de bu türlü bir teşebbüs oldu: Memleketlerinden uzakta yaşayan iki talebenin bir teşebbüsünden millî kongre doğdu ve bu kongreden sonra Rusya Türklerinin, milliyetlerini muhafaza yolunda teşkilâtlı bir surette mücadelesi devri başladı. Bu ilk kongreden sonra kongreler birbirini takip etti" (Türk Kültürü 174, Nisan 1977, s.30-31).

Yusuf Akçura 1903'te Paris'teki tahsilini tamamladı ve hazırlamış olduğu "Essai sur l'histoire des Institutions de l'Empire Ottomane" (Osmanlı İmparatorluğu müesseseleri tarihi üzerine bir tecrübe) adlı bir tezle üçüncülükle mezun oldu. Akçura bu eserin "Giriş"inde Osmanlı Devleti müesseselerinin esas kaynaklarından olan Türk ve İslam hukukları üzerine kısa bilgi verdikten sonra, asıl metinde, eski rejim ve yeni rejim diye ikiye ayırdığı Osmanlı müesseseleri tarihinin ana hatlarını açıklamaya çalışmıştır. Son kısımda ise Osmanlı İmparatorluğunun parçalanmaktan korunması için mevcut müesseselerin ne yolda değişme ve geliştirilmesinin uyğun olacağına dair şahsî nazar ve mutalâalarını belirtmiştir. Bu eserin, Akçuraoğlu'nun o zamanlar siyasette milliyet meselesine bakışını ortaya koyması bakımından ehemmiyeti vardır.

8. Yusuf Akçura tekrar Kazan'da (1904) Üç tarz-ı siyaset

Osmanlı Devletinin sınırları kendisine kapalı olduğundan, Kazan'a akrabalarının yanına döndü ve Akçuraoğullarının menşe yeri olan "Züye Başı" köyünde amcası Yusuf Beyin yanında bir müddet kaldı. Bu yıllarda kuzey Türk-Tatar dünyasında yenileşme hareketleri oldukça ilerlemiş olup, pek çok matbaa açılmış, kitap ve risaleler basılmakta idi. Fakat Rus hükümeti Türkçe-Tararça matbuata, siyasî gazetelerin çıkarılmasına müsaade etmiyordu. Bu yüzden Yusuf Akçura makalelerini Rusya ve Türkiye dışındaki gazetelere yollamak zorunda kalıyordu.

"Züye Başı" köyünde iken, 1904'te Kahire'de çıkan "Türk" gazetesine "Üç tarz-ı siyaset" adlı makalesini yazıp gönderdi. Bu makale, "Türk" gazetesinin 24,26 ve 27. sayılarında (14 Nisan, 28 Nisan, 5

Mayıs 1904) yayınlandı ve sonra Ali Kemal ve Ahmed Ferid tarafından verilen cevaplarla birlikte Kahire'de (1907,Matbaa-i İçtihad, 80 s.), İstanbul'da (1327, Matbaa-i Kadir, 64 s.) ve Ankara'da (1976,Türk Tarih Kurumu, 55 s. E.Z.Karal'ın önsözü ile) bir risale şeklinde tekrar basıldı. ''Türk'' gazetesinin başyazarı Ali Kemal ''Cevabımız'' başlıklı yazısı ile Yusuf Akçura'nın makalesine saldırgan ifadelerle mukabele etmiş, o sıralarda Mısır'da bulunan eski arkadaşı Ahmed Ferid de, konuyu biraz daha derinleştirerek, bazı noktaları kabul ve bazılarını reddetmek suretiyle tartışmalara katılmıştı.

Yusuf Akçura'nın en mühim eseri olan ''Üç tarz-ı siyaset'' adlı bu araştırmasında, ilk defa siyasî sahada Türkçülük meselesi, bütün açıklığı ile ele alınmış, Osmanlı Devletinin takip ettiği veya takip edebileceği üç siyasî yoldan:

-Osmanlıcılık,
-İslâmcılık ve
-Türkçülük

konuları müspet ve menfi yönleri ile incelenerek açıklanmış bulunuyordu.

Yusuf Akçura bu makalesinin ''Giriş'' kısmında şöyle diyor: ''Memalik-i Omaniye'de, garptan istifaze ile iktisab-ı kuvvet ve terakki arzuları uyanalı, belli başlı üç meslek-i siyasî tasavvur ve tâkip (**ebucher**) edildi sanıyorum: Birincisi Hükümet-i Osmaniye'ye tâbi milel-i muhtelifeyi temsil ve tevhid ile bir 'Millet-i Osmaniye' vücuda getirmek; ikincisi hakk-ı hilâfetin Devlet-i Osmaniye hükümdarında olmasından istifade ederek, bütün İslâmları hükümet-i mezkûre idaresinde siyaseten birleştirmek (Frenklerin **Panislamisme** dedikleri), üçüncüsü ırk üzerine müstenid bir ''Türk milliyet-i siyasiye (**Panturquisme**) teşkil etmek.''

Böylece 'Üç türlü siyaset yolu' kısaca takdim edildikten sonra herbirinin ayrı ayrı incelenmesine geçilmektedir. Önemli olarak, Yusuf Akçura 'Türkçülük' siyaseti hakkında o yıllarda şöyle diyordu: ''Irk üzerine müstenid bir Türk milliyet-i siyasiyesi husule getirmek fikri pek yenidir. Gerek şimdiye kadar Osmanlı Devletinde, gerekse gelip geçen diğer Türk devletlerinde bu fikrin mevcut olduğunu zannetmiyorum. Şu muhakkak ki son zamanlarda İstanbul'da Türk milleyeti arzu eden bir mahfil, siyasî olmaktan ziyade ilmî bir mahfil teşkil etti.Şemseddin Sami, Türkçe şiirler müellif-i muhteremi, Necip Asım, Veled Çelebi ve Hasan Tahsin bu mahfilin göze görünen azası olup, 'İkdam' bir dereceye kadar mürüvvec-i efkârlarıdır.''...........

''En çok Türklerle meskûn Rusya'da Türklerin birleşmesi fikrinin pek müphem bir surette vücuduna kailim. Henüz doğmuş olan 'İdil Edebiyatı' müslüman olmaktan ziyade Türktür. Tazyikat-ı hariciye olmasa bu fikrin sühuletle neşvünemasına memalik-i Osmaniyeden fazla müsait muhit, Türklerin en kesretli bulundukları Türkistan ile Yayık ve İdil havzaları olurdu. Kafkasya Türklerinde bu fikir mevcut olsa gerek, Azerbaycan'a Kafkas'ın tesir-i fikirîsi olmakla beraber, şimalî İran Türklerinin ne dereceye kadar ittihad-ı Etrak taraftarı olduklarını bilmiyorum''............

Makalenin ikinci kısmında bu üç siyasetten hangisinin nafi ve kabil (faydalı ve mümkün) olduğu araştırılarak şöyle denmektedir: ''...Ben Osmanlı ve müslüman . bir Türküm, binaenaleyh Devlet-i Osmaniye, İslâmiyet ve bütün Türkler menfaatına hizmet etmek istiyorum. Lâkin siyasî, dinî ve nesebî olan bu üç cemiyetin menafii müşterek midir? Yani birisinin kuvvetlenmesi, diğerlerinin de kuvvetlenmelerini mucip olur mu?'' diyor ve üç cemiyetin menfaatlarını karşılaştırarak şu karara varıyor: ''Her üç cemiyete mensup bir şahıs Devlet-i Osmaniye menfaatına çalışmalıdır. Lâkin Osmanlı Devletinin menfaatı yani iktisab-ı kuvvet etmesi bahsımızın mevzuunu teşkil eden üç tarz-ı siyasîden hangisini takiptedir ve bunlardan hangisi memalik-i Osmaniye'de kabili tatbiktir?''.

Makalenin üçüncü ve son kısmında bu suallere cevap arayan Yusuf Akçura, 'Osmanlı milleti teşkili' gayesiyle yapılan tecrübeleri, buna karşı çıkan iç ve dış engelleri anlattıktan sonra şöyle diyor: ''Binaenaleyh, zannımca artık Osmanlı milleti vücuda getirmekle uğraşmak, beyhude bir yorgunluktur......''.

Bu suretle 'Osmanlı milleti vücuda getirmek' siyaseti bir kenara atıldıktan sonra, makalede ''İslâm birliği'' ve ''Türk birliği'' fikirlerinin tartışmasına geçiliyor ve yazarın bu iki siyasetten birini diğerine tercihte tereddüt ettiği görülüydr. İslâm birliği fikrinde iç engeller pek önemli değilse de, dış engeller çok kuvvetlidir, Osmanlı Devletinin ''İslâm birliği'' siyasetini tatbike kalkışmasına, hıristiyan devletler belki de başarı ile karşı koyabilirler, diyor. Akçura'nın fikrine göre ''İslâm dini Türk milletinin teşekkülünde mühim bir unsur olabilir. İslâm Türklüğün ittihadında son zamanlarda Hıristiyanlıkta olduğu gibi içinde milliyetlerin tahaddüsünü kabul edecek vecihle tahavvül eylemelidir. Bu tahavvül ise hemen hemen mecburîdir de. Zamanımız tarihinde görülen cereyan-ı umumî ırklardadır. Edyan, edyan olmak haysiyetiyle gittikçe siyasî ehemmiyetlerini, kuvvetlerini zayi ediyor. İçtimaî olmak-

tan siyade şahsîleşiyor. Binaenalyh, edyan ancak ırklarla birleşerek, ırklara muavin ve hâdim olarak ehemmiyet-i siyasiye ve içtimaiyesini muhafaza edebiliyor''.

''Tevhidi Etrak'' (Türklerin birleştirilmesi, Türk birliği) siyasetinin pek çok faydaları da olacağını belirten Yusuf Akçura'nın yukarıda verdiğimiz açıklamalarına ilâve olarak, konu ile ilgili bir kaç cümlesine daha işaret edelim:''.....Memalik-i Osmaniye'deki Türkler hem dinî, hem ırkî revabıt ile pek sıkı, yalnız dinî olmaktan sıkı birleşecek ve esasen Türk olmadığı halde bir dereceye kadar Türkleşmiş anasır-ı saire-i Müslime daha ziyade Türklüğe temessül edecek ve henüz hiç temessül etmemiş ve fakat vicdan-ı millîleri bulunmayan anasır da Türkleştirilebilecekti.''

''Lâkin asıl büyük fayda, dilleri, ırkları ve âdetleri ve hattâ ekseriyetinin dinleri bile bir olan ve Asya kıtasının büyük bir kısmı ile Avrupa'nın ciheti şarkiyesine yayılmış bulunan Türklerin birleşmesine ve böylece diğer büyük milliyetleri arasında, muhafaza-i vücut edebilecek azim bir milliyet-i siyasiye teşkil eylemelerine hizmet edilecek ve işbu büyük heyette Türk cemiyetlerinin en kavi, en müterakki ve en mütemeddini olduğu için Devlet-i Osmaniye en mühim rolü oynayacaktı. Vukuat-ı ahirenin fikre getirdiği uzakça bir istikbalde vücud-u pezir olacak beyazlar ve sarılar âlemi arasında bir Türklük cihanı husule gelecek ve bu cihan-ı mutavassıtta Devlet-i Osmaniye, şimdi Japonya'nın ifa etmek istediği vazifeyi deruhte eyleyecekti.''

''Osmanlıcılık'' siyesetinin Osmanlı Devleti için kabili tatbik olmadığına katî olarak inanan Yusuf Akçura, ''İslâmcılık'' ve ''Türkçülük'' siyasetlerini tercihte bir katiyet gösteremediğinden, ''Üç tarz-ı siyaset'' makalesi, ''Türk'' gazetesinin yazar ve okuyucularına tevcih edilmiş şu sual ile son buluyor:

''Hulâsa ötedenberi zihnimi işgal edip de, kendi kendimi ikna edecek cevabını bulamadığım sual yine önüme dikilmiş cevap bekliyor. Müslümanlık, Türklük siyasetlerinden hangisi Devlet-i Osmaniye için daha nafi ve kabili tatbiktir?..''.

Bazı batılı yazarlar, ''Üç tarz-ı siyaset''in ''Türkçülük'' tarihinde oynadığı rolü diğer sosyal hareketlerle karşılaştırarak şöyle derler: ''Bu makale, Marxistler için Komünist Manifestosu ne ise, Pantürkistler için de odur'' (Zarevand, **Turtsiya i Panturanizm, 1930, s.42 n.**)Amerikalı yazar Charles Warren Hostler de şöyle diyor: ''Bu makale, Marxistler için 1848 Komünist Manifestosunun oynadığı rol gibi önemli olmuştur. Bu yüzden Akçuraoğlu'na, Türk birliği fikrinin ku-

cularından biri olarak bakılmaktadır'' (Türken und Sowjets 1960, s.176). Ayrıca krş.: Ercümend Kuran; Yusuf Akçura'nın tarihçiliği, Ölümünün ellinci yılında Yusuf Akçura Sempozyumu tebliğleri 1987 s.46).

9. Yusuf Akçura'nın Kazan'daki faaliyetleri (1904-1908)

1904-1905 yıllarında Rusya'da başgösteren ihtilâller yüzünden, çarlık rejimi, idaresindeki milletlere karşı yürüttüğü baskı siyasetini hafifleterek Rusya'da meşrutî idarenin kurulmasına müsaade etmek zorunda kaldı. Rusya'daki ihtilâl ve karışıklıkları hazırlayan idarî ve iktisadî krizlerin asıl sebebi hiç şüphesiz Rus-Japon savaşı ve Japonya'nın Rusya'yı ağır bir hezimete uğratması idi.

Bundan önce de 1894-1895 yıllarında Japonya Çin'i yenmiş ve Çin hükümeti Kore'yi ve Laodun yarımadası ile Port-Arthur limanını Japonya'ya bırakmaya mecbur olmuştu. Halbuki Fransa ve Almanya ile anlaşan Rusya bu yerleri kendisine katmak istiyordu. Bu yüzden 1904 başlarında Rusya ile Japonya arasında savaş başladı. Gerek karada ve gerek denizde büyük zaferler kazanan Japon ordu ve donanması her bakımdan Rusya karşısında üstün olduğunu göstermişti.

Rusya'nın türlü şehirlerinde başgösteren karışıklık, grev ve sosyalist mitingler, çar hükümetini, savaşı bir an evvel bitirmeye zorluyordu. Nihayet Birleşik Amerika Devletlerinin tavassutu ile 23.8.1905'te Portsmouth'ta Japonya ile Rusya arasında barış aktedildi. Buna göre Ruslar Sahalin adasının yarısını Japonya'ya bırakacaklar ve Mançurya'yı boşaltacaklardı, Kore ve Laodun yarımadası ile Port-Artur da Japonya'da kalacaktı.

İşte Rusya bu durumda iken çar'ın Rus senatosuna yolladığı 12.12.1904 tarihli bir fermanı ile toplantı hürriyeti v.b. gibi bazı serberst hareket imkânları doğmaya başlamıştı. Bunu fırsat bilen Kazanlı münevverlerin ileri gelenleri, 28 Ocak 1905 günü Kazan şehrinde bir toplantı tertip ettiler. Yetmiş kişinin katıldığı bu toplantıdan maksat, Rus hükümetine dinî, idarî ve millî taleplerin bildirilmesi için gereken hazırlıkları yapmak ve bununla ilgili meseleleri müzakere etmekti. ''Züye Başı''ndan Kazan'a gelip yerleşmiş olan Yusuf Akçura da toplantıya katılmış ve baş rolü oynayanlardan biri olmuştur. Nitekim müzakere neticesinde Müslüman Türk-Tatar taleplerinin Rus hükümetine bildirilmesi için dört kişilik bir komisyon seçilmiş ve yazılı bir metin hazırlamakla görevlendirilmiştir. Bu dört kişiden biri de Yusuf

Akçura idi. Komisyon tarafından hazırlanıp umumî heyetin tasvibi ile Rusya'nın Başbakanına sunulan 12 sayfalık bu Rusça muhtıranın matbu aslından bir nüshası halen Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsündeki Arat Kütüphanesinde mahfuzdur.

28 Ocak 1905 tarihini taşıyan bu muhtırada komisyon üyesi olarak şu kimselerin adlarını görüyoruz:

Said Girey Alkin,
Abdülkerim oğlu Abdullah Apanay(ev),
Yahşi oğlu Ahmetcan Seydaş(ev),
Hasan oğlu Yusuf Akçura.

Bu muhtıra 2 bölümden ibaret olup, giriş mahiyeindeki 1.Bölümde "Çar hazretlerine" hulûs çakılmaktadır. Esas arzu, rica ve temenniler 13 madde halinde 2. Bölümde dile getirilmiştir. Bu 13 maddeden 9'u dinî meselelerle ilgili olup, mühim olarak: Ufa şehrinde faaliyet gösteren "Müslümanların Merkez Diniye Nezareti'nin başına Rus hükümeti tarafından tâyin edilmekte olan müftünün, müslüman halk tarafından seçilmesi talebi başta gelmektedir. Diğer maddelerde gazete, dergi ve her türlü kitap basımı ve serbestçe satılması için izin verilmesi, özel mektep ve medreselerin her yerde açılması ve resmî okullarla aynı hakka sahip olması, müslüman ahaliye eşit vatandaşlık hakkı tanınması, müslümünlara Rusya'nın her yerinde gayri menkul mülk edinme ve serbestçe ticaret yapma hakkı verilmesi veya bu alanlardaki tahditlerin kaldırılması, cemiyet hayatında serbest meslek seçme ve sendikalara katılma hakkı verilmesi gibi rica ve talepler kvardır. Son maddesinde, yukarıda sayılan konularda yeni kanunlar hazırlanırken müslümanların komisyonlar kurarak, gerektiğinde istişarî mahiyette hükümete yardıma hazır oldukları belirtilmektedir.

Yusuf Akçura'nın 1904'te Rusya'ya gelişi sıralarında Rusya içindeki Türk ülkelerinden bilhassa İdil-Ural bölgesindeki müslüman Türk-Tatar dünyasında millî kültür ve yenileşme hareketlerini yürüten ve yürütecek koldukça geniş ve kuvvetli bir kadro mevcut bulunuyordu. Yusuf Akçura'nın oradaki çalışmaları ile ilgisi dolayısile bunlardan hiç olmazsa bir kısmını tanıtmakta fayda vardır. Rusya'da Nisan 1906'da meşrutî idare kurulup "Duma" adı verilen meclis açılıncaya kadar 1904 ve 1905 yılları ile 1906 başlarında Türk-Tatar'lar arasında yürütülen siyasî ve içtimaî faaliyetlerde sürükleyici ve faal rol oynayanlardan biri de hiç şüphesiz Kadı Abdürreşid İbrahim(of) olmuştur.

1900'lerde Petersburg'da matbaa açarak "Mir'at" adında bir dergi çıkaran Abdürreşid İbrahim bütün İslâm ülkelerini dolaşmış ve Ja-

ponları Müslüman yapma düşüncesiyle birkaç defa bu memlekette de bulunmuştu. 1904'te İstanbul-Bebek'te ikamet ederken Rus polisi tarafından hapsedilerek Odesa'ya götürülmüşse de, her taraftan yağan protesto ve maddî yardımlar karşısında Rus hükümeti onu kısa zamanda serbet bırakmak ve tekrar Ptersburg'da yerleşmesine müsaade etmek zorunda kalmıştı. Abdürreşid İbrahim 1904 sonlarında İçişleri Nazırı Svyatopolk Mirski'yi ziyaret ederek "Müslüman ahalinin taleplerini resmen hükümete bildirebileceklerini" öğrendikten sonra, kuzey Türk muhiti (İdil-Ural bölgesi ve Batı Sibirya) ileri gelenleriyle görüşmek üzere seyahata çıktı. Volga, Kama nehirleri boyunca Kazan, Çistay, Bubi, Perm üzerinden Ufa'ya gitti. Burada "Merkez Diniye Nezareti" kadıları ile ve Bünyamin Ahtem (of), Kutluğmuhammed Tevkil(of) ve Şah Haydar Sırtlan(of)larla müzakereden sonra Troyski'ye geçerek Veli Bay Yauş ve Hacı Ahmet Rahmankul ile görüştü. Sonra Kızılcar'a uğradı ve yapılan toplantılarda meseleler yine müzakere edildi. Bu konuşmaların bir neticesi olarak türlü merkezlerin cemaatları adına Petersburg'a müracaatlar yağmaya başladı: Meselâ Hacı Ahmet Rahmankul 1904 Aralığında Troyski müslümanları adına Petersburg'a giderek İçişleri Nazırını ziyaret etti ve taleplerini bildiren bir dilekçe sundu. Kızılcar Müslümanları da Rusça bir dilekçe yazarak Başbakan Vitte'ye yolladılar. Üstelik Abdürreşid İbrahim'i de kendi adlarına vekil yaparak Petersburg'a gönderdiler.

1904 sonlarında Kızılcar'dan Petersburg'a giden Abdürreşid İbrahim, 1905 başlarında tekrar Kazan'a döndü. Kazan'da başta Bünyamin Ahtem, Yusuf Akçura v.b.lar olmak üzere gençlerden bir grupla Yusuf Akçura'nın evinde durum müzakere edilerek Kazan'da büyük bir meclis yapılması kararlaştırıldı. Toplantının tertip işi Yusuf Akçura'ya havale edilmişti. Yusuf Akçura ertesi günü Alimcan Barudî, Hüseyinoğlu Ahmet Bay ve başka ileri gelenleri ziyaret ederek 50-60 kişinin katılacağı meclisin hazırlıklarını tamamlamış ve toplantı 28 Ocak 1905 gecesi saat 20-01 arası Ahmet Bay'ın evinde yapılmıştır. Yukarıda sözünü ettiğimiz 28 Ocak 1905 tarihli muhtıra işte bu toplantının mahsulü idi. Metin hazırlandıktan sonra oylama ve imza için başka bir gün yine toplanılmış, oybirliği ile kabul edilen metin ertesi gün Başbakan Vitte (Witte) adına Petersburg'a postalanmıştır. Komisyon üyeleri ise bir hafta sonra hareket etmişlerdir.

Millî ve içtimaî hareket ve toplantıların hemen hemen hepsine de katılarak bilhassa dinî meselelerde ağırlığını koyan şahıslardan biri de Musa Carullah Bigi (1875-1949) olmuştur. Onun diğer bir özelliği

de bu konularla ilgili zabıt ve dosyaları toplayıp arşiv meydana getirmesi ve bu hareketlerin tarihini yazması idi. Musa Carullah Bigi'nin bu bakımdan en önemli eseri 1900'dan 1915'e kadar olan vakaları içine alan "Islahat Esasları" adlı kitabıdır (Petrograd 1915). 28 Ocak 1905 Kazan toplantısından sonra olan vakalar anlatılırken bu eserde şöyle deniliyor: (S.5-6)

"Şu meclisin canlı müzakereleri güzel kararı meclis rehberlerini ümitlendirdi. Ertesi gün Reşid, Yusuf gibi rehberler toplanıp, emel dairelerini genişlettiler, Petrograd'da umum Rusya Müslümanları isminden bir syezd (kurultay) yapmak için, Kırım, Kafkas, Kazak, Türkistan Müslümanlarına davet yazmak kararını da kabul ettiler."

"Yusuf Efendi Akçura meclisin kararını beyan kılıp muhterem İsmail Bey Gasprinski cenaplarına mektup yazdı, Mart içinde Petrograd'a gelmelerini de rica etti. O gün Reşid Efendi Ali Merdan Bey Topçubaşof cenaplarına da mektup yazıp, Baku vekillerini Petrograd'a davet etti."

Bu davet üzerine 1905 Şubat, Mart, Nisan aylarında Rusya dahilindeki Türk ülkelerinin bir kısmından bir çok zevat Petersburg'a gelmiş, fakat gün ve saat belirtilmemiş olduğundan umumî kurultay şeklinde bir toplantı yapılamamıştır. Bununla beraber gerek karşılıklı istişare ve gerek Rus hükümet erkânını ziyaretle muhtıralar sunulması bakımından çok faydalı olmuştur. Ayrıca, 15 Ağustos 1905 günü Nijni Novgorod'da "Bütün Rusya Müslümanları Kongerisi"nin tertiplenmesi de burada kararlaştırılmıştır.

O sıralarda Petersburg'da tolanan zevat içerisinde bilhassa şu adları görüyoruz: Mütfü Muhammedyar Sultan, Abdullah Apanay, Yusuf Akçura, Ahmetcan Seydaş, Bünyamin Ahtem, Lutfullah İshakî, Zahid Şamil, Hüseyin Hacı Baybek, Alim Maksud, Hüseyin Şirinski, Bedreddin Alîm, Zahiddullah Bay Şafiullah, General Ubeydullah Cingiz, İsmail Gaspıralı, Ali Merdan Topçubaş, Ahmed Ağa(oğlu), Ali Hüseyinzâde, Fatih Kerimî, Abdürreşid İbrahim v.b.

15 Ağustos 1905 tarihinde panayır (Mekerce yerminkesi) dolayısiyle Nijni Novgorod'da yapılması kararlaştırılan "Rusya Müslümanları Birinci Kongresi", sıkıyönetim yüzünden vilâyetten resmi izin alınamadığından, kiralanan bir vapurda su üzerinde yapılabilmiştir. Bu kongreye türlü Türk bölgelerinden 120 kişi katılmış, İsmail Gasrpıralı "Tercüman"'a hurmeten Başkan olarak siyasî liderliği üzerine alırken, Ali Merdan Topçubaş ve Yusuf Akçura fikir ve ideoloji cephesini işlemişlerdir. Bundan önceki toplantılarda söz konusu edilen ve kısmen ha-

zırlık çalışmaları yapılan ''Müslümanlar için siyasî ve içtimaî ittifak'ın (birklik, parti, fırka) lüzumu'' meselesi ilk görüşme maddesini teşkil etmiş ve karara bağlamıştır. Buna dayanılarak, ''Müslüman ittifakı Cemiyetinin Nizamnamesi'' adı ile kongreden sonra hazırlanan metin, 12-23 Ocak 1906' da Petersburg'da tertiplenen ikinci kongrede ve 16-20 Ağustos 1906'da yine Nijni Novgorod'da toplanan üçüncü kongrede düzeltme ve ilâvelerle tasdik edilmiştir.

Rus çarının 17 Ekim 1905 tarihli fermanı ile Rusya'da ''Duma'' adı verilen meclis açılarak meşrutî idare başlamış, fakat bu birinci Duma 1906 Nisan Temmuz aylarında, 10 hafta bile çalışamadan kapatılmış ve seçim kanunlarında değişiklikler yapılmak suretiyle meclisin çarlığın arzusuna uygun bir hale getirilmesine çalışılmıştır. İkinci Duma 1907 Şubat-Haziran aylarnıda toplanmış ve çarın 3.6.1907 tarihli bir fermanı ile kapatılmıştır. Yusuf Akçura bu hadiseyi ''3 Haziran vak'ayi müessifesi'' (Orenburg, Kerimof-Hüseyinof Matbaası 1907) adlı eserinde dile getirmiştir. Üçüncü Duma 1907-1912 ve Dördüncü Duma da 1912-1917 yılları arasındoa çalışmıştır.

''Müslüman İttifakı'' (Partisi) 1.ve 2. Duma seçimleri sırasında başarılı faaliyet göstermiş ve Kazan, Kırım, Kafkasya, Türkistan ve Kazak ülkelerinden bir çok Türk mabusun seçilmesinde tesirli olmuştur. 1. Duma'ya seçilen 24 müslüman mebusun yarısı Kazanlı idi. 2. Duma'da müslüman mebusların sayısı 34 olup, 15'i Kazanlı idi. 2. Duma'nın kapatılmasından sonra müslüman mebusların sayısı çok azaltılmış, Türkistanlılar seçim hakkından mahrum edilmişlerdi. Bu yüzden 3. Duma'ya ancak 10 mebus girebilmişti ki, bunların da 7'si Kazanlı idi.

Yusuf Akçura'nın faaliyetini yakından takip eden Rus hükümeti, onun Duma'ya seçilmesini engellemek maksadiyle 8 Mart 1906 gecesi evine baskın yaparak hapsetti ve seçim bitinceye kadar 43 gün mevkuf kaldı. Onun ''Mevkufiyet hâtıraları'' adlı eseri bu münasebetle yazılmıştır (Orenburg 1907, istanbul 1330).

''Müslüman İttifak''nın merkez idare üyeliğine ve umumû kâtipliğine seçilmiş olan Yusuf Akçura, Kazan'da Medrese-i Muhammediye'deki tarih, coğrafya ve Osmanlı-Türk edebiyatı öğretmenliğini de devam ettiriyordu. Sonra Kazan'da ''Kazan Muhbiri''adlı bir gazete çıkarttırmayı başardı(29.10.1905) ve yazı kurulu başkanı olarak vazife aldı. Onun ''Ulûm ve Tarih'' adlı eseri Kazan'da okuttuğu tarih derslerinin bir özeti olarak yayınlanmıştır (Kazan, Maarif Kütüphanesi 1906).

Yusuf Akçura'nın 1907, 1908 yıllarında Rusya'nın türlü bölgelerinde seyahat ettiği, batı Avrupa ve Mısır'da bulunduğu, 1909'da tekrar Rusya'ya giderek bir kaç ay Petersburg'da kaldığı ve oradan Berline geçtiği hakkında bazı kaynaklarda az çok bilgi vardır. Bu seyahatlar esnasında yazılarak "Vakit", "Tercüman" ve "Şura" da basılmış ve yazılış tarihi ve yeri belirtilen bazı makalelerinden de onun seyahat yollarını kısmen takip etmek mümkün olmaktadır.

A.Battal-Taymas bu konu ile ilgili olarak"Y.Akçura ile görüşmelerim" başlığı altında şunları yazıyor:"a) 1905—1908 yılları arasında (senesini pek hatırlamıyorum) benim Kahire'de bulunduğum günlerde Y.Akçura da oraya gelmişti. İşte, o zaman bir hemşeri talebenin odasında birkaç kişi toplanıp, kendisiyle hasbıhal etmiştik. Bu, benim Akçura'yı ilk defa görüşüm idi. Tahsilini Paris'te yapmış olan bu yakışıklı ve aydın hemşerimiz bizde iyi bir intiba bırakmış olacaktır ki, ben onun hakkında 'Al-Mukattam' gazetesinde kısa bir yazı da neşretmiştim. Bundan maksat hem onu Mısırlılara bir parça tanıtmak, hem bizim hemşerilerimiz arasında bu gibi kâmil gençlerin de bulunduğunu gösterip bir parça övünmek idi. b) 1908 yılının yaz iptidasında, 'Musa Abdullah' iğreti ismiyle Rusya'ya dönerken, Bahçesaray'a uğradığımda, 'Tercüman' gazetesinin 25 inci yıldönümü kutlanıyordu. Y.Akçura da orada bulunuyordu. O zaman 'Tercüman Yurdu'nun bahçesinde yapılan törende Akçura'nın gazete sahibi meşhur İsmail Beğ Gaspıralı'ya hitaben 'Muhterem eniştem' diye başlayıp, güzel ve özlü bir nutuk söylediğini ve bu nutkunda Tercümanın 25 yıl içinde, Rusya Türklerine yaptığı hizmetlerini sayıp döktüğünü pek iyi hatırlıyorum. Sonradan anladığıma göre, o zaman Akçura, yukarıda anlatıldığı üzere, 1905 ihtilâli günlerindeki çalışmalarından ve Rus hükümeti tarafından takibata uğradıktan sonra, orada bir çeşit inziva hayatı geçirmekteymiş. Tören bittekten sonra ben Orenburg'a gittim. Akçura Bahçesaray'da kaldıydı. Ben Orenburg'dan Troyskiy'ye gitmiştim: Türkiye'de vukua gelen temmuz ihtilâli haberi beni bu şehirde bulmuştu. Bu ihtilâlin vukuu ile kendisine Türkiye'ye gitmek imkânı hasıl olduğundan, Akçura'nın mezkûr yılın ekim ayında İstanbul'a geçtiğini yukarıda anlatmıştık". (Ben bir ışık arıyordum.Ülkeler -Beldeler,Olaylar - İnsanlar, Dâvalar - Sonuçlar. İstanbul 1962, s. 128-129).

Yusuf Akçura'nın "3 Haziran vak'ay-i müessifesi" adlı eseri, Rusya'da bütün Türk ve Müslüman hareketinin amansız düşmanı olan şarkiyatçı ve sansör Profesör Smirnov tarafından matbuat kanununa muhalif görülerek savcılığa ihbar edilmis ve yazar hakkında taki-

bata geçilmiştir. Akçura o sıralarda doktorların tavsiyesi üzerine Kırım'a gelmiş, Bahçesaray'da İsmail Beyin ''Tercüman'' gazetesinde çalışıyordu. Soruşturma celpnamesi onu arayıp bulmadan önce Türkiye'de meşrutiyetin ilânı haberi kulağına gelip yetişti. Bunun üzerine Yusuf Akçura ufak tefek işlerini yoluna koyarak 1908 Ekim ayında İstanbul'a hareket etti.

10. Yusuf Akçura tekrar Türkiye'de (1908) Türkçü derneklerdeki çalışmaları (1908-1915)

Osmanlı Devleti'nde meşrutiyetin ilânı üzerine Yusuf Akçura'nın dönmesi için bir engel kalmamıştı. Meşrutiyet devri, Türkçülüğün teşkilâtlanmasına ve Türkçü cemiyetlerin kurulmasına imkân vermiştir. Mutlakiyet devrinde her türlü cemiyet kurulması çok zordu, hele milliyet esasına göre dernek kurulmasına hükümet asla müsaade etmezdi. Hal böyle iken, gayri müslim ve gayri Türk tebaanın milliyet esasına dayalı, yardımlaşma veya edebî maskelerle örtülü bir çok cemiyetleri vardı.

Türk dili ve tarihi üzerine yürütülen araştırmaların bir neticesi olarak 19. yy.ın ortasından itibaren Osmanlı Devletinde de ''ilmî Türkçülük'' hareketinin kuvvet kazanmaya başladığını görüyoruz. Bu araştırmalar göstermişti ki, yalnız Osmanlı İmparatorluğunda değil, Asya ve Avrupa'nın bir çok diğer bölgelerinde de Türkler yaşamakta idi. Bunların bir tarihi vardı, bunlar da Türkçenin birer lehçesini, şivesini konuşmakta idiler. Türkçülüğün ilmî yollardan araştırılmasında tabiîdir ki siyasî sınırlara sağlı kalınmamakta, dünyanın hangi bölgesinde ve hangi siyasî sınırlar içerisinde olursa olsun Türk boylarının dili, tarihi, sanatı mücerret birer mesele olarak ele alınmakta idi. Gerek Darülfünun ve gerek bunun dışındaki ilim adamları tarafından yürütülen bu gibi çalışmalar, önceleri muayyen muhit ve zümrelere inhisar ederek mevziî kalmış, bu konuların dernekler vasıtasiyle halka mal edilmesine ancak meşrutiyetten sonra başlamak mümkün olmuştur.

Bu arada Yusuf Akçura'nın birkaç ay için tekrar Rusya'ya ve oradan Almanya'ya gittiğini görüyoruz: 1909'Petersburg'da bir müddet kalmış, fakat beklediği siyasî gelişmeleri göremeyince Aralık 1909'da Berlin'e geçerek orada yerleşen büyük Tatar tüccarlariyle ilişki kurmuştur. 1910 başlarında İstanbul'a dönmüştür. Tercüman'da, takma adla yazılmış Petersburg ve Berlin menşeli makaleleri vardır.

1908 ile 1912 yılları arasında kurulan Türklük ve Türkçülükle ilgili derneklerden: ''Türk Derneği Cemiyeti'' (kuruluşu 25.12.1908), ''Türk

Yurdu Cemiyeti'' (kuruluşu 18.8.1911), ''Türk Ocağı Cemiyeti'' (kuruluşu 12.3.1912), ''Türk Bilgi Derneği'' (kuruluşu 14.3.1913) gibi teşekküllerin hepsinde de Yusuf Akçura'yı kurucular arasınında görüyoruz. O, yalnız kurucu heyetlere katılmakla kalmamış, derneklerin gerek idarî ve gerek ilmî her türlü çalışmalarına da her zaman iştirak etmiştir.

Fakat onun en faal çalışması ''Türk Yurdu Cemiyeti''nde olmuş: Bu derneğin organı olan ''Türk Yurdu'' dergisi, 1911'den 1917'ye kadar müdür olarak Yusuf Akçura tarafından çıkarılmıştır.

''Türk Derneği Cemiyeti'': Yusuf Akçura 1908'da İstanbul'a geldikten sonra mektep hayatından hatırladığı Necip Asım ile Veled Çelebi'yi ziyaret ederek, sırf hars (kültür) işleriyle uğraşan siyaset dışı bir ''Türk''cemiyeti kurulmasını ve bu yolda rehber olmalarını teklif eder. Bu suretle başlayan teşebbüs üzerine 14 kişi Mülkiye Mektebi Müdürü Celâl Beyin odasında toplanarak ''Türk Derneği'' adında bir cemiyet kurmaya karar verirler. Bu toplantıya katılanlar şunlardır: Ahmed Midhat Efendi, Emrullah Efendi, Necip Asım Bey, Bursalı Tahir Bey,Korkmazoğlu Celâl Bey, Veled Çelebi Efendi, Akçuraoğlu Yusuf, Boyacıyan Ağop Efendi, Akyiğitzâde Musa Bey, Fuad Raif Bey, Rıza Tevfik Bey, Ferid Bey,

Bu cemiyete yabancı Türkologlar da üye olabiliyordu. Ekim 1912'ye kadar 63 kayıtlı üyesi vardı. Mülkiye Mektebi toplantısı esnasında İstanbul'da bulunmayan şair Mehmed Emin, Ağaoğlu Ahmed, Hüseyinzâde Ali Beyler ile İsmail Gaspıralı, Hüseyin Cahid, Köprülü Fuad, Fuad Sabit, Ispartalı Hakkı v.b. sonradan yazılmışlardır. ''Türk Derneği'' dergisinin 3. sayısında (s. 103-104) çıkan bir habere göre, o sıralarda cemiyetin idare heyeti şu kimselerden kurulu idi:

Veliahd Yusuf İzzeddin: Derneğin fahrî reisi ve hâmisi,
Fuad Raif: Birinci reis,
Necip Asım: İkinci reis,
Yusuf Akçura: Birinci kâtip,
Mustafa Zühtü: İkinci kâtip,
Veled Çelebi: Derginin imtiyaz sahibi,
Mahmud Nedim: Veznedar.

Cemiyetin maksadını ifade den nizamnamenin 2. maddesinde şöyle deniliyor:

''Cemiyetin maskadı, Türk diye anılan bütün Türk kavimlerinin mazi ve haldeki asar, ef'al, ahval ve muhiti öğrenmeye ve öğretmeye çalışmak, yani Türklerin asar-ı atikasını, tarihini, lisanlarını, avam ve havas edebiyatını, etnoğrafya ve etnolocyasını, aval-i içtimaiye ve

medeniyet-i hazıralarını, Türk memleketlerinin eski ve yeni coğrafyasını, araştırıp taraştırıp ortaya çıkararak bütün dünyaya yayıp dağıtmak ve dilimizin açık, sade, güzel ilim lisanı olabilecek surette geniş ve medeniyete elverişli bir dereceye gelmesine çalışmak ve imlâsını ona öre tedkik etmektir."

Derneğin tüzüğü, "Türk Derneği Nizamnamesi" adı ile 12.12.1908'de yayınlanmıştır . Aylık "Türk Derneği" dergisi ise 1911'de 6, 1912'de 1 olmak üzere 7 sayı çıktıktan sonra kapanmıştır. Cemiyetin dağılmasına, zannedildiği gibi üyeleri arasındaki anlaşmazlık değil, en faal kimselerin vazifeli olarak İstanbul'dan uzaklaşmaları sebep olmuştur.

"Türk Yurdu Cemiyeti": Bu cemiyet, "Türk Yurdu" adında bir dergi çıkarmak maksadiyle şair Mehmet Emin'in teklifi ile kurulmuş olup, imtiyazı da onun namına alınmıştı. Hükümetçe 18.8.1327 (1911)'de tescil edilmiştir. Kurucuları şunlardır:

Mehmed Emin,
Ahmed Hikmet,
Ahmed Ağaoğlu,
Ali Hüseyinzâde,
Dr. Akil Muhtar.
Yusuf Akçuraoğlu.

Hariciye Nezareti müsteşarı Ahmed Hikmet Budapeşte şehbenderliğine tâyin olununca, onun yerine henüz Selânik'te bulunan Ziya Gökalp seçilmiştir. "Türk Yurdu" dergisinin imtiyaz sahibi Mehmet Emin 1911 Ağustosunda vali olarak Erzurum'a gidince, derginin imtiyaz ve müdürlüğü, cemiyetin murahhaslığına seçilmiş bulunan Yusuf Akçura'ya nakledildi. Bu derginin ilk sayısı 1911 yılı Kasım ayında yayınlanmış, Ekim 1912-Kasım 1913 arası arkadaşı Ahmed Ferid ile birlikte erkânıharb yüzbaşısı olarak Çatalca cephesinde savaşa katıldığından, derginin III ve IV.cildleri geçici olarak Mehmet Emin (Yurdakul) tarafından çıkarılmıştır. III. cildin 1.sayısının son sayfasında şu notu okuyoruz: "Risalemizin müdir-i muhteremi Akçuraoğlu Yusuf Beyin harp münasebetiyle hizmet-i askeriyyeye talip olması hasebiyle vazife-i müdiriyeti Türk şairi muhteremi Mehmet Emin Beyfendi deruhte eylemişlerdir". Yusuf Akçura V. cildden itibaren tekrar müdürlüğü üzerine almış, fakat XII. cildin 2.8.1917 tarihli 12.sayısını çıkardıktan sonra büsbütün ayrılmış ve Türk Yurdu dergisi XIII. cildden itibaren "Türk Ocağı"nın organı olarak Celâl Sahir idaresinde çıkmaya başlamıştır.

Yusuf Akçura 1913 Temmuzunda Çatalca savaşından döndükten

sonra Suriye ve Hicaza gitmiş ve dörtbuçuk ay süren bu seyahati esnasında Hac vecibesini de yerine getirmiştir.

Türk Yurdu dergisinin yazılışı ve tertip tarzı üzerine 1911'de Yusuf Akçura tarafından hazırlanıp, idare ve yazı kurulu tarafından bazı değişikliklerle kabul edilen proğramın maddelerinden bazıları şöyledir:

1- Risale, Türk ırkının mümkün olduğu kadar eksireyeti tarafından okunup anlanarak istifade olunacak bir tarzda yazılacaktır. Binaenaleyp, a) Dili sade olacaktır, b) Kavmin ekseriyetine faydalı mevzular intihap olunacaktır, c) Çetin mevzular bile kolay ifade olunmaya çalışılacaktır.

2- Risale, umum Türklerce makbul olabilecek bir ideal ibdaına çalışacaktır.

3- Risalede Türklerin tanışmalarına, iktisaden ve ahlâkça yükselmelerine ve malûmat-ı fenniyece zenginleşmelerine hizmet edecek mevzular en ziyade yer alacak, siyaset bunlardan sonra gelecektir.

4- Türklerin biribirleriyle tanışmaları için Türk dünyasının her tarafında olup geçen, ve hasseten kardeşler arasında sevinç veya kederi mucip olacak olan vakalar ile Türk dünyasının ötesinde berisinde tekevvün eden fikir cereyanları kaydolunacak ve Türk ırkının muhtelif kavmiyetlerinde doğan edebiyatı ırkın bütün efradına bildirmek için çalışacaktır.

5- Risale, Devlet-i Osmaniye siyaset-i dahiliyesinden bahsederken, hiçbir fırka-i siyasiyeye taraftarlık etmeyecek, ancak Türklüğün, Türk unsurunun menafi-i siyasiye ve iktisadiyesini müdafaa edecektir. Türk unsurunun menafiini müdafaa ederken, anasır-ı muhtelife beyninde ihtilâflar tevlidinden ictinaba çalışacaktır.

7- Risalenin siyaset-i beyneddüvelde fikr-i esasîsi, Türk âleminin menafiini müdaffaa etmektir.

"Türk Ocağı Cemiyeti" : Hükümetçe resmî kayıt ve tescil tarihi 12.3.1912 ise de, bu derneğin fiilî kuruluşu bir yıl önce başlamış, nizamnemesi ise ancak 1913'te basılmıştır.

Türk Ocağı'nın kurulumasında Askerî Tıbbiye Mektebi talabeleri önayak olarak büyük rol oynamışlardır. Bu talebelerden bir zümre "Türk milletinin, milletçe tekâmülüne çalışmak arzu ve emeliyle" 1911 ilkbaharında kendi aralarında toplanarak istişare etmişler ve 11.5.1911 tarihli bir metin hazırlayarak, bu işte fikirlerinden faydalanılabileceğine kanaat getirdikleri bazı kimselere yollamışlardır. "190 Tıbbiyeli Türk evlâdı" adına hazırlandığı bildirilen bu mektubu alan: Şair Mehmed Emin, Ferid (Tek), Yusuf (Akçura), Mehmet Ali Tevfik, Emin Bülent, Fuad Sabit, Ahmed Ağaoğlu v.b. bir kaç defa toplanarak hazırlık çalış-

maları yaptıktan sonra, 20.5.1911 günü 231 Tıbbiyeli namına gelen murahhasları kabul etmişler ve ''Türk Ocağı''adı ile bir cemiyet teşkiline karar vererek, kurucu ve geçici idare heyeti üyelerini tespit etmişlerdir.

Türk Ocağı'nın Kurucu Heyeti üyeleri şunlardı: Mehmed Emin, Ahmed Ferit, Ahmed Ağaoğlu, Fuad Sabit. Geçici İdare Heyeti Üyeleri: Mehmed Emin: Reis, Yusuf Akçura: İkinci Reis, M.Ali Tevfik: Kâtip, Fuad Sabit: Veznedar.

25 Ocak 1912'de İdare Heyetinin durumu şöyle idi: Reis: Ahmed Ferid, İkinci reis: Yusuf Akçura, Kâtip: Hüseyin Rağıp. Bu Tarihte Hamdullah Suphi Türk Ocağı'na üye olarak alınmış ve kısa zaman sonra reisliğe getirilmiştir. İkinci Reis olarak Yusuf Akçura yerinde kalmıştır. Bundan sonra Türk Ocağı 2-3 yıl içinde İstanbul'un en canlı, zengin, bütün Türk gençliği tarafından sevilen bir içtimai müessesesi haline gelmiştir.

Türk Ocağı'nın 1913'te basılan ilk Nizamnemesinin 2.Maddesinde Cemiyetin maksadı şöyle beyan olunmaktadır:

İkinci Madde- Cemiyetin maksadı: İslâm kavimlerinin başlıca mühimmi olan Türklerin millî terbiye ve ilmî, içtimaî, iktisadî seviyelerinin terakki ve itilasiyle Türk ırk ve dilinin kemaline çalışmaktır.

Cemiyetin çalışma tarzı 3. ve 4. maddelerde tespit olunmuştur:

Üçüncü Madde- Cemiyet maksadını elde etmek için Türk Ocağı adlı klüpler açarak dersler, konferanslar, müsamereler tertip, kitap ve risaleler neşretmeye ve mektepler açmaya çalışacaktır.

Millî serveti korumak ve çoğaltmak için her türlü meslek ve sanat erbabı ile görüşerek iktisadî ve ziraî teşvik ve irşadlarda bulunacak ve bu gibi müesseselerin doğup yaşamasına elden geldiği kadar yardım edecektir.

Dördüncü Madde- Ocak, maksadını tahsile çalışırken sırf millî ve içtimaî bir vaziyette kalacak, asla siyaset ile uğraşmayacak ve hiçbir vakit siyasî fırkalara hadim bulunmayacaktır.

''Türk Bilgi Derneği'': Bu cemiyet 1913'te, daha çok ilmî araştırma maksadı ile kurulmuştur. 1912 sonlarında kurulması teşebbüsüne geçildiği halde, ancak 14 Mart 1913' te ilk Genel Kurul toplantısı yapılarak çalışmalara başlanılabilmiştir.

Türk Bilgi derneği'nin İdare Heyeti (Yönetim Kurulu) şu kimselerden ibaretti: Celâl Sâhir (Reis), Köprülüzâde Mehmed Fuad (Kâtip), Akçuraoğlu Yusuf, Ağaoğlu Ahmed, Selânikli Doktor Rifat, Mühendis Sâlim, Ziya, Doktor Nâzım, Hâşim.

Bir Akademiye benzetilerek kurulmuş olan Türk Bilgi Derneği'nde

konulara göre türlü Şubeler (Komisyonlar) teşkil edilmiş,üyeler de meslek ve çalışmalarına göre bu komisyonlara dağılmış bulunuyorlardı. Mevcut 6 Şube şunlardı:

Türkiyet Şubesi: Necip Asım (reis), Köprülüzâde Mehmed Fuad(Kâtip) ve üyeler: Akçuraoğlu Yusuf, Ağaoğlu Ahmed, Ahmed Cevdet, Ahmed Refik, Hüseyinzâde Ali, Ziya, Bursalı Tahir, Tıngır, Arif, Fuad Raif, Mahmud Muin.

İslâmiyat Şubesi: Ebulûlâ (Reis), Halim Sâbit (Kâtip), Halil Nimet, Rıza Tevfik, Seyyid Hâşim, Şerefeddin (Yaltkaya), Ziya, Abdülahad Dâvud, Ferid, Mansurîzâde Said, Şeyh Mahmud, Musa Kâzım.

Hayatiyat Şubesi:Doktor Rifat(Reis), Reşad (Kâtip), Asaf Derviş, Orhan, Bahaeddin Şakir, Tevfik Rüştü. Tevfik Sâlim, Server Kâmil, Süleyman Numan, Âkil Muhtar, Adnan, Kadri Râşid.

Felsefe ve İçtimaiyat Şubesi: Emrullah Efendi (Reis), Hâşım (Kâtip), Akçuraoğlu Yusuf, Ağaoğlu Ahmed, İsmail Hakkı, Zühtü. Ziya, Faik Sabri, Lütfi Fikri, Mehmed Câvid, Vahid.

Riyaziyat ve Maddiyat Şubesi: Salih Zeki (Reis), Burhaneddin (Kâtip), Tahsin, Cevad Tahsin, Sâlim, Fatin, Nureddin.

Türkçülük Şubesi: Celâl Sâhir (Reis), Ömer Seyfeddin (Kâtip), Celâl Esad. Hüseyin Cahid, Hamdullah Suphi, Salâh Cimcoz, Ziya, Kâzım Nâmi. Mimar Kemaleddin, Mehmed Emin, Müfid Râtib, Doktor Nâzım.

''Türk Bilgi Derneği''nin yayın organı Bilgi Mecmuası idi. İlk sayısı Kasım 1913'te çıkan bu dergi de kısa ömürlü olmuş, ancak 1914 Haziran ayına kadar yayınlanabilmiştir. Birinci cildde 6, ikinci cildde 1 olmak üzere 7 sayı çıkmıştır. Derginin müdürü Celâl Sahir idi. Dergide, başta edebiyat olmak üzere felsefe, tarih, tıp, din, pedagoji ve maliye üzerine makaleler bulunmaktadır.

''Mecmualar'': İstanbul'da Türk Derneği, Türk Yurdu ve Türk Ocağı Cemiyetleri hemen hemen aynı zamanlarda kurularak yayına başladıkları sıralarda, Selânik'te de Ziya Gökalp ve arkadaşları tarafından 1911'de **Genç Kalemler** adında bir dergi çıkarılmaya başlanmıştır. Türk milliyetçiliği ve dilin sadeleştirilmesi meselelerinde bunlar da İstanbul'daki dernek ve şahıslarla aynı yolda idiler. Ancak Ziya Gökalp'in ''İttihat ve Terakki'' fırkası merkez heyeti azalarından olması dolayısiyle, Selânik'teki grup çok daha politik bir mahiyet taşıyordu.

Ziya Gökalp ve arkadaşları İstanbul'a gelip yerleşince Genç Kalemler'i devam ettirmeyip ''Türk Ocağı''na katılmışlar ve böylece Ocak, Türkçülük cereyanının merkezi haline gelmiştir. Türk Ocağı ayrıca halka hitap eden **Halka Doğru**(1913) ve **Türk Sözü** (1914) adlı haftalık

dergiler de çıkarmıştır. İttihat ve Terakki fırkasının yardımı ile Ziya Gökalp tarafından 1917'de çıkarılan **Yeni Mecmua**, bilhassa dil ve edebiyatta önderlik ediyor, **Büyük Mecmua**, **İslâm Mecmuası** gibi dergilerde o zaman yürütülen icraat ve ıslahatın temelleri açıklanıyordu. Bunlara, Manastır'da çıkan **Yeni Fikir**, Üsküp'te yayınlanan **Yeni Mektep** v.b. gibi vilâyet gazetelerini de ekleyebiliriz.

Osmanlı Saltanatının geçirdiği son buhran devrinde, Meşrutiyetin başından beri kurulan Türkçülük müesseselerinden en ziyade hayatiyet gösterení "Türk Ocağı" oldu. "Türk Derneği", yukarıda açıklandığı gibi, iki üç yıl devam ederek dağılmıştı. "Türk Yurdu"ise, 1917'den itibaren "Türk Ocağı" ile büsbütün kaynaşmıştı. Evet, "Türk Ocağı" da mütareke devrinde işgal kuvvetlerinin, bilhassa İngilizlerin birkaç darbesine maruz kaldı: Ocağın merkezi basılarak evrak ve vesikaları, kütüphane ve koleksiyonları dağıtıldı. Bununla beraber, kıymetli vesikalardan birçoğu fedakâr ocaklıların evlerinde saklanarak kurtarılabildi. Bütün bu takip ve baskılara rağmen "Türk Ocağı" dayandı ve dağılmadı: neticede Cumhuriyet devrini idrak etti.

11. Cumhuriyet devrinde "Türk Ocakları" ve "Halkevleri"

Anadolu'da Mustafa Kemal Paşa'nın rehberliğei altında başlayan Türk millî hareketi, bir Türk Devleti kurulmasını gaye edinmişti. Türk Ocakları, pek tabiî olarak bu harekete iştirak ettiler. İstanbul'da millî mitingler tertiplediler, batı Anadolu'daki müdafaa teşkilâtlariyle irtibat kurdular ve millî hareketin başı Mustafa Kemal Paşa'ya bağlılık ve itaatlarını arzettiler.

Ankara'da millî Türk Devleti, "Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti" adı ile kurulduğu sıralarda, "Türk Ocağı"nın merkezi de Ankara'ya yerleşti. Bundan sonra Türk Ocağının gelişmesi daha seri adımlarla ilerledi, çünkü yeni Türkiye devletinin kuruluşu Türk Milliyetçiliği fikirlerine dayanıyordu. Bu devleti kuran Gazi Mutafa Kemal Paşa, milliyet prensiplerine verdiği kıymeti daima açıkça belirtiyordu. İsmet Paşa da, 17 Temmuz 1917 tarihinde Üçüncü Kolordu komutanı "İsmet İnal Bey" adresiyle 2320 numara altında derneğe kaydolmuş bir ocaklı idi.

Ankara'da Türkiye Büyük Millet Meclisi toplanırken Hamdullah Subhi Bey, Antalya mebusu olarak Ankaraya gitti ve Meclise katıldı. Sonra Millî Hükûmetin ilk Maarif Vekilliğine tayin olundu. Hamdullah Subhi bu suretle siyasete,fakat millî siyasete girmiş oluyordu. Bu siyasî va-

zifeleri yürütmekle beraber o, Türk Ocağı'ndaki faaliyetini asla eksiltmeden devam ettirmiştir. Türk Ocağı, kuruluş esnasındaki prensiplere sadık kalarak İmparatorluk devrinde siyasetle meşgul olmamıştı. İmparatorluk parçalanıp dağıldığı sıralarda ise Türk Milliyet fikri siyasî bir fikir haline gelince, Ocağın faaliyeti de kendiliğinden siyasî faaliyetlerle kaynaşmaya başladı. Fakat, çalışmaların siyasî yöne fazlaca kayması, Türk Ocağı'nın geleceği bakımından iyi bir netice vermedi. 1931 yılında Ocak büsbütün kapatılarak, bütün mal varlığı yeni açılan Halkevlerine devreildi. Ocağın bundan sonraki yıllarda tekrar açılış ve kapanışları meselesi konumuzun dışında kalacağından, ilgili kaynaklara işaretle, bu bakımdan tafsilâta girişmeyi gerekli görmedik.

12. Birinci Dünya savaşı sırasındaki faaliyetler. Yusuf Akçura Avusturya-Macaristan ve Almanya'da (1915-1916)

Yusuf Akçura 1908'da İstanbul'a döndükten sonra, bir taraftan yukarıda açıkladığımız milliyetçi derneklerde çalışarak önce "Türk Derneği", sonra da "Türk Yurdu" dergilerinin çıkarılmasına katılmış, diğer cihetten Harbiye Mektebi'nde, Medreset'ül-Vaizîn'de tarih ve İstanbul Darülfünûn'unda asrı hazır (yeni zamanlar) tarihi dersleri okutarak genç neslin müspet yolda yetişmesine yardımcı olmaya gayret etmiştir. Bu esnade türlü millî konular üzerine sık sık konferanslar da veriyor ve bunlar makale veya broşür şeklinde yayınlanıyordu.

Onun makalelerini bilhassa şu gazete ve mecmualarda bulmak mümkündür:

Musavver Malûmat (1897), **Meşveret** (1902-1903), **Şura-i Ümmet** (Paris-Kahire 1902-1905), **Türk** (Kahire 1904-1906), **Kazan Muhbiri** (Kazan 1905-1906), **Ahbar** (Kazan 1907), **Vakit** (Orenburg 1907,1911), **Şura** (Orenburg 1908-1909), **Tercüman** (Bahçesaray 1908-1909), **İçtihad** (Kahire 1909-12), **Türk Yurdu** (1911'den itibaren), **Halka Doğru** (1913), **Türk Sözü** (1914), **Bilgi** (1913), **Vakit** (İstanbul 1920), **Hakimiyet-i Milliye** (1921), **Yeni Gün** (1921-23), **Hilâl-i Ahmer** (1923), **Türk Tarih Encümeni Mecmuâsı** (1929), **İkdam, Tedrisat Mecmuası, Milliyet, Taarif-i Müslimîn, Sebilür-Reşad, İlham, Muhit, Sabah, Resimli Kitap, Ülkü, Mektep Müzesi, Salname-i Servet-i Fünûn** (1912), **Nevsal-i Millî** (1914)vb

Balkan Harbi sıralarında Yusuf Akçura'nın çıkarmakta olduğu 'Türk Yurdu" dergisi İttihat ve Terakki partisinin koruması altına girmiş ve yazarların çoğu da parti üyesi bulunuyordu. Fakat derginin müdürü

Yusuf Akçura halâ partide üye değildi. Bununla beraber, başta Sadrazam Talât Paşa olmak üzere, parti ve hükümet erkânı ile iyi münasebette bulunuyor, Türklük ve Türkçülükle ilgili talepleri seve seve yerine getiriyordu. Parti ve onun ileri gelenlerine bu kadar yakın duran Yusuf Akçura'nın bu partiye üye olması daha yakışıklı olacağı düşünülerek bu iş ona Ziya Gökalp ve başka dostları tarafından bir kaç defa hatırlatılmış, tavsiye edilmiş ve neticede o da kabul etmişti. Talât Paşa ile Ziya Gökalp onu partiye teklif eden iki şahit olmuş ve tespit edilen bir günde merasimle kaydının yapılması kararlaştırılmıştı. Ancak tenha bir odada yemin edilirken, aptesti olmadığı için Kur'an'a parmak basmaktan çekinmesi yüzünden merasim tamamlanamıyor. Bu işi bir izzetinefis meselesi yapan Ziya Gökalp ile Yusuf Akçura'nın arası açılıyor. Yusuf Akçura Darülfünûn'da kadro dışı bırakılarak işsiz kalıyor ve büyük bir geçim sıkıntısı ile karşılaşıyor.

Dr. Lebip Karan'ın "Yusuf Akçura Büyük Ada'da" başlıklı henüz basılmamış yazısından anlaşıldığına göre, Halide Edip Hanımın Cemal Paşa nezdinde tavassutu ile Yusuf Akçura'ya Heybeliada Deniz Lisesinde tarih öğretmenliği vazifesi veriliyor. Dostlarından biri, bir ingilizin kendisine emanet edilen köşkünde parasız oturabileceğini söylemesi üzerine Büyükada'ya taşınıyor. Bu vakaların ne zaman olduğu hakkında Dr. Lebip Karan belli bir tarih vermiyor, "Harbi umuminin ikinci yılında olsa gerek" diyerek ancak tahminî bir ifade kullanıyor. Yusuf Akçura'nın kendi yazısından, bazı tarihleri açık olarak öğrenmek mümkündür: "1912-1913 tedris senesinde, İstanbul Darülfünununun 'Tarihi siyasî' muallimi bulunuyordum... Bu tedris senesinden sonra Darülfünundan ayrılmak zorunda kalmıştım" dediğine göre (**Birinci Türk Tarih Kongresi** 1932, s. 579), bu sıkıntılı hayata bir yıldan fazla katlandığı anlaşılıyor.

Gerek "Türk Yurdu" dergisindeki idare ve yazı işlerini yürütmek ve gerek bazı milli kurumlarda toplantılara katılmak için, Yusuf Akçura'nın sık sık İstanbul'da bulunması gerekiyordu. Hemen her gün İstanbul'a gidip gelmek ve Heybeliada'ya da uğramak için epeyce bilet parası ödemesi gerekiyordu. Yusuf paşa mahallesindeki annesinden kalan evin üç liralık kirasına ek olarak Heybeliada'da öğretmenlik için ödenen para, ancak saat hesabı ile yapılan cüzî bir miktar teşkil ediyordu. Bu durumda onu yalnız bırakmayıp sık sık ziyaretine gelen sadık arkadaşlarından iri de tıbbiyeli hemşehrisi Lebip Karan idi.

Bundan sonra olup bitenleri onun kaleminden dinleyelim: "Günlerden bir gün Büyük Adaya yine üstadı ziyarete gitmiştim. O akşam üs-

tad İttihat ve Terakki'nin teşkilâtı mahsusasından 'Yarın saat onda muracaat olunması...' biçiminde bir telgraf almıştı. Bu tel üzerine Yusuf Akçura çok düşünüceye daldı ve adeta beti benzi soldu... Kendisine herhangi bir kapalı haber gelirse, önce onun kötü yönlerini gözler önüne getirir ve saatlarca hep o yönü düşünürdü. Partiye üye olmadığının acısını halâ çekmekte iken, bu kere o partinin esrar dolu siyasî bir kısmından niçin olduğu belli olmayan bir iş için davet alınca bu işin hiç de iyi yönünü düşünemiyordu... Bütün gece hemen hemen hiç uyumadı. Bir takım mektuplar yazdı. Eğer bu davetin sonu kötü çıkarsa ve yarın öbürgün Büyük Ada'ya dönmezse, bir takım kitaplarının ne olacağı hakkında bana ağızdan direktifler verdi. Bir çok mahrem yazıları bulunan bir sandığını bana teslim etti. Bu davetin neticesini bekleyerek, yazdığı mektuplarını postaya verecek ve tavsiyelerini yerine getirecektim. Fakat çok şükür hemen ertesi günü bütün bu tevdi ettiklerini sonsuz bir sevinçle kendisine teslim ettim. Meğerse bu davet Enver Paşa'nın bir emri ile Yusuf Akçura'ya önemli bir siyasî vazife verebilmek için yapılmış imiş. Çok mesut ve ümitli bir sevinçle Büyük Ada'ya döndü. Bütün geceyi uyuyamadan ve kâbus içinde geçirmiş olmakla son derece yorgun olmasına bakmayarak, nurlu güler yüz ve ferahlamış bir yürek ile dinç bir hale geldi. Kendisini önemli ve millî bir iş için Avrupa'ya göndereceklerdi..."

Yusuf Akçura Büyük Ada'da otururken de Rusya'daki milletler meselesi ve her şeyden evvel oradaki Türk boy ve ülkelerinin geleceği üzerine arkadaş ve hemşehrileri ile sık sık görüşerek bu maksatla projeler hazırladıkları ve:

"RUSYA'DAKİ MÜSLÜMAN TÜRK-TATAR HALKLARININ HAKLARINI KORUMA KOMİTESİ"

(Das Komitee zum Schutzeder Rechte der mohammedanischen türkisch tatarischen Völker Russlands)

adında bir cemiyet kurdukları anlaşılmaktadır (kısaltılmış şekli: "Türk-Tatar Heyeti"). Bu çalışmalar, o zamanın kumandan ve devlet adamları tarafından da tasvip ve takdir edilmiş, dünya savaşı sırasında askerî harekerlere paralel olarak siyasî maksatlarla kullanılması gerektiği anlaşılmış ve bu yönde harekete geçilmesi kararlaştırılmıştır. Yusuf Akçura Büyük Ada'dan işte bu maksatla çağrılmış bulunuyordu.

Yusuf Akçura'nın başkanı bulunduğu yukarıda sözü edilen cemiyet adına bir komisyonun, önce müttefik ve dost devletler olan Almanya, Avusturya-Macaristan ve Bulgaristan'a gitmesi ve sonra da 1916 Haziranında İsviçre'de toplanacak olan "Milletler konferansı"

na katılmaları uygun görülmüştür.

Komisyonun Avrupa'ya hareketinden önce, ilgililere sunulmak üzere 1915 yaz aylarında Almanca iki metin hazırlanmış olup, birincisi Yusuf Akçura tarafından kaleme alınmış, muhtıra olarak hazırlanan ikinci metin komisyon üyesi dört kişi tarafından imzalanmıştır.

Birinci belgenin adı şöyledir: Aktschura oğlu Jussuf, **Die gegenwärtige Lage der mohammedanischen Turko-Tataren Russlands und ihre Bestrebungin** (Rusya'daki Müslüman Türk-Tatarların bugünkü durumu ve faaliyetleri). 12 sayfalık bu belgede 10 başlık altında şu konulara yer verildiğini görüyoruz: 1. Nüfus sayısı, 2. Nüfus artışı, 3. İçtimaî sınıflar, 4. İktisadî faaliyet, 5. Eğitim sistemi ve reformlar, 6. Edebiyat, 7. Rusların baskısı, 8. Sansür, 9. Halkın politik durumu, 10. Türk-Tatarların arzuları. Bu metinde, Rusya'daki Türk boyları altı bölümde incelenmektedir: 1. Kuzey Türkleri (Tatar-Başkurtlar) 7 milyon, 2. Kırgız-Kazaklar 6 milyon, 3. Türkistanlılar (Buhara-Hive) 6 milyon, 4. Türkmenler 1 milyon, 5. Kafkasya Türkleri 3 milyon, 6. Kırım 0,5 milyon. Toplam: 23.5 milyon. Bu belgenin üzerinde basılış yeri ve tarihi belirtilmemiş ise de, ikinci belge ile birlikte sunulduğu için, onunla aynı zamanda Budapeşte'de basılmış olması kuvvetle muhtemeldir.

İkinci belgenin adı şöyledir: **Denkschrift des Komitees zum Schutze der Rechte der mohammedanischen türkisch-tatarischen Völker Russlands**, Budapest 1915. (Rusya'daki Müslüman Türk-Tatar halklarının haklarını koruma Komitesinin muhtırası). Bu metin, Budapestede "Pester Lloyd-Gesellschaft" Matbaasında basılmış, ayrıca 1916'da "Die Welt des İslams" dergisinde de çıkmıştır (IV, 1-2, s. 33-43). Bu muhtıra, aşağıda görüleceği üzere 1916'da Almanca ve Fransızca olarak İsviçre'de de yayınlanmıştır. Muhtırayı sunan kimseler olarak şu adları görüyoruz: Yusuf Akçura, Ali Hüseyinzade, Mehemmed Esad Çelebizade, Mukim Eddin Beycan.

Bu muhtırada da Rusya'daki Türk boyları altı bölge halinde incelenerek, savaşın muhtemel neticesine göre herbirine hürriyet ve istiklâl verilmesi talep edilmektedir. Bu metinerde sık sık eski Türk Hanlıklarından, Kırım, Kazan, Buhara, Hive Hanlıkları ile bunların tekrar kurularak canlandırılmasından bahsediliyor. O zamanki duruma göre taktik bakımdan bunu tabiî karşılamak gerekir, çünkü gerek Türkiye ve gerek müttefiklerinin hepsi de o yıllarda İmparatorluk ve Krallıkla idare ediliyorlardı.

Bu belgelerin bir özelliği de, Rusya içindeki Türk boy ve ülkelerinin haklarını duyurmak ve korumak için yalnız dost ve müttefik devletle-

re değil, aynı zamanda tarafsız ülkelere ve hattâ savaşılan düşman devletlere de hitap edilmiş olmasındadır. Bu bakımdan, metnin son paragraflarından birinde şu ifadelerle karşılaşıyoruz:

''Biz bu ricamızı, halk ve milletlerin haklarını ayaklar altına alan Rusya'ya karşı savaşan muzaffer Almanya, Avusturya-Macaristan ve Bulgaristan'a yöneltmekle kalmayıp, aynı ricalarla İsveç, Norveç, Danimarka, İsviçre ve Amerika Birleşik Devletleri gibi tarafsız ülkelere ve hattâ Rusya'nın müttefiki olan İngiltere, Fransa ve İtalya'ya da hitap ediyoruz. Böylece Rusya'nın dostlarına da bu ricalarımızı duyurmak isteriz: Çünkü onlar, milletlerin muhafazasını, millî hakların korunmasını ve millî bağımsızlıkların emniyet altına alınmasını, bu savaşın gayesi olarak ilân etmişlerdir''.

Bu iki belgenin 1915 yaz aylarında hazırlanarak Budapeşte'de bastırıldıktan sonra, komisyonun seyahatinden önce Avusturya ve Almanya'ya gönderildiği ve ilgililere dağıtıldığı anlaşılıyor. Y.Akçura, A.Hüseyinzâde, M.E.Çelebizâde ve M.Beycan'dan ibaret dört kişilik Heyet 1915 yılının Aralık ayı başlarında Sofya, Viyana ve Budapeşte üzerinden Almanya'ya hareket etmiştir. ''Türk Yurdu'' dergisinin 31.XII.1331 (1915) tarihli IX, 9. sayısının 142-144 sayfalarında çıkan şu haber bununla ilgilidir:

''Türk ve Tatar Heyeti.- Kafkasya, Türkistan, Kırım ve Kazan havalisinde sakin bilcümle Türk ve Müslümanların hukukunu müdafaa, daha doğrusu hukuk-u mağsubelerini istirdad için şehrlerinde Avrupa'ya azimet etmiş olan Heyet Sofya'dan başlayarak Budapeşte, Viyana'da resmî ve gayri resmî bir çok ekabir-i rical ile mülâkat ederek her yerde hüsnü kabul görmüşlerdir. Heyet, Avusturya ve Macaristan Hükümetinin mehafil-i resmiyesine suretini aşağıda dercedeceğimiz bir lâyiha takdim ederek mazlum Türklerin Rusya boyunduruğundan tahlisini müttefiklerimiz ile beraber bitaraf hükümetlerin de efkâr-ı umumiyesinden talep ediyorlar. Bu Heyete muvaffakiyet tememni etmekle beraber, **Türk Yurdu**'nun teşekkülünden ve bütün neşriyatından maksad-ı aslisi **Türk Birliği**'ni vücuda getirmek ve müttehid Türk milliyetinin terakki ve tealisine çalışmaktan ibaret olduğundan, bu Heyetin teşebbüsündeki hedefi gaye değil, gayeye giden yol üzerinde bir merhale diye telâkkı eyler. Heyetin şu teşebbüsü münasebetiyle Rusya Türklerinden nazolunan hukukun en mühimlerinden bir kaçını burada tadad ediyoruz:.........''.

Bundan sonraki 143-144. sayfalarda. yukarıda sözü edilen Almanca birinci belgenin özet halinde önemli yerlerinin tercümesi verilmektedir. Bu haberin Heyet tarafından dergiye henüz Berlin'e varmadan

Viyana'dan yollandığı anlaşılıyor.

Heyetin resmî ziyaret ve faaliyet bakımından takip ettiği sıra: Viyana, Budapeşte, Berlin, Sofya şeklinde olmuştur. Yusuf Akçura ve arkadaşları 8 Aralık 1915 günü Viyana'da Avusturya Başbakanı Storgk ve Dışişleri Bakanı Forgach tarafından kabul edilmişler ve yukarıda sözü edilen iki belgeyi sunmuşlardır. Kopenhagen'den Petersburg'a çekilen 8 Aralık tarihli bir telgrafta da bu ziyaretten bahsedilmekte, yani Heyetin önce Viyana'ya uğradıkları anlaşılmış bulunmaktadır.

Heyet sonra Budapeşte'ye geçmiş, 12 Aralık günü Başbakan Tisza, parlamento üyelerinden Andrasi ile görüşüp adı geçen muhtıraları sunmuşlardır. Şarkiyatçı Meszaros'un yardımiyle "Külügy Hadügy" dergisinde Rusya mahkûmu Türklerin dileklerini açıklayan bir makale ve Rus idaresindeki yerlerde kurulması teklif edilen devletleri gösterir harita da yayınlanmıştır. Yusuf Akçura, Macar İlimler Akademisi salonlarında Rusya'daki Müslüman Türk-Tatarların bugünkü durumu ve dilekleri üzerine konferans vermiştir. Sermen Miklos tarafından Heyet şerefine verilen ziyafetlerde, üyeler, Macaristan'ın diğer devlet erkânı, zadegân ve mebuslar ile tanışmışlardır. Bu hadiselerin, savaş halinde olan bazı düşman basını tarafından da takip edildiğini, meselâ Paris'te çıkan "Le Temps" gazetesinin 14 Aralık 1915 tarihli nüshasında çıkan 13 Aralık Zürich mahreçli bir haberinde, Türk-Tatar Heyetinin 12 Aralıkta Budapeşteye gelişi ve oradaki faaliyeti üzerine bilgi verildiğini görüyoruz.

Türk Hükümetinin teşebbüsü ile herhalde önceden müsait zemin hazırlanmış olduğundan, Türk-Tatar Heyeti Berlin'de de çok iyi karşılanmış, başta Dışişleri Bakanı Pagu, muavini Zimmermann olmak üzere gerek siyaset, gerek ilim muhitinde ve basında resmî ve gayri resmî bir çok kimselerle görüşerek Rusyadaki Müslüman Türk-Tatar halklarının şimdiki durumunu açıklamaya ve onların geleceği hakkındaki fikir ve projelerini sunmaya imkân ve fırsat bulmuşlardır. Bu hareket ve ziyaret Alman basınında da geniş yankılar uyandırmıştır.

12 Ocak 1916 günü Türk-Tatar Heyeti şerefine Berlin'deki "Künstlerhaus"da "Deutsch-Asiatische Gesellschaft" tarafından bir toplantı tertip edilmiş ve bu toplantıda Yusuf Akçura Rusya Türkleri hakkında bir konferans vermiştir. O, konferansında temel olarak yukarıda açıkladığımız iki belgedeki konuları almış ve Türkçe konuşmuştur. Onun konuşması, Berlin Üniversitesi öğretim üyelerinden tanınmış şarkiyatçı Profesör Dr.Martin Hartmann tarafından Almancaya çevrilmiş ve büyük bir ilgi ile karşılanmıştır. Daha önceden basına da verilmiş olan

Yusuf Akçura'nın broşürü ile Heyetin muhtırası, konferanstan önce de Alman gazetelerinde yayınlanmış bulunuyordu; önce W.Blankenburg, **Deutscher Kurier** gazetesinin 8.XI.1915 tarihli nüshasında **Noch eine Türkische Frage** başlıklı makalesinde bunlardan bahsetmiş, sonra **Kölnische Zeitung**'un 8.I.1916 gün ve 23,1 sayılı nüshasında, Heyetin muhtırası özet halinde basılmıştır. Konferanstan sonra ise, gerek adı geçen iki belge ve onlarda ortaya atılan konular, ve gerekse Yusuf Akçura'nın şahsı hakkında Alman gazete ve dergilerinde enteresan bir çok haber ve makale çıkmış olup, görebildiğim başlıcaları şunlardır:

Aktschura Oglu Jussuf, **Die gegenwärtige Lage der mohammedanischen Turko-Tataren Russlands und ihre Bestrebungen**, Das grössere Deutschland III, 17, 22.IV.1916, s. 542-552 (Tam metin).

Die Ziele der Turko-Tataren Russlands, Das grössere Deutschland III, 17, 22.IV.1916, s.553-555.

Aktschura Oglu Jussuf Bey, Das grössere Deutcshland III, 17, 22.IV.1916, s.555-556.

Dr. Hachtmann, **Aktschura Oghlu Jussuf Bey**, Deutsche Levante = Zeitung VI, 3, 1.II.1916, s.93.

Denkschrift des Komitees zum Schutze der Rechte der mohammedanischen türkisch-tatarischen Völker Russlands (Muhtıranın tam metni), Die Welt des Islams IV, 1-2, 1916, s.33-43.

Yusuf Akçura'nın konferansı dolayısıyla çıkan haberler;

Willi Heffening, **Zeitungsschau**,Die Welt des Islams IV, 1-2, 1916, s.206-207;

Berliner Tageblatt 15.I.1916; **Börsen Courier** 16.I.1916 v.b.

"Türk-Tatar Heyeti" Almanya'daki ziyaretlerini tamamlayarak 1916 Şubatında Sofya üzerinden Türkiye'ye dönmüş ve bu esnada Bulgaristan Başbakanı Rodoslavov, Meclis üyeleri, Profesör Şişmanov v.b. ilgililer tarafından kabul edilerek muhtıralar sunmuşlardır.

13. Yusuf Akçura İsviçre'de (1916)

1916 Şubatında Almanya, Avusturya-Macaristan ve Bulgaristan seyahatini tamamlayarak Türkiye'ye dönen Yusuf Akçura başkanlığındaki heyet, aynı yılın Haziran ayında Lozan'da toplanacak olan "Milliyetler Birliğinin Üçüncü Kongresi"ne (Troisième Conference des Nationalites) katılmak üzere, herhalde Mayıs başlarında İsviçre'ye gitmiştir. Bu sefer heyet daha kalabalık olup, her boydan mümessillerin bulundurulmasına çalışılmıştır: Kazan Tatarlarından Yusuf Akçura, Ab-

dürreşid İbrahim, Özbeklerden Mukimeddin Beycan, Kazak-Kırgızlar adına Safa Ahmetoğlu, Kumuklar adına Ahmet Saip Kaplanov, Dağıstan adına Seyit Tahir Efendi, Çerkezlerden Aziz Meker, Azerbaycan'dan Ali Hüseyinzâde, Ahmed Ağaoğlu katılmışlardır.

Birinci Dünya Savaşının başlarında müttefikler tarafından Paris'te kurulmuş olan "Milliyetler Birliği" (l'Union des Nationalites) siyasî bir teşekkül olup, bilhassa çok milletli Avusturya-Macaristan ve Osmanlı İmparatorluğuna karşı yürütülen parçalama siyasetinin faal bir merkezi idi. 23 "millet"in temsil edildiği bu birliğe sonraları "Rusya Mahkûmu Milletler Birliği" (Ligue des Nationalites Allogenes de Russie) mümessilleri de katılmış ve böylece, bu "Ligue"in bir üyesi olan "Türk-Tatar Heyeti" de "Milliyetler Birliği"'ne (l 'Union des Nationalites) dahil olmuştur. "Milliyetler Birliği"nin toplantılarında Fransa, İngiltere ve İtalya'nın müttefiki olan Rusya'ya karşı şiddetli hücumlar yapıldığından, bu "Birlik", neticede müttefiklerin kendi aleyhlerine işleyen bir silâh haline gelmiştir.

Yusuf Akçura ve arkadaşlarının İsviçre'de yürüttükleri çalışmalar için esas kaynaklardan sayılabilecek: **Annales des Nationalités, Bulletin de l'Union des Nationalités,** Lausanne 1916: **Compte rendu sommaire de la IIIe Conférence des Nationalités,** Lausanne 1916: **Revendications des Nationalités opprimées, Recueil des Mémoires, Rapports et Documents présentés à la III Conférence des Nationalités,** Lausanne 1917 gibi eserleri şimdilik görmek mümkün olmadı ise de, Bibliyografya listesinde zikredilen: Insabato 1920, Zarevand 1930, Jaeschke 1941, Togan 1942, Kurat 1970, Georgeon 1978, 1980, 1986 gibi araştırmalara dayanarak İsviçre'deki faaliyetleri özetlemekle yetineceğiz:

18 Mayıs 1916 günü "Türk-Tatar Heyeti" (Comité Turco-tatar) tarafından Amerika Birleşik Devletleri başkanı Wilson'a, "Rusya'daki mazlum milletlerin şikâyetlerinin dikkate alınması ve onların himayesi hususunda nüfuzunu kullanması" talep edilerek bir telgraf çekilmiştir. "Bize yardıma geliniz ve bizi imha edilmekten kurtarınız!" sözleriyle son bulan bu telgraf, Yusuf Akçura, Abdürreşid İbrahim, Ali Hüseyinzâde, Ahmed Ağaoğlu tarafından imzalanmış olup, **Revue du Monde Musulman** dergisinde de basılmıştır: Cild III, Dec. 1922, s. 6-7, Cild LVI, Dec.1923, s. 146-147. Bu deklarasyon, "Rusya Mahkûmu Milliyetler Birliği"'ne dahil bütün diğer gayri Rus milletlerin şikâyet ve isteklerini içine alan büyük muhtıraya dahil olup, Fin, Letonya, Litvanya, Leh, Ukrayna ve Gürcülerin de katılmasiyle 21 kisi ta-

rafından imzalanmış bulunuyordu.

Aynı mealde telgraflar İngiliz, Fransız, İtalyan v.b. devletlere de yollanarak "Rusya Müslümanlarının haklarının tanınması" ricasında bulunulmuştur. Ondan önce, 9 Mayıs 1916'da tanınmış Kazanlı şahsiyetlerden Abdürreşid İbrahim kendi başına Stockholm'den Başkan Wilson'a bir telgraf çektiğine göre, onun İsveç'te siyasî faaliyette bulunduğu ve sonradan İsviçre'ye gelerek Heyete katıldığı anlaşılıyor.

"Milliyetler Birliği"nin üçüncü kongresi 27-29 Haziran 1916 günleri Lozan'da toplanmıştır. Bu kongrede "Türk-Tatar Heyeti" müşterek bir metinle ortaya çıkamamış, üyeler, temsil ettikleri halkın durumuna göre gruplaşarak, kendi başlarına talepler ileri sürmüşlerdir. Meselâ, "Tatar, Çağatay ve Kırgız-Kazak boylarının muhtıraları", 18 sayfalık bir broşür şeklinde bir arada toplanarak Kongre esnasında Fransızca olarak Lozan'da bastırılmıştır: **Les Exposés des Délégations des Nationlités Tatare, Tchagataï et Kirghize-Kaïssak,** Lausanne 1916, 18 s.

Bundan başka, Yusuf Akçura'nın 1915'te Budapeşte'de yayınlanan ve konularını Viyana, Budapeşte, Berlin ve Sofya'da verdiği konferanslarda kullanan: **Die gegenwärtige Lage der mohammedanischen Turko-Tataren Russlands und ihre Bestrebungen** adlı Almanca eseri İsviçre'de aynen tekrar basıldığı gibi (Bern, Frd. Wyss-Verlag 1916, 12 s.), bu broşür ve onunla birlikte sunulmuş olan muhtıra Fransızca olarak da yayınlanmıştır: Aktchura Oglu Joussuf, **L'Etat actuel et les Aspirations des Turco-Tatares Musulmans de Russie,** Lausanne 1916, 14 s. ve: **Mémorandum du Comité de la Défense des droits des peuples Turco-tatares Musulmans en Russie.**

Yusuf Akçura 1916 Temmuzunda Zürich'e giderek, Siefeldt'in tavassutu ile Temmuz ve Ağustos ayı içinde Lenin ile görüşmüş, Rusya'da ihtilâl başarı kazandığı takdirde milletler meselesinde Bolşeviklerin tutumunun nasıl olacağını öğrenmeye çalışmış ve kendi muhtıralarından vermiştir. Yusuf Akçura'dan temin ettiği yazılı malûmata dayandığını söyleyen Z .V. Togan'ın ifadesine göre Lenin ona: "Sizin istediğiniz hukuk, biz mevkii iktidara geçersek ziyadesiyle temin olunacaktır. Mamafih bu yazılarınızı okuruz, muvafık görürsek gazetelerimizde neşrederiz" demiştir. Sonra Heyet Almanya üzerinden İstanbul'a dönmüştür (**Bugünkü Türkeli,** s.478). Bu görüşmeye Y.Akçura ile birlikte katılmış olan Aziz Meker, "Lenin'le bir mülâkat" adlı yazısında bundan bahsetmiştir (Tasviri Efkâr, 20.XII.1917).

Heyetin İsviçre'deki faaliyeti ve muhtıraları üzerine, o zaman Al-

man, Fransız, Macar v.b. matbuatında da bir çok yazı çıkmış ve önemle takip edilmiştir. Bu faaliyetler Rusya muhitinde de epeyce gürültü koparmış ve Meclis'te (Duma) tartışmalara sebep olmuştur. Diğer cihetten, Türkiye'de yerleşmiş muhacir Rusya Türklerinin ileri gelenleri, Rusya'da işler karıştıkça bundan Türk boyları için ancak müspet netice çıkacağını ümit ediyorlardı.

14. Yusuf Akçura Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti murahhası olarak Batı Avrupa ve Rusya'da (1917-1919)

1916'da İsviçre'ye yapmış olduğu seyahat üzerinden daha bir yıl bile geçmeden, Yusuf Akçura 1917 yaz sonlarında, "Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti" (Kızılay Derneği) murahhası olarak İskandinavya'ya gönderildi. Osmanlı Devleti, Rusya'daki 60-70 bin tahmin edilen Osmanlı esirlerine yardım meselesini, ancak Rusya'da patlak veren 1917 Şubat ihtilâlinden sonra, 2 Martta Çarın tahtı bırakması ve geçici hükümetin kurulması üzerine ciddî olarak ele alabilmiştir. Türkiye ile Rusya arasında siyasî münasebetler kesilerek savaş başlayınca, Rusya'da bulunan Osmanlı tebaasının himayesi işi İspanya devletine havale edilmiş ise de İspanya'nın Rusya'daki noksan teşkilâtı yüzünden bu iş yürümemiştir.

Birinci Dünya Savaşı devam ederken Rusya'da bulunan esirlere yardım işi için en uygun yol, Rusya ile komşu olan tarafsız memleketlerle iş birliği yapmaktı. Nitekim Almanya ve Avusturya-Macaristan, İsveç ve Danimarka hükümet ve Kızılhaç Cemiyetleri ile anlaşarak Rusya'da bulunan kendi esirlerine yardım meselesini yoluna koymuş bulunuyorlardı. Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti 1917 yaz aylarında "Üsera Şubesi" (Esirler Bölümü) Müdürü İzzet Beyi İsveç ve Danimarka'ya göndererek Osmanlı esirlerine ne yolda yardım yapılabileceğini inceletmiş ve onun raporu üzerine Yusuf Akçura'nın murahhas olarak İskandinavya'ya gönderilmesi kararlaştırılmıştı.

Bu sıralarda, Rusya ile esirler mübadelesi işini görüşmek üzere Kopenhag'da tertiplenen konferansa Türkiye'nin de katılması istenerek davetiye gelmiş ve Hükümet tarafından Bahriye Miralayı Rauf, Erkân-ı Harbiye kaymakamı Seyfi ve Kızılay Esirler Şubesi Müdürü İzzet Beyler bu konferansa katılmak üzere tayin edilmişlerdi. Yusuf Akçura da İstanbul'dan bu Heyetle birlikte hareket etmiştir.

Ona verilen talimata göre Hilâl-i Ahmer Murahhaslığının İskandinavya'daki görevleri şunlar olacaktı: 1) Rusya'da bulunan Osmanlı esirleriyle haberleşilerek miktarlarının, ikamet yerlerinin mümkün ol-

duğu kadar doğru olarak tayini; sıhhî durumlarına, ihtiyaçlarına dair malûmat edinmek, 2) Bu esirlerle aileleri arasında muntazam haberleşmenin teminine çalışmak, 3) İsveç ve Danimarka Kızılhaçlariyle münasebata girişerek, onlar vasıtasiyle Rusya'daki Osmanlı esirlerine para yardımı, hediye paketleri, kitap ve saire göndermek, 4) İskandinavya yolu ile memlekete iade olunan sakat esirleri karşılayıp onlara ianeler ve hediyeler dağıtmak.

Hareket günü açık olarak bilinemediğinden, Yusuf Akçura'nın bu seyahati ve çalışmaları, tahmini olarak 1917 Ağustosundan (veya Eylülünden) 23 Ağustos 1919'da İstanbul'a dönüşüne kadar iki yıl sürmüş olup, hazırladığı raporda bütün faaliyetini açıklamış bulunmaktadır: Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, **Rusya üsera murahhası Yusuf Akçura Beyin raporu**, İstanbul 1335, Matbaa-i Orhaniye, 108 s.

Zaman bakımından Yusuf Akçura'nın bu seyahati üç bölümde incelenebilir:

I. Batı Avrupa'da bulunduğu aylar (Danimarka, İsveç, Almanya): Ağustos (Eylül) 1917 - 13.I.1918 (4-5 ay).

II. Rusya'da bulunduğu zamanlar (Petrograd, Moskova, Kazan, Ufa): 13.I.1918-22.II.1919) (13 ay 10 gün).

III. Tekrar Batı Avrupa'da bulunduğu aylar (Finlandiya, İsveç, Danimarka, Almanya): 23.II.1919 - 23.VIII.1919 (6 ay).

Yusuf Akçura Osmanlı Hilâl-i Ahmer murahhası olarak görevlendirilirken Rusya'ya gitme fikri belki henüz ortada yoktu, o ancak tarafsız devlet olan İsveç ve Danimarka'da oturarak, Almanya ve Avusturya-Macaristan hükümetlerinin yaptığı gibi, tarafsız kızılhaç dernekleri vasıtasiyle Rusya'daki Osmanlı esirlerine yardım işini idare edecekti.

Kopenhag'daki esirler mübadelesi konferansına katıldıktan sonra Yusuf Akçura İsveç'e gelmiş ve bu konferansın bir neticesi olarak Finlandiya, İsveç ve Almanya üzerinden Türkiye'ye gönderilmek üzere Rusya'dan gelmeye başlayan sakat Osmanlı esir kafilelerini karşılayarak, herbirine 15-20'şer Mark para yardımı ve hediyeler dağıtmıştır. Yusuf Akçura İsveç'te iken bunun gibi 5 kafile geçmiş, onun Rusya'ya gitmek üzere ayrılışından sonra bu işi Malmö fahri Osmanlı Konsolosu Herr Heydberg ve eşi yürütmüşlerdir.

Rusya'daki Türk esirlerine yapılacak para, yiyecek, elbise, kitap yardımı meselesinde türlü yollar denenmiş, fakat neticede Yusuf Akçura'nın teklifi üzerine Türk, Alman ve İsveç hükümetleri arasında varılan anlaşma gereğince, Rusya'daki Türk esirlerine yapılacak yardı-

mın, aynen dost ve müttefik Alman esirlerine olduğu gibi İsveç Kızılhaç Cemiyeti tarafından yürtülmesi kararlaştırılmıştır.

1918 yılının Ocak ayı başlarında Yusuf Akçura Stockholm'de iken, Hilâl-i Ahmer Umum Merkezinden, "Rusya'ya gidecek Osmanlı Sefaret Heyetine Kızılay murahhası olarak iştirak etmesi" emrini bildiren bir telgraf alır ve hemen Berlin'e giderek heyete katılır. Rusya'ya gidince banka yolu ile dışarıdan para getirtmenin müşkül olacağı anlaşıldığından, o esnada Berlin'de bulunan Maliye Nazırı Cavid Beyin delâletiyle, Türk-Alman Kızılayı hesabına Deutsche Bank'tan 20.000 Ruble ve 30.000 Mark çekerek yanlarına alırlar.

Yusuf Akçura'nın Rusya'da bulunduğu 14 aya yakın zamanın aşağı yukarı yarısı Petersburg ve Moskova'da, yarısı da İdil-Ural bölgesindeki şehir ve kasabalarda geçmiştir. Petersburg ve Moskova'da bulunurken, esirlerin değiştirilmesi ve durumlarının imkân nispetinde iyileştirilmesi konularını görüşen komisyon çalışmalarına Osmanlı Hilâl-i Ahmer murahhası olarak katılmış ve İskandinavya'da başladığı işe devam ederek esirlerin bulundukları yer, miktar ve durumlarını öğrenmeye ve onlara her türlü yardımda bulunmaya çalışmıştır. Ayrıca, Rusya'daki müslüman Türk halkları arasında da Osmanlı esirlerine yardım meselesini ortaya atarak onların dikkatlerini bu konuya çekmeye gayret etmiştir.

3.III.1918'de Osmanlı Heyeti ile birlikte Yusuf Akçura'nın da katıldığı Brest-Litovsk andlaşması imzalanarak Rusya ile Almanya ve müttefikleri arasında sulh yapılınca, sefaret heyetleri de Moskova'ya gelmeye başlamış ve esirlerin memleketlerine yollanması işine hız verilmiştir. Osmanlı ve Alman hükümetleri arasında varılan anlaşma gereğince, Osmanlı esirlerinin memleketlerine gönderilmesi işi Alman komisyonlarınca yürütülmüş ve Alman başkomisyonunda Osmanlı murahhası olarak çalışacak Binbaşı Hakkı Bey de sefaret heyeti ile birlikte Moskova'ya gelmiştir.

Batı Rusya karargâhlarında bulunan esirlerin sevk işi başarı ile yürütülürken, iç savaş yüzünden İdil-Ural ve Sibirya'da sıkışıp kalan esirlerin kurtarılması işi çok ağır yürüyordu. Çar taraftarı Kolçak ordusu Samara, Simbir ve Kazan'ı zaptederek ilerleyince, harp esirlerinin sevkiyatı büsbütün durmuştu. Bunun üzerine Yusuf Akçura esirler meselesini yerinde halletmenin daha kolay olacağını düşünerek 28.VII.1918 günü Moskova'dan Kazan'a doğru yola çıkmıştır. Nijni-Novgorod üzerinden 30.VII.1918'de Kazan'a varmış ve burada 15 gün kaldıktan sonra Simbir ve Samara üzerinden Ufa'ya gitmiştir. Bazan Kızılordu, bazan da Çar taraftarı Akordu bölgesinde kalarak ciddî tehlikeler de at-

latan Yusuf Akçura, bulunduğu her yerde Osmanlı esirlerini arayıp bulmaya, onlara yardım etmeye çalışmış, İsveç, Alman ve Avusturya-Macaristan komisyonlariyle iş birliği halinde bunların Türkiye'ye yollanmaları için gerekli tedbirleri almıştır.

Yusuf Akçura, Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti murahhası olarak resmî vazifesini yürütürken, yerli millî hareket liderleriyle görüşerek, 1904-1908 arası birlikte yapmış oldukları çalışmaların devamını ve neticesini yerinde görüp öğrenmeye çalışmıştır. Onun 1908'de Kazan'dan ayrılmasından sonra geçen on yıl içinde Rusya'daki Türk boyları arasında bir çok müspet değişiklik ve ilerlemeler olmuşsa da, dünya savaşının doğurduğu sarsıntılar, onların hayatında da menfi tesirini göstermekten geri kalmamıştı.

Birinci Dünya Savaşı neticesinde Rusya İmparatorluğunun çökmesi ile, bu devletin içindeki Rus olmayan milletler için kendi mukadderatlarını kendi arzularına göre tayin etme imkânı doğmuştu. Fakat bu imkân, coğrafî şartlar yüzünden her millet için aynı neticeyi vermedi. Batı Avrupa devletlerine komşu olan Finler, Estler, Letler, Litvanya ve Polonyalılar Rusya'dan büsbütün ayrılarak istiklâllerine kavuştular. Onların bu neticeyi elde etmesinde, yalnız kültür bakımından ulaştıkları seviye değil, aynı zamanda Alman orduları tarafından işgal edilerek fiilen kurtarılmış olmaları da başlıca rolü oynamıştır. Ukraynalılar, Beyaz Rus ve diğer milletler bu bakımdan daha şanssız bir durumda idiler.

Savaş esnasında Yusuf Akçura'nın başkanı bulunduğu bir heyetin Almanya, Avusturya-Macaristan ve Bulgaristan'da ve sonra daha kalabalık bir kadro ile İsviçre'de yürüttükleri Rusya'daki Müslüman Türk topluluklarının geleceği ile ilgili faaliyetlerinden yukarıda bahsedilmişti.

1905, 1906, 1916 yıllarında akdettikleri kongrelerde türlü millî ve dinî meselelerini müzakere etmiş olan Rusya Müslümanları, ihtilâlden sonra 1-11 Mayıs 1917 günleri Moskova'da bütün Türk ülkelerinden gelen 800 mümessilin katıldığı "Bütün Rusya Müslümanlarının Umumî Kongresi"ni tertip etmişlerdir. Bu kongrede Rusya'nın gelecekteki devlet kuruluşu meselesi de müzakere edilmiş ve kongre üyeleri "federalist" ve "unitarist" olmak üzere iki gruba ayrılmışlardı. Bütün Müslümanlar için bir parti kurulması meselesi ele alınmamış ise de, 30 kişilik bir Millî Şura seçilmiş, bunun içinden de işleri yürütmek üzere 12 kişilik bir daimî komkisyon teşkil edilmiştir.

1917 yılının 21-31 Temmuz günleri Kazan'da aynı zamanda üç kongre toplanmıştır: 1) Umum Rusya Müslümanları kongresi, 2) Müs-

lüman din adamları kongresi, 3) Umum Rusya Müslüman Harbî Şurası tarafından tertiplenen Askerî Kongre.

Bu üç kongre üyelerinin 22 Temmuz 1917 günü Kazan şehir tiyatrosunda yaptıkları müşterek toplantısında Sadri Maksudi'nin raporu dinlendikten sonra: ''İç Rusya ve Sibirya Müslümanlarının Millî-Medenî Muhtariyeti'' ilân edilmiş ve 7 kişilik bir ''Muhtariyet Heyeti'' seçilmiştir. ''İç Rusya ve Sibirya Türk-Tatarlarının Millet Meclisi''ni toplamakla görevlendirilen ''Muhtariyet Heyeti'' çalışma yerini Kazan'dan Ufa'ya nakletti. Görülüyor ki, Kazan kongreleri şeklen ''Umum Rusya Müslümanları'' adına tertiplenerek bundan önceki kongrelerin bir devamı şeklinde ifade edilmek istenmişse de, Türkistan, Kafkasya ve Kırım gibi ülkelerin Rusya'daki iç karışıklık dolayısiyle aktif olarak katılamamaları yüzünden, Kazan kongrelerinin çalışmaları, hakikatte İdil ve Ural boyu Türklerinin işlerine inhisar etmiştir.

Kazan kongrelerinin kararı gereğince, ''İç Rusya ve Sibirya Türk-Tatarları Millet Meclisi'' 1917 yılı 30 Kasımında Ufa'da toplanarak çalışmalarına başladı. 1918 senesinin 22 Ocağına kadar devam eden 52 günlük toplantı devresinde Meclis, Millî Medenî Muhtariyetin anayasasını müzakere ve kabul etmiş, millî idare ile ilgili diğer kanunları çıkarmış ve millî vilâyetlerin sınırlarını çizmiştir. Bundan başka, Alimcan Şeref'in hazırladığı ''İdil-Ural'' projesini de müzakere eden Meclis, bir ''İdil-Ural Ştatı'' (Devleti) kurulmasının matlup olduğu hakkında karar çıkarmış ve bu meseleyi inceleyip işlemek üzere Kazan şehrinde çalışacak bir ''Topraklı Muhtariyet Heyeti'' seçmiştir.

120 mebustan kurulu Ufa ''Millet Meclisi'', geçici ''Muhtariyet Heyeti''nin yerini almak üzere, ''Maarif Nezareti'', ''Maliye Nezareti'' ve ''Diniye Nezareti'' adı altında üç nazırlıktan ibaret bir ''Millî İdare'' seçmiştir. Her nezaret beş kişiden ibaret olup, içlerinden biri reis idi. Nezaretlerin başında da ''Millî İdare'' Başkanı bulunuyordu. Meclisin Ocak 1918 sonunda dağılması üzerine ''Millî idare'' fiilen vazifeye başlamıştır.

Rusya'daki iç savaş sırasında, 1918 Şubatında İdil Ural muvakkat olarak Bolşeviklerin eline geçtiği zaman, onlar önce ''Millî İdare''ye dokunmadılar. Fakat 3 Mart 1918'de Brest-Litovsk andlaşması imzalanınca Kazan ve Ufa'daki Türk Tatar millî teşkilâtlarına saldırarak yağma ettiler. Millî İdare'nin üç nezaretinden ancak ''Müslümanların Merkez Diniye Nezareti''ni yerinde bıraktılar. ''Millî İdare'' reisi Sadri Maksudi Moskova'ya giderek teşebbüste bulundu ise de bir netice alamadı ve Rusya'yı terkederek Finlandiya'ya geçti.

1918 yazında Sovyet idaresine karşı başlayan halk hareketi sırasında Bolşevikler Kazan ve Ufa'yı terkedince, Ağustos başlarında Kazan'da süvari birlikleri teşkil edilmiş ve Ufa'da bulunan üyelerin katıldığı ''Küçük Millî İdare'' tekrar faaliyete geçmiştir. Bu sırada ''Umum Rusya Kurucu Meclisi'nin bazı üyeleri Samara'da toplanarak, ''Kurucu Meclis Üyeleri Komitesi'' adı altında bir teşkilât kurmuşlardı. Komünist ordusunun tekrar ilerlemesi karşısında ''Kurucu Meclis'' Samara'dan Yekaterinburg'a ve ''Millî İdare'' de Ufa'dan Kızılcar (Petropavlovsk) şehrine taşınmıştı. ''Millî İdare''nin Kızılcar'daki işlerinden biri de, 1919 yılının ilkbaharında Kolçak hakimiyeti altında bulunan bazı ''Millî Şura''ların temsilcilerini çağırarak bir ''Küçük Millet Meclisi'' toplayıp, o günlerde Versailles'da toplantı halinde bulunan barış konferansına İç Rusya ve Sibirya Türk Tatarlarının millî ve siyasî isteklerini bildirmek üzere, murahhaslar seçmek olmuştur. Muharrir Ayaz İshaki bir ''Barış Kurulu'' üyesi olarak zaten Ufa Millet Meclisinde seçilmişti. Seçilen ikinci üye Fuad Tuktar idi. Bu iki zat şayet Paris'e varabilirse, orada bulunan Millî İdare Başkanı Sadri Maksudi ile birlikte kendilerine yükletilen ödevi yerine getirmeye çalışacaklardı.

1919 yılının yazında Kızılordu tekrar ilerleyince ''Millî İdare'' tamamiyle dağıldı. 1920 kışında aşağı yukarı bütün Sibirya'yı kızıllar istilâ ettiğinden, Sovyet idaresine karşı olan milliyetçiler burada da tutunamadılar.

Ocak 1918'den Şubat 1919'a kadar 13 ay Rusya'da kalmış olan Yusuf Akçura bu hadiselerin bir kısmını yakından takip etmiş, görmüş ve yaşamıştır. Bu esnada Kazan, Ufa ve diğer yerlerde milletin birçok ileri gelenleriyle görüştüğü şüphesiz ise de, elimizdeki kaynaklarda bu konu üzerine fazla bilgi mevcut değildir.

Hâmit Koşay'a göre (Belleten LXI, s. 397), 1918'de Yusuf Akçura Ufa'da Zeki Velidi ile buluşmuş, bu görüşmede Abdülkadir İnan da hazır bulunmuştur. A. Battal-Taymas, 1918'de Y. Akçura ile Kazan ve Ufa'da iki defa karşılaştığını, Akçura'nın, Alimcan Barudî'nin misafiri bulunduğunu yazıyor (**Ben bir ışık** arıyordum 1962, s. 129).

Yusuf Akçura, parası da bittiğinden Sibirya'ya gitmekten vazgeçmiş ve oradaki esirlere yardım işinin İsveç Kızılhaçı tarafından yürütülmesini sağladıktan sonra 4.1.1919 günü trenle Ufa'dan Moskova'ya hareket etmiştir. 17.11.1919'da Moskova'dan Petersburg'a gelmiş ve 22.11. günü Fin-Rus hududunu geçerek 1 Martta Stockholm'a varmıştır. Bu sıralarda İdil-Ural'ın Millî İdare Başkanı olarak Türk-

Tatarların dileklerini duyurmak maksadiyle Versailles sulh konferansına gitmekte olan meslekdaşı Sadri Maksudi ile Helsinki ve Stockholm'de tekrar karşılaşmışlar ve Türk dünyasının içinde bulunduğu ümitsiz durum üzerine istişare etmek fırsatını bulmuşlardır.

Yusuf Akçura Stockholm'den ayrıldıktan sonra Danimarka'ya uğrayarak, Kopenhag'da, Türk Orhon yazıtlarını çözen meşhur dilci Profesör Vilhelm Thomsen'i (1842-1927) ziyaret etmiş ve ona, Türk Dili araştırmalarındaki büyük hizmetlerden dolayı teşükkür ve saygılarını sunmuştur.

23 Mayısta Berlin'e geçen Yusuf Akçura banka ile olan hesap işlerini yoluna koyduktan sonra Temmuz başında Hamburg'a gitmiş ve mevcut esirlerle birlikte Gülcemal vapuruna binerek 7 Ağustos günü hareketle 23 Ağustos 1919 günü İstanbul'a varmışlardır.

15. Millî Mücadele ve Cumhuriyet devrinde Yusuf Akçura (1919-1935)
Tarih ve dil üzerine fikirleri
Halkçılığı
İktisadî ve sosyal görüşleri
Milliyetçi Yusuf Akçura
Ziya Gökalp ve Yusuf Akçura

Yusuf Akçura'nın Batı Avrupa ve Rusya'da geçirdiği 1918 ve 1919 yıllarında vukubulan başlıca hadiseler ve Türkiye'nin o zamanki umumî manzarası kısaca şöyle idi:

Almanya, Avusturya-Macaristan, Osmanlı İmparatorluğu ve Bulgaristan Çarlığından ibaret ittifak devletleri, Birinci Dünya Savaşının ilk üç buçuk yılında başarılı olmuşlar ve 1917 Ekim ihtilâlinden sonra 3 Mart 1918'de akdedilen Brest-Litovsk andlaşması ile Rusyayı safdışı bırakabilmişlerdi. Fakat Amerika Birleşik Devletleri'nin itilâf devletleri yanında savaşa katılması, durumu ittifak devletlerinin aleyhine çevirmiş ve böyelce merkezî devletlerde çözülme başlamıştır. Önce 29.IX.1918'de Bulgaristan, sonra 30.X.1918'de Osmanlı Devleti, 3.XI.1918'de Avusturya-Macaristan ve 11.XI.1918'de Almanya düşmanlariyle mütareke akdettiler. Paris'te sulh müzakereleri başladı. Nihayet Almanlarla 28.VI.1919'da Versay, Avusturya ile 10.IX.1919'da Sen Jermen, Bulgarlarla 27.XI.1919'da Nöyyi, Macarlarla 4.VI.1920'de Triyanon ve Osmanlılarla 10.VIII.1920'de Sevr andlaşmaları imzalandı.

13.XI.1918'de itilâf donanmaları İstanbul'a girmiş ve 15.V.1919'da

İzmir Yunanlılar tarafından işgal edilmiştir. İtilâf devletleri, mütareke şartlarına riayete bile lüzum görmeden Anadolu'nun türlü bölgelerini yarış edercesine bir bir ellerine geçirmeye çalışmaktadırlar.

Bu vahim şartlar altında memleketin türlü bölge ve yerlerinde bir takım zevat tarafından buna karşı tedbirler ve kurtuluş çareleri düşünülmeye başlanmış ve bu maksatla türlü adlar altında bir çok teşekküller meydana getirilmiş bulunuyordu. Artık Osmanlı Devletinin parçalanmaya yüz tuttuğu ve birlik sağlayacak durumda olmadığı açıkça görüldüğünden, bu teşekküllerin hiç biri memleket çapında iş yürütemeyip, herkes kendi bölgesinin kurtuluş çarelerini aramakla meşguldü.

İşte bu "ahval ve şerait içinde" Mustafa Kemal Paşa'nın 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkmasiyle Türk Millî Mücadele ve Kurtuluş Hareketi yepyeni bir şekil aldı: Bütün mahallî kuvvetlerin birleştirilmesiyle ordunun yeni baştan intizama sokularak silâhlandırılması ve düşmanlara katî darbenin indirilmesi için imkân doğdu.

Bütün bu millî gelişmeleri heyecanla takip eden Yusuf Akçura bir taraftan "Türk Ocağı"nda çalışıyor, diğer cihetten Anadolu'ya geçerek Kurtuluş savaşına katılma plânlarını hazırlıyordu. Ekim ayında, Ahmed Ferid (Tek) tarafından kurulan "Millî Türk Fırkası"na da katılmıştır. Mütareke devresinde "Türk Ocağı", işgal kuvvetlerinden bilhassa İngilizlerin bir kaç darbesine maruz kaldı: Ocağın merkezi basılarak evrak ve belgelerinden çoğu dağıtıldı. 1919 sonlarında Yusuf Akçura tevkif edilerek Agopyan hanına kapatıldı. Hapisten çıkıncı 1920'de İstanbul'da Şevket Beyin kızı Selma Hanımla evlendi.

Onun Anadolu'ya geçiş sırasındaki durumunu, Halim Sabit Şıbay "Yusuf Akçura İdil boyundan dönünce" başlıklı (basılmamış) makalesinde şöyle anlatıyor: "Güneşli sıcak bir gündü. Yusuf'a büyük köprünün üstünde rastladım.Her vakitki gibi bıyıklarının altından gülümsiyerek görüştükten sonra: 'Ben o tarafa geçmeğe karar verdim, artık hazırım' dedi. Dolmabahçeye doğru demirlemiş denizdeki yabancı harp gemilerini göstererek: 'İşte bunlar burada kaldıkça fikirlerimiz, yurdumuz, biz hep tehlikedeyiz. Karınca kararınca, belki de oralarda bir işe yararım' diyordu. Vedalaştık. İstiklâl savaşına iştirak etmek üzere Anadolu'ya gidiyordu".

Yusuf Akçura eşi Selma Hanım ve şair Mehmed Emin ile birlikte 9.3.1920 günü vapurla İstanbul'dan ayrılarak İnebolu üzerinden Anadolu'ya geçti ve millî harekete katıldı. Millî Mücaüdelede müessir bir şekilde yer aldı. Cumhuriyet Halk Fırkası'na girdi. Büyük Millet Meclisine mebus seçildi. Hükümetin dış politikasının tespitinde tesiri oldu. İttihat ve Terakki Fırkasına girmeyerek Genç Türkler devrinde şahsî

bağımsızlığını korumuş, Rus ihtilâli sırasında maceralara da atılmamıştı. Bu durum, onun Mustafa Kemal Paşa ile kolayca anlaşmasına yardım etti. Mustafa Kemal, bağımsız fikirlere sahip olan Yusuf Akçura'ya büyük değer veriyor ve kültür meselelerinde onu bir danışman olarak mutalâa ediyordu.

Yusuf Akçura eşi Selma Hanımla birlikte Ankara'ya gelince, önce Maarif Vekâleti Telif ve Tercüme Heyeti üyeliğinde ve bu heyetin başkanlığında bulundu. Sonra İkinci İnönü savaşından Sakarya savaşının sonuna kadar Yedek Kurmay Yüzbaşı rütbesiyle Kâzım Karabekir Paşanın karargâhında hizmet gördü. 1922'de Hariciye Vekâleti Umuru Şarkiye Umum Müdürlüğünde müşavir olarak vazife aldı. (Dışişleri Bakanlığı Doğu İşleri Genel Müdürlüğü). Bu esnada şiddetli bir açlığın hüküm sürdüğü kuzey Türk ülkelerinden, Müslümanların Merkez Diniye Nezareti adına Abdullah Bubi, Feyzi Bubi, Muharrem Feyzi Togay v.b. dan ibaret bir heyetin Ankara'yı ziyareti dolayısiyle Yusuf Akçura bunlarla yakından ilgilendi ve Musatfa Kemal Paşa ile görüşmelerini sağladı.

Gazi Paşa, heyeti TBMM'deki hususî dairesinde bir kaç defa kabul ederek dertlerini dikkatle dinlemiş ve her türlü yardımın yapılmasını emretmiştir. İstiklâl savaşının en müşkül günlerinde Garp Cephesi levazımatından yüzbin kutu konserve, üçbin çuval un ve diğer gıda maddelerinin açlık bölgelerine yollanması temin edilmiştir. Rusya'daki açlara hariçteki akraba ve dostları tarafından yiyecek ve giyecek paketlerinin gönderilmesine bir Amerikan bankası vasıtacılık ediyordu. Ayrıca, paketlerin felâketzedelere dağıtılması için Türkiye Hilâl-i Ahmer Cemiyetinin (Kızılay Derneği) yardımı da sağlanmıştır.

Gazi Paşa'nın tasvibi ile İstanbul mebusu olarak Türkiye Büyük Millet Meclisine giren Yusuf Akçura'nın yemin merasimi 11 Ağustos 1924 gününe raslar. Sonra Kars mebusu olmuş ve vefatı esnasında da bu vazifede idi. Cumhuriyet devrinde akademik hocalık vazifesine Ankara'daki ''Serbest Halk Dersleri'' kursunda başlamış (1921—1922), sonra 1925 yılında Ankara'da açılan ''Hukuk Mektebi''nde tarih dersleri vermiştir. Damar sertliğinden muztarip olarak Ankara'nın yayla iklimine dayanamayınca, 1934'te Yakınçağ Siyasî Tarih Profesörlüğü kadrosu ile İstanbul Üniversitesine nakletmiştir.

Modern dünyada yaşama imkânına sahip bir Türkiye yaratmak için milleti her alanda yetiştirmek gerektiği hususunda, Atatürk'ü destekleyenler arasında Yusuf Akçura da vardı. Akçura'nın üzerinde durduğu noktalar bilhassa şunlardı: Köylüleri zeamet kalıntılarından kurtar-

mak, hem milliyetçi, hem aydın nesiller yetiştirmek ve Türk millî Devletini sağlam ekonomik temellere dayandırmak.

Yusuf Akçura'nın gerek tarihçiliği ve gerek siyasî, içtimaî ve iktisadî görüşleri üzerine, metinde anlatılanlardan başka, daha fazla tafsilâta girişerek bunların tartışmasını yapmak bu eserin hacmini aşacağından, okuyucular için kolaylık olmak üzere hazırlamış olduğumuz ve önümüzdeki eseri yazarken de kullanılmış olan ekli Bibliyografya listesindeki belli başlı araştırmalara işaret etmekle yetineceğiz. Ancak onun tarih, dil, ekonomi ve halkçılıkla ilgili fikir ve görüşleri üzerine, türlü eserlerinden alınan bazı cümlelerle kısaca bilgi vermeyi de uygun bulduk.

Yusuf Akçura'nın Cumhuriyet devrinde yürütmüş olduğu en önemli çalışmalarından biri de, 1931'de Atatürk'ün önderliği altında kurulmuş olan ''Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti'' (Türk Tarih Kurumu)ndaki faaliyeti olmuştur. Kurucular arasında bulunan Yusuf Akçura bu cemiyetin Başkanlığına seçilmiş ve Atatürk'ün uygun görmesiyle 1932'de ''Birinci Türk Tarih Kongresi''ni idare etmiştir.

Çok cepheli bir aydın olan Yusuf Akçura'nın ilmî çalışmalarının temeli tarih olmuş, tarih yazarlığı ile tarih öğretim üyeliğini birlikte yürütmüş ve tarihten edinilecek istifadeler konusunda da fikirlerini açıklamaktan çekinmemiştir. O, ''tarih tarih içindir'' fikrine iştirak etmiyor ve şöyle diyor:

''Bu söylediklerimden anlaşılmıştır ki tarih mücerret bir ilim değildir. Tarih hayat içindir; tarih, milletlerin, kavimlerin varlıklarını muhafaza etmek, kuvvetlerini inkişaf ettirmek içindir'' (**Birinci Türk Tarih Kongresi**, Konferanslar, Müzakere zabıtları 1932, s. 605).

''... Tarih millî harsın temelidir; aynı zamanda tarih, milletlerin cihandaki mevki ve şereflerini tayin eder: tarih sayesinde bir kavim, yer yüzünde hayat ve saadet hakkının hüccetlerini aleme gösterir; tarih sayesinde bir millet, istikbalinin parlak ve sonsuz yollarını açar'' (Aynı eser, s. 617-618).

Tarihçiliğin diğer önemli meselesi de, Türk tarihinin Türk görüşü ile yazılması ve okutulması işi idi. Yusuf Akçura tâ 1911'de şöyle diyordu:

''Biz kendimize, kavmimize, ırkımıza, yabancıların gözümüze taktığı gözlükle bakıyoruz. Eğer Türkleri, Türklerin mazisini olduğu gibi görmek istersek, yabancıların taktığı gözlüğü kırıp atarak, vakâyie, Öz Türk gözümüzle bakmalıyız; yani babalarımızın bıraktığı eser ve vesikaları bizzat tetkik ile ona göre hüküm vermeye çalışmalıyız'' (Türk Yurdu, I.

1 Kasım 1911, s. 19: **Çingiz Han** adlı makalesinden).

Yusuf Akçura'nın dil konusundaki fikirlerini türlü makalelerinden öğrenmek mümkündür. Akçura aşırı tasfiyeciliğe kesinlikle karşı idi. Ona göre dil, kendi gelişme kanunlarına bağlı, yaşayan bir varlıktır. O, İsmail Gaspıralı'nın ''Tercüman'' gazetesi vasıtasiyle yaymaya çalıştığı ''Osmanlıcanın basitleştirilmiş bir şekli olan umumî Türk yazı dili''ni tasvip ediyordu.

''Türk Yurdu'' dergisi etrafında toplanan Türkçü aydınlar arasında 1912'den itibaren ''**halkçılık**'' fikrinin araştırma ve inceleme konusu olarak ele alındığını görüyoruz. Türk Yurdu'nun bir kolu olarak 1329 (1913)'te ''Halka Doğru'' dergisinin yayınlanması bunun zirvesini teşkil eder. ''Türk Yurdu''nun yazarları olan Celâl Sahir, Halide Edip, Ahmet Ağaoğlu, Ali Hüseyinzade, Akil Muhtar, Mehmed Fuad Köprülü, Ziya Gökalp, Mehmed Emin, Yusuf Akçura v.b. aynı zamanda ''halkçılık'' hareketinin de öncüleri idiler. Bundan maksat, halk ağzına yakın bir dille pratik meselelerin ele alınması ve halkın yetiştirilmesi ve tenviri idi.

Yusukf Akçura, aydınlarla halk arasındaki münasebetlerle ilgili fikirlerini ''Halka Doğru'' dergisinde yayınladığı ''Halka'' başlıklı seri yazılarla ortaya koydu (Sayı 22,23,25,27,30,31). Bu dergi, ''halkın içinde yaşayan, ona yardımcı olan, onunla konuşan, dertlerini dinleyen, suallerine cevap veren vaizler gibi, okumuş tabaka ile halkın buluşma yeri olmalı idi''. Millî şuur ve duyguların yalnızca aydınların ve memurların kafasında yer etmesi kâfi gelmeyeceğinden, bu şuurun köylere kadar ulaştırılması gerekiyordu.

Onun bilhassa 1922'den sonraki çalışma yıllarında **iktisadî meseleler** önemli bir yer tutmuştur. 1924'te yayınlanmış olan ''Siyaset ve iktisat hakkında bir kaç hitabe ve makale'' adlı makaleler derlemesinden bunu daha açık olarak görmek mümkündür. ''Cihad-ı Ekbere dair'' (Büyük savaş üzerine) başlıklı makalesinde şöyle diyor:

''Fakat ey ocaklı kardeşler, bu askerî zafer ne kadar tam, ne kadar büyük, ne kadar parlak olursa olsun, kazanmaya mecbur olduğumuz zaferlerin yalnız birisidir, hiç unutmayalım ki, önümüzde kazanılacak bir kaç zafer daha var...'' (s.122). ''Bu pişdâr muharebesinden sonradır ki, asıl cihad-ı ekberin büyük meydan muharebesi başlayacaktır. Bu meydan muharebesi, ne top ve ne tüfekle, ne de Lozan'da olduğu gibi, söz ve kalemle edilmeyecek; bu büyük meydan muharebesinin silâhı orak, tırpan, mala, pergâr, örs, çekiç, mancalık, tezgâh, buhar ve makinadır. Bu büyük meydan muharebesi, ziraat, sınaat ve

ticaret sahasında vukua gelecektir. İşte Türk milleti, asıl bu iktisad meydan muharebesini kazandığı zamandır ki isbat-ı rüşd edecek, hür, müstakil, müreffeh milletler arasına girebilecektir'' (s. 125).

İnsanlığın ve dolayısıyle milletlerin gelişmesinde maddî sebeplerle fikrî sebeplerin birlikte tesir ettiğini söylüyor ve ''esbab-ı fikriye'' (fikrî sebepler) sözleriyle ''Emel = İdeal = Ülkü''yü kastederek şöyle diyordu:

''...İdealsizlik veyahut idealde intizamsızlık, bir heyet-i içtimaiye için pek vahim ve mühlik bir haldir. Bu hal, heyet-i içtimaiyeyi içinden yer, yahut muhtelif hattâ mâküs taraflara çeker. İdeallerin çoğalması, kavi ve galip bir idealin vücuduna manidir: Mevcut ideallerden hiç birisi, heyet-i içtimaiye emellerinin muhassalası, gayesi değil demek olur''.

''Biliyorsunuz ki vekayi-i tarihiyenin müessirleri, tekâmül-ü beşeriyetin âmilleri bir taraftan esbab-ı maddiye ise, diğer taraftan esbab-ı fikriyedir. Fikrî sebeblerin tesiri, o fikirlerin kuvvetiyle mütenasiptir. Büyük vakalar, şiddetle iman edilmiş fikirlerin, yani... ideallerin semereleridir''.

''... Heyet-i içtimaiyemiz yaşamak istiyorsa, bir, sağlam ve müspet ideal sahibi olmalıdır. Evet, böyle bir ideali bulmalıyız, yapmalıyız; gençlerimize, çocuklarımıza o ideal dairesinde muttarit, mütecanis ve sağlam bir terbiye, bir iman vermeliyiz; yani o ideali hayata geçirmeliyiz, tahakkuk ettirmeliyiz...'' (Türk Yurdu II, 1328/1912, s. 490-491: ''Emel (İdeal)'' adlı makalesinden).

Yusuf Akçura millî-siyasî düşünceleriyle idealini tâ 1904'te kaleme aldığı ''Üç tarz-ı siyaset''te ortaya koymuş bulunuyordu. ''Artık Osmanlı Milleti vücuda getirmekle uğraşmak, beyhude bir yorgunluktur'' diyerek bu siyaseti reddederken, ''İslamcılık'' ve ''Türkcülük'' yolları arasında bir tercih yapamamış gibi görünüyorsa da, kanaatımızca o yolunu çoktan seçmiş ve ''Türkçülük'' fikrini ''Emel =İdeal = Ülkü'' olarak çoktan benimsemiş bulunuyordu. Yusuf Akçura'nın tuttuğu yolun doğruluğu sonradan millî bir Türk devletinin kurulmasiyle tarihçe de ispatlanmış olduğundan, ona bu gelişmelerin habercisi olarak bakabiliriz. François Georgeon'un dediği gibi: ''... Bütün bu çizgiler birleştirildiğinde ortaya çokan sima, ortodoksluğun sınırlarını zorlayan özgün bir aydının simasıdır. Tıpkı, bazı gelişmeleri önceden kestiren bir aziz gibidir o. Modern Türkiye'nin doğuşuyla ilgilenen tarihçiler için, bu, üzerine eğilinmesi gereken bir noktadır'' (**Türk Milliyetçiliğinin kökenleri - Yusuf Akçura**, 1986, s. 8).

Bazı fikir adamları, Türk dünyasında XIX. yy.ın ortalarından itibaren hızlanan kültür ve sosyal yenileşme hareketlerini de, Yusuf Akçura'nın siyasî alanda yaptığı gibi, üç temel üzerine oturtarak incelemektedirler: **Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muasırlaşmak.** Azerbaycanlı Hüseyinzade Ali 1907'de Baku'da çıkan ''Füyûzat'' gazetesinde yayınlanan bir makalesinde, biribirine zıt gibi görünen Türklük, İslâmlık ve Osmanlılık (Tanzimat) siyasetlerinin birlikte ve kaynaştırılarak yürütülmesini tavsiye etmişti. Hüseyinzade'nin yazısında ancak başlıklar halinde kısa açıklamalarla ortaya atılan bu fikirler, sonradan Ziya Gökalp'in **Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muasırlaşmak** adlı makale serisinde (Türk Yurdu III-VI, 1913-1914; sonra 1918'de aynı başlıkla kitap halinde çıktı) etraflıca incelenip işlenmiştir. Bu makalelerinde ahlâk, din, hukuk, iktisat, tarih ve siyaset meselelerine de temas eden Ziya Gökalp, sonradan bu umdeleri: ''Türk milletindenim, İslâm ümmetindenim, Avrupa medeniyetindenim'' şeklinde prensipleştirmeye çalıştı.

O zamanın Türk milliyetçileri, Türk kültüründe bu üç temel unsurun bir sentezinin yapılabileceğine inanırken, din taraftarları İslâmiyet ile Türk milliyetçiliğinin, Batı taraftarları da İslâmiyet ile modern medeniyetin birlikte yürüyemeyeceğini iddia ederlerdi. Milliyetçilre göre bu sentez, medeniyet sahibi münevver zümre ile, hars (kültür) sahibi halk arasında yaratılacak karşılıklı ve sürekli temas ve alışveriş neticesinde gerçekleşecekti.

Yusuf Akçura'ya göre Türk cemiyetinin batılılaşması (veya muasırlaşması) ideolijik bir seçim değil, mecburî ve zarurî bir hareketti, bu iş Türkler için bir ölüm kalım meselesi idi. Aslında Batının Doğu üzerinde herhangi bir ahlâkî veya fikrî üstünlüğü söz konusu değildi. Bazı kimseler Batıdan yalnız tekniğin alınmasını tavsiye ediyor, fikirlerin ödünç alınmasına karşı çıkıyordu. Bu sınırlamaya bir türlü mana veremeyen Yusuf Akçura: ''Avrupalılardan demiryolu köprüsü ve havada uçma makinası yapmayı öğrenelim ama, Avrupalılarca düşünmek usulünü zinhar talim etmeyelim, mezhebine bir türlü aklım ermez'' diyordu.

Yusuf Akçura'yı tarih, dil, iktisadî meseleler, halkçılık...vb. gibi hangi yönden ele alırsak alalım, hepsinin temelinde Türkçülük ve Türk milliyetçiliği ülküsünün yatmakta olduğunu görürüz. Cafer Seydahmet Kırımlı'nın dediği gibi biz de: ''Bütün Türklerin, milliyetçiliğin kuvvetini anlamalarında, millî mefküreyi, Türkçülüğü bulmalarında, kültürde ve siyasî hayatlarında bunun tatbikine geçmelerinde hiç kimse Yu-

suf Bey kadar müessir olamamıştır'' demekte tereddüd etmiyoruz. İlim adamı, profesör, gazeteci, hatip, siyasî teşkilâtçı olarak hangi bakımdan incelersek inceleyelim, onu hep aynı yol üzerinde buluruz: Türk milliyetçiliği. Onun hangi kitabını, hangi makalesini, hangi nutkunu tahlil edersek edelim, onun hep aynı gaye için çırpındığını görürüz: Türkçülük. Ona nerede raslarsak raslayalım, Paris'te, Kazan'da, Kırım'da, İstanbul'da, Berlin'de, Lozan'da, o hep aynı ülküyü aynı heyecan, aynı samimiyet, aynı ciddiyetle yükseltmek için çırpınmıştır: O bütün Türk milletinin milliyetçisi idi.

O Kazan'da çalışırken Kırım'ı, Kafkas'ı, Türkistan'ı, Türkiye'yi unutmamıştı. 15 Mart 1904 tarihli ''üç tarzı siyaset'' adlı eserini Kazan'ın Züye köyünde yazmış olması, Osmanlı Devletinde takip edilen siyasetleri orada tahlil ve tespite çalışması, ''Kazan Muhbiri'' gazetesinde Türkiye'yi tanıtmaya uğraşması, Kazan'ın Muhammediye medresesinde Osmanlı Türk Edebiyatını okutması, 1906'da Kazan'da çıkan ''Ulûm ve Tarih'' risalesinde tarihe millî ülkü gözü ile, bütün Türkçülük gayesiyle bakılmasında ısrarı ve nihayet Türkiye'de ''Türk Derneği'' ve ''Türk Yurdu'' ile başlayıp hayatının sonuna kadar devam eden çalışmaları, onun bütün Türk milletinin sadık ve samimî büyük bir milliyetçisi olduğunu göstermeye ve ispata yeterlidir. Onun bütün eser, fikir ve işleri ve bütün hayatı buna delildir.

Bu görüşlere uygun olarak, Yusuf Akçura Türklüğün coğrafyasını dünya Türkologları (dilci, tarihçi, etnologlar) gibi şümullü bir şekilde düşünüyordu. Ona göre dünyanın neresinde ve hangi siyasî sınırlar içerisinde bulunursa bulunsun, büyük küçük her Türk topluluğu araştırma konusu olarak aynı derecede değerli idi. Bu düşünce ile bir makalesinde: ''Ferden, içtimaen yaşayan bir millet, kaybolmuş istiklâlini er geç bulup kazanacaktır. Bütün siyasî Türklük için Ba'sı ba'de'l-mevt (yeniden hayata kavuşma) haktır'' demişti **(Salname-i Servet-i Fünûn 1912, s.196;** ''Türklük'' adlı makalesinden). ''Üç tarz-ı siyasit''in bir yerinde de şöyle diyordu: ''Lâkin Türklük siyaseti de tıpkı İslâm siyaseti gibi umumîdir; hudud-u Osmaniye ile mahdud değildir'' (Osmanlı sınırları ile sınırlandırılmış değildir) (1907 baskısı, s.14).

Buna bakarak bazı (bilhassa batılı) yazarlar, Yusuf Akçura için çok defa ''Paktürkist'' ve ''Pantürkizmin babası'' tabirlerini kullanmışlardır. Bu yönde derinlemesine bir araştırmaya girişmeyerek, Fransız yazar François Georgeon'un 1980 (Türkçesi 1986) tarihli eserine işaretle yetinelim: **Aux origines du nationalisme Turc - Yusuf Akçura** adlı bu eserin bölüm başlıkları bile bu tabir ile yoğrulmuştur: I. Des

origines Tatares au panturquisme (Tatar menşeli bir aileden pantürkizm'e), II. Luttes pour le panturquisme (Pantürkizm için mücadele), III. Du panturquisme à la Turquie Kemaliste (Pantürkizm'den Kemalist Türkiye'ye).

Yukarıda işaret edildiği gibi, Yusuf Akçura'nın "Pantürkist" olarak vasıflandırılmasına, her şeyden evvel onun en önemli eseri olan "Üç tarz-ı siyaset"teki bazı cümleleri sebep olmuş ve olmaktadır: "...dilleri, ırkları adetleri ve hattâ ekseriyetinin dinleri bile bir olan ve Asya kıtasının büyük bir kısmiyle Avrupa'nın cihet-i şarkiyesine yayılmış bulunan Türklerin birleşmesine ve böylece diğer büyük milliyetler arasında, muhafaza-i vücut edebilecek azim bir milliyet-i siyasiye teşkil eylemelerine hizmet edilecek ve işbu büyük heyette Türk cemiyetlerinin en kavi, en müterakki ve en mütemeddini olduğu için Devlet-i Osmaniye en mühim rolü oynayacaktı" (1907 baskısı, s 36).

Halbuki Yusuf Akçura bu yazısında henüz kendi düşünce ve şahsiyetini ortaya koymuş değildi: Osmanlıcılık, İslâmcılık, Türkçülük derken bu meseleleri bir araştırma ve tartışma konusu olarak ortaya atmış bulunuyordu. Nihayet, ancak Osmanlıcılık siyasetini bir kenara ittikten sonra: "Müslümanlık, Türklük siyasetlerinden hengisi Devlet-i Osmaniye için daha nafi (faydalı) ve kabili tatbiktir?"(s.32) diye soruyor ve cevap arıyordu.

Ayrıca "Üç tarz-ı siyaset"te önemli bir eksiklik de vardı ki, bunun ne olduğunu yazarın kendisinden dinleyelim: "Bugünkü düşünceme göre, bu makalede mühim bir tahlil noksanı vardır: 'Türklük siyaseti' ile 'Tevhidi Etrak' (Türklerin birleştirilmesi), 'İslâm siyaseti' ile 'Tevhid veya ittihad-ı İslâm' (İslâm birliği) biri birlerine karıştırılmıştır. Osmanlı Devletinin içerden 'Türklük' veya 'İslâm' siyaseti takip etmesi, dışardan 'Pantürkist' veya 'Panislâmist' olmasını mutlaka icap ettirmez. Ve bu tahlil de yapılabilmiş olsaydı, 1908'den bugüne değin vaki olan hadisat, daha çok sarih görülmüş ve ifade edilmiş olurdu" (Türk Yılı 1928, s.406).

Yerine, zamanına ve milletlere göre bazı terimlerde değişik ve farklı tefsirler ortaya çıkabileceğini kabul etmek gerekiyor. "Pantürkizm" tabirinde de böyle bir şey görüyoruz. Eğer partürkizm: "Dünyanın neresinde, hangi siyasî sınır ve coğrafî bölgeler içerisinde bulunurlarsa bulunsunlar.bütün Türk soy, boy ve halklarının tek bir devlet ve bir idare altında birleştirilmesi" anlamına geliyorsa, Yusuf Akçura'ya pantürkist demek yanlış olurdu. Bunu bizzat Farançois Georgeon'un adı geçen 1980 tarihli eserinin 141. sayfasında basılan harita da ispat eder.

Bu haritada Kırım, Kazan, Kazak, Türkistan ve Kafkasya için ayrı ayrı devletler kurulması teklif edilmekte ve "Üç tarz-ı siyaset"e göre (1907,s.36): "Türk Birliğinde en mühim rolü oyanayacak" olan Osmanlı Devletinin adı bile geçmemektedir. Halbuki bu harita Yusuf Akçura ve arkadaşları tarafından ittifak Devletlerinin 1916'da zafere en çok yaklaştıkları sıralarda hazırlanmış bulunuyordu. Yusuf Akçura o zaman bir "Pantürkist" olmamışsa, ondan sonra zaten hiç olmamıştır.

Yusuf Akçura, her şeyden evvel Türk topluluklarının biri birlerini bilmelerini, tanımalalarını ve sevmelerini istiyordu. Türk dünyasının tarihi, coğrafyası, arkeolojisi, etnografyası ile, Türk cemiyetinin iktisadî ve sosyal meseleleriyle ve bunun bir neticesi olarak siyasî durumlarıyle de ilgileniyordu. Yani, bugünkü anlamda o bir "Türk kültür milliyetçisi" idi. Terimlerin tefsirinde ortaya çıkan karışıklık, herhalde batılı yazarların "Türk kültür araştırmaları"'na da siyasî renk katarak "Pantürkizm" demelerinden ileri gelmektedir.

Türkiye'de demokratik rejimin kurulmasından sonra Türkiye sınırlarının dışındaki Türk ropluluklariyle ilgilenme işi bir kültür meselesi olarak ele alınmış ve "Dış Türkler"tabiri ile siyasetten uzak ilmî araştırma yolu tutulmuştu. Ankara'da 1961'den beri faaliyette bulunan "Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü", bu maksatla kurulmuş olan yarı resmî ilmî müesseselerden biridir.

Türk milliyetçiliğinin önderlerinden olan Ziya Gökalp ile Yusuf Akçura arasında bazı politik görüşler yüzünden 1913'lerde ortaya çıkarak sonradan yatışmış olan geçici anlaşmazlıkların bulunduğunu yukarıda görmüştük.Ümit ve temenni edelim ki, bunlar, gelecek nesiller içinde de sonsuza kadar devam edip gitmesin ve tarih, bu iki önder üzerinde gerekli araştırma ve karşılaştırmaları yaparak doğru hükmünü versin ve herkesi hakkettiği yere oturtsun. Ancak tarihî şahsiyetler üzerine katî hükümlere varabilmek ve o devrin diğer şahsiyetleriyle karşılaştırılmalarını sağlamak için, onların ayrı ayrı hayatı, iş ve eserleriyle ilgili araştırmaların tamamlanmış olması gerekir. Bu bakımdan Ziya Gökalp daha bahtiyar bir durumda ise de, Yusuf Akçura hakkında böyle bir şeyi söyleyebilmemiz için aman henüz erkendir. Onun görüş ve fikirlerinin tam ve hatasız olarak tespiti için daha fazla ön çalışmalara ihtiyaç vardır. Eserlerinin tam bir listesinin hazırlanması, bu çalışmalar için gerekli ilk şart olarak göz önünde bulundurulmalıdır. Girişte işaret ettiğimiz gibi, bu alanda ciddî çalışmalara girişmiş olan François Georgeon'un memleketimiz tarihçileri tarafından da destekleneceğini ümit ve temenni ederiz.

Bazı yazarlar Yusuf Akçura ile Ziya Gökalp arasında karşılaştırma denemelerinde bulunmuşlardır: misal olarak F. Georgeon'un ve Ercümend Kuran'ın araştırmalarına işaret etmekle yetineceğiz: **Ziya Gökalp et Yusuf Akçura**, Doğanay Armağanı 1982, s.376-385; **Türk Milliyetçiliğinin kökenleri** 1986, s.8-9, 154-156; **Yusuf Akçura'nın tarihçiliği**, Yusuf Akçura Sempozyumu tebliğleri 1987, s.48-49.

Bu konunun tartışmasına girişmeyerek şunu belirtmekte fayda görüyoruz: Yusuf Akçura ile Ziya Gökalp biribirinin zıddı değil, Türk milliyetçiliğinin, biri diğerini tamamlayan zirveleridir. Kanaatımızca araştırmaların bu istikamette yürütülmesi faydalı olur. Tanzimattan ve en az bu yüzyılın başından beri tâkip ettiğimiz Osmanlı ve Türk cemiyetinde millet, milliyetçilik ve Türk milliyetçiliği konularının işlenip şekillendirilmesinde ve hattâ topyekûn kültür ve fikir hayatı bakımından cemiyetin geliştirilip bugünkü şeklini almasında, bu iki fikir adamının etrafında toplanan idealist zümre belirli yıllarda baş rolü oynamışlardır.

Nihayet, aynı cemiyetin evlâdı olarak onlarla aynı devirde yetişen Atatürk'ün önderliği altında, Türk milleti için Türk milliyetçiliği ışığında yeni bir devir açılmış, Türkiye Cumhuriyeti ile yeni bir hayat başlamıştır. Yusuf Akçura da, Ziya Gökalp de, Atatürk'ün takdirini kazanmış ve iltifatlarına mazhar olmuş kimselerdir.

16. Hususî hayatı ve ölümü (11 Mart 1935)

Onun hususî ve ailevî hayatına gelince: Eşi Selma Hanım, Trablus Garp kumandanı Müşir Recep Paşa'nın seryaveri Şevket Beyin (ölm. 1905) ortanca kızı idi. Şevket Bey orada İttihat ve Terakki Cemiyetinin yedinci şubesini kurmuştu ve meşrutiyetçi idi. Şevket Beyin Müfide, Fahire, Selma ve Nümide adında dört kızı ve Mazhar (Şevket İpşiroğlu) adında bir oğlu vardı. Büyük kızı Müfide Ahmed Ferid Tek ile (1877-1971), Fahire Mustafa Zühtü İnhan ile, Selma da Yusuf Akçura ile evli idi. 27 Şubat 1987 günü vefat eden sanat tarihçisi, ''Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu'' aslî üyesi ve Yusuf Akçura üzerine araştırmalariyle de tanınmış Dr. Emel Esin Hanım, Müfide ile Ahmed Ferid Tek'in kızları ve Büyükelçi Seyfullah Esin'in eşi idi.

Akçura ailesinin iki çocukları olmuştur. 1924 doğumlu kızları Ülken tabiptir ve Dr. Feridun Civelekoğlu ile evlidir. 1927 doğumlu oğulları Tuğrul ise mimar-urbanist olup, Ankara Ortadoğu Teknik Üniversitesinde Profesör iken 1984'te kalp sektesinden vefat etmiştir. İki defa evlenmiş olan Tuğrul, son olarak Yunus Tayga'nın kızı ile evli idi. Her evlilikten ikişer olmak üzere dört çocuğu kalmıştır.

Yusuf Akçura hakkındaki bu küçük eserin son bölümünü, eşi Selma Hanımın el yazma hatıralarından aldığımız seçme pasajlarla süslemek istiyoruz:

''Yusuf'la ancak onaltı sene beraber yaşayabildik. Fakat onunla tanışmamız hatırlanmayacak kadar eskidir. İlk hatıralarım Yusuf'un gençlik resimleri ile başlar. Asker elbisesiyle yahut Trablus Garp hapishanesinde oturmuş bulaşık yıkıyor. Daha böyle bir çok resimlerini seyretmiştim. Kendisini ilk olarak 1908'de gördüm. Benim için unutulmayacak zamanlar çok daha sonralarıdır. O vakitler Yusuf Adada çamlar altında ufacık bir köşkte oturuyordu. Ben de talebe idim. İmtihanla liseye girmek için bana ne kadar yardım etmişti. Her gün saat üçte en sıcak vakitlerde elimde tarih kitabı ders almaya evine giderdim. Üstünde yine her vakitki gibi kurşunî bir elbise, incecik beyaz bir gömlek. Yalnız o zamanlar saçı adeta kara idi. Basık tavanlı büyük bir odası vardı. Ortada annesinin eli ile işlenmiş kanaviçe örtülü masa, onun önünde ikimiz yan yana oturup çalışırdık. İki saat sonra ihtiyar dadısı çamlar altında bize çay hazırlar, semaver kaynamaya başladı mı Yusuf'un da keyfi gelirdi. Hemen kalkar, eli ile çayı demlerken muhakkak her seferinde nasıl yapılacağını bana tarif ederdi. Bir gün dersimizi Dil'de yapmıştık. Dönüşte yoruldum diye bir ağacın dibinde duraklıyıverdi. Ne olacak ihtiyarlık, derken birdenbire dudaklarını ısırdı, galiba diyordu, yarın kırk yaşına basıyorum. Vakit ne çabuk geçiyor, ne çabuk, bu kadar sene ne yaptım sanki.............''.

''Yusuf benim için hep bu hatıralarla kalsın istiyordum. Hiç değişmesin, o da beni daima o Ada'daki talebesi gibi görsün. Ona en yakışan şey şüphesiz ki çalışmaktı, belki ben bunu da bozacaktım. Benimle evlenmek istediği zamanlar kendine bunu söylemek istiyordum.Halbuki ne kadar yanılmışım. Benim için yaşamak, onunla birlikte geçen zamanlarda imiş. Yalnız ne çabuk on altı sene oldu. Kendi de daima bunu söylerdi.''

''Hayatımızın en çoğu Keçiören'de geçti. En aşağıda güneşsiz büyük bir oda, duvardan tutun da tavan, kapı, her ne varsa eğri büğrü yapılmış, tavanı simsiyah, yerlerin tahtaları birer parmak aralık, dışarıyı ancak kendisinin görebileceği yükseklikte kırmızı pencereler, önlerinde kıyıp ta atamadığı kim bilir ne zamandan kalma gazeteler üst üste durur. Odanın üç tarafı boydan boya tahta etajerle sıralı, içinde muntazam dizilmiş kitaplar... Baş sırada onun bana hediye ettiği üç kitabım dururdu: Biri şiir, ikincisi yemek kitabı, üçüncüsü de çocuk bakımı. Yukarki gözde ufak tefek bazı hatıralar: Bir sigara kutusu, Yu-

naulılardan kalma bir tüfek, Halide Hanımın bir romanı... Arkadaşlarının resmini kendi eli ile asmıştı. Ufak ufak başlıyor, gittikçe resimler büyüyor. En sonunda Emin Beyinki biraz fazla büyük geldiği için yalnız başı meydanda kalmış. Diğer taraflarını da Türk Yurdu mecmuaları örtüyor. Yanındaki duvarda yağlı boya bir kaç Bursa camisi. Bunların çok ihtiyar bir ressamı vardı, arada gelip ona satardı. Yine hep Ada'daki yazıhanesi. Üstünde pembe büvar, sağda Atatürk'ün sarı çerçeveli bir resmi, yanında coçuklar, solda üst üste konmuş üç dört lûgat".

"Mommsen'in bir küçük heykeli, bir kaç kart, annesinin fildişi kalemi, kılıç kama şeklinde kalem açacaklar, uzun bir makas, bunlar masanın her zamanki süsleridir. Duvarda mektep programı asılı, onun ucuna ilişmiş ufak bir kart, kendi talebeleri ile beraber. Tam odanın ortasında sanki tesadüfen unutulmuş gibi büyük bir valiz duruyor. Halbuki bilâkis yangın gibi bir telâş arasında unutulmasın diye buraya konmuştur. İçinde iki asker elbisesi ile onu giydiği zamana ait hatıraları vardı. Bu odayı Yusuf bu hale sokmak için tam bir hafta bazı arkadaşları ile birlikte uğraşmıştı. O gün böyle bütün kitaplarını bir arada gördükçe ne kadar seviniyordu. Gözümün önüne geldi: Kulakları kızarmış, her zamanki gibi ufacık kalmış bir sigara ağzında, keyifli keyifli dolaşıyor. Yine başını önüne doğru eğmiş, omuzları hafif kalkık, iki eli cebinde, ayaklarında beyaz kalın yün çoraplar, bütün bu kaba saba giyinişin içinde yüzü büsbütün ufak ve ince görünürdü. Her kitaba ayrı ayrı bakarken gözlerinin içi gülüyordu. Bize durup durup: Sakın bu kitaplara dokunmayın, tozlansın, kirlensin yine ellemeyin, ben temizlerim, diyordu. Her pencereye gözü iliştikçe beni çağırıyor: Şu dağlara, şu kır çiçeklerine baksana, bunlar uzaktan ne güzel görünüyor değil mi? diyordu. O gün baktım da ne çocuk hali vardı. Saçı sakalı ne kadar beyaz olursa olsun, zaten bence o hep gençti. Öyle olmasa bu kadar sene bu odada dinlenmeden, durmadan, asıl güzeli de hiç neşesini kaybetmeden çalışabilir miydi?".

"Bir pazarları boştu. O gün de öğleden sonra misafirlerini beklerdi. Arkadaşları, talebesi, Bağlumlu nineler, aralarında bir vekil yahut mavi poturlu Keçiören bekçisi hepsi yanyana masanın etrafında otururlardı. Arada beş on dakika bizi görmeğe yukarı gelince ne kadar sevinirdik. Çocuklar etrafını alır, sanki hepimizde elimizden biri alacak korkusu vardı."

"Ekseri ikindileri şehire inerdi. Akşamları onu beklemek... Onun uzaktan baston tıkırtısı, sonra sesi, bunlar neden beni bu derece sevindirirdi. Nefes nefese içeri girerken ilk işi Ülken ile Tuğrul'u sormak

olurdu. Sonra düşer gbi kendini bir koltuğa atar, bir iki dakika öylece gözünü açmadan dururdu. Birden bire yerinden fırlayıverir: Yok, daha ölmeyeceğim, biraz daha işlerim var! diye alay ederken aşağı inerdi. Geceleri yine çalışır, her evin ışıkları söner, herkes uyur,onun bir türlü o aşağıdaki yeşil lambası sönmezdi. Kaç kereler uykumun arasında saat üçü çalınca deli gibi kendimi aşağı atardım. Soba sönmüş, elleri buz gibi,üstü başı kül içinde farkında bile değil, önünde kâğıtlar yazıp duruyor. Halbuki çocuklarını da ne çok severdi. Onlardan bir gün bile ayrılmazken, vazifesinin başında karşısmda gözü hiç birini görmeyiverirdi. Ölmezden bir gün evvel bile dersini bırakmadı''.

(8-10 Mart 1935:) ''Tuhaf ki akşam adeta iyileşmişti, nasıl sevinerek dönüyordu. Sesini ta bahçeden duydum: Bugün dersim ne iyi geçti. Cidden iki talebemden memnun kaldım. İşte karıcığım benim doktorum da, ilâcım da hepsi onlar. Bilsen şimdi kendimi ne iyi hissediyorum, diyordu''.

(11 Mart 1935:) ''O sabah: Gitme! diye ne kadar ısrar ettim , yalvardım elinden tuttum, imkânı yok sözümü bir türlü dinletemedim. Onun hasta hasta bir gidişi vardı. O gün kaç kere niyet ettim arkasından gitmeği. Keşke bu son dersinde bulunsaydım''.

Yusuf Akçura'nın ölüm tarihi olan 11 Mart 1935 Pazartesi günü Göztepe'deki evinden Bayezit Edebiyat Fakültesine derse giderken eşi Selma Hanım gelememiş ise de, o zaman sekiz yaşında olan oğlu Tuğrul'u beraberinde götürdüğü anlaşılıyor. Emel Esin'in notlarından öğrendiğimize göre, akşamüstü dönüşte vapurla Haydarpaşa'ya geldikten sonra banliyö trenine binmek üzereyken Yusuf Akçura fenalaşmış ve eliyle oğluna kenara çekilmesini işaret ederek yere yığılmıştır. Kaldırıldığı Karakolda son nefesini vermiş ve oradan Haydarpaşa Hastanesine götürülmüştür. Çocuğu Selma Hanıma getiren polis memuru Yusuf Beyin hastalandığını ve Karakolda bulunduğunu söylemiş. Selma Hanım,yeğeni Emel Esin Hanımla birlikte bir araba tutarak önce Haydarpaşa Karakoluna uğramışlar ve sonra Hastaneye giderek durumu öğrenmişlerdir.

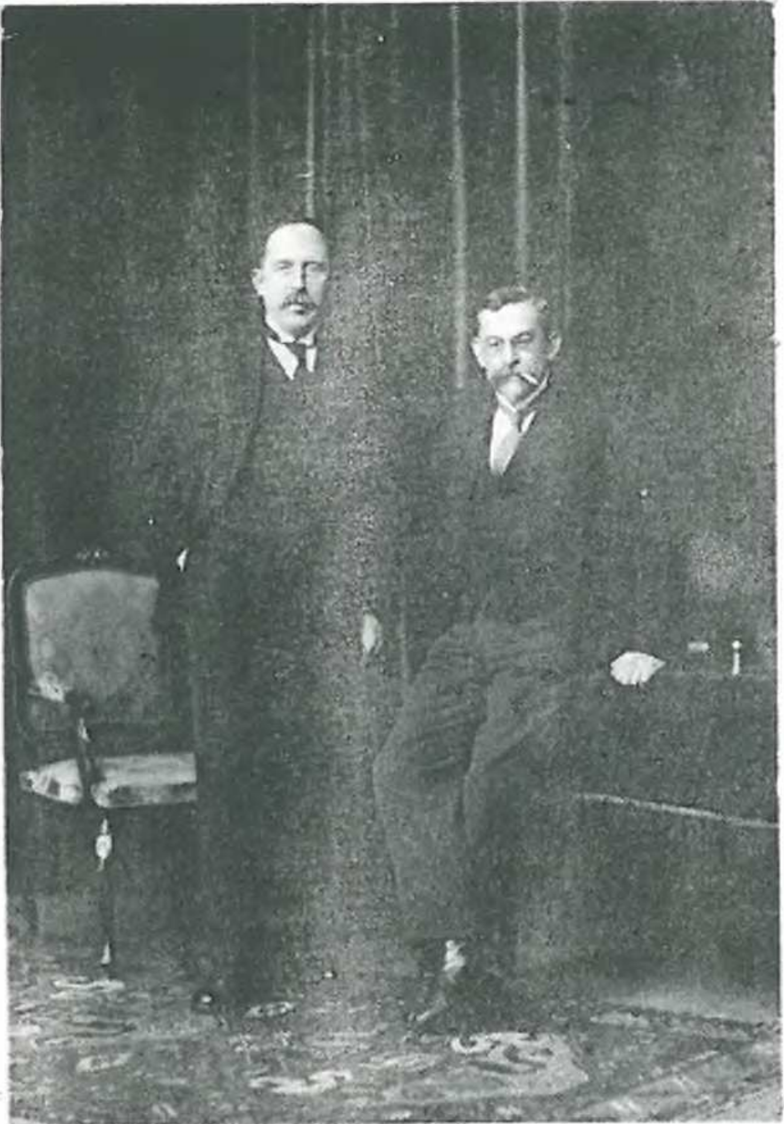
Yusuf Akçura için cenaze töreni 13 Mart Çarşamba günü yapılmıştır. Cenaze namazı ilk önce Üsküdar'da sahildeki Şemsi Paşa Mescidinde kılınmış, sonra vapurla Sirkeci'ye nakledilmiş, burada İstanbul Halkevi, Milli Türk Talebe Birliği üyeleri ve halk tarafından karşılanarak omuzlar üzerinde Sultanahmet Camiine, oradan da Bayezit Camiine ve meydanına götürülerek, Üniversite kapısı önünde mahşerî kalabalığın iştiraki ile büyük bir merasim tertiplenmiş ve nutuklar söylen-

miştir. İstanbul Haydarpaşa Lisesi son sınıf talebesi iken bu törene katılan bir kimse olarak, konuşanlar arasında İstanbul Üniversitesi Rektörü Profesör Cemil Bilsel, Profesör Şemseddin Günaltay, Profesör Sadri Maksudi ve talebe temsilcilerini hatırlıyorum.

Bundan sonra Yusuf Akçura'nın naaşı otomobile konmuş ve binlerce kişinin iştiraki ile Edirnekapı kabristanına götürülerek defnedilmiştir.Burada son konuşmayı Edebiyat Fakültesi son sınıf talebelerinden Bedia Salâhattin ile Turan Neşri Maarif ve Yardım Cemiyeti Reisi Muharrem Feyzi Togay yapmışlardır. O gün Üniversitenin bütün Fakültelerinde dersler tatil edilmiş ve Yusuf Akçura için matem tutulmuştur. Kabrin üzerinde, Kazan Hanlığı devrinden kalan son âbide ve millî heyecanın timsali olan ''Süyüm Bike'' kulesinin maketi bulunmaktadır.

2) Yusuf'un çocukluğu
Elinde kitap ilk okuma denemeleri............... (1883)

3) Sadri Maksudi ile Helsinki'de.................................(1918)

4) Istanbul Universitesinde talebeleri arasında.. (1935)

5) Keçiören'deki bahçesinde...

BİBLİYOGRAFYA

Yusuf Akçura'nın bazı yazıları imzasız çıkmış, bazan A. (Akçuraoğlu), A.Y. (Akçuraoğlu Yusuf), T.Y. (Türk Yurdu) şeklinde kısaltmalar kullanmış, bazan da *Sa'fes, Saf'es, S., La* gibi takma ad ve rümuzlara başvurmuştur. Bütün bunları ayrıca belirtmeyip, 1934'ten sonra katileşmiş olan *Yusuf Akçura* veya *Akçura, Yusuf* şeklinde birleştirdik.

I- Bu listenin ilk bölümünde, Yusuf Akçura'nın yalnız bu kitapta adı geçen seçme eserleri zikredilmiş, ikinci bölümde ise onun hayatı, eser ve görüşlerinden bahseden kaynaklara yer verilmiştir.

Onun eserlerinin tam bir listesi henüz meydana getirilememiştir. Bilinen kaynaklarda, onun ancak araştırıcıya göre en önemli bulunan muayyen eserlerinin zikredildiğini görüyoruz. ''Giriş''te belirtildiği gibi, 1978, 1980, 1986'da Yusuf Akçura üzerine ciddî araştırmalar ortaya koymuş olan Fransız Türkoloğu François Georgeon'un çalışmaları bu bakımdan bir istisna teşkil eder. Bilhassa 1986'da çıkan Türkçe tercümesine eklediği ''Yusuf Akçura'nın kitap ve makaleleri'' listesi, büyük bir emek mahsulü başarılı bir çalışmadır. Fakat henüz bu da tam değildir.

Yusuf Akçura'nın eserleri üzerindeki kendi araştırmalarımız henüz tamamlanmadığından, bunları ileride yayınlamayı düşünerek, şimdilik onun ancak bu kitabı yazarken kaynak olarak kullandığımız eserlerinin bir listesini vermekle yetindik.

II- Onun hayatı ve eserleri üzerine henüz hayatta iken çıkan yazılarla 1935'te hemen ölümünden sonra basılan makaleleri ve ondan bahseden ansiklopedileri ''Giriş''te belirtmiştik. Aşağıdaki liste, bütün bunlara diğer araştırmaların da eklenmesiyle alfabetik sıraya göre tertiplenmiştir. Mümkün olduğu kadar ancak doğrudan doğruya Yusuf Akçura ile ilgili olan, veya içinde ona ait özel bahis, önsöz, giriş bulunan eserleri bir araya getirmeye çalıştık. İlmî konuların tartışmasına girişilmediğinden, diğer yardımcı kaynaklara fazla yer verilmemiştir.

I. Yusuf Akçura'dan seçme eserler

Akçura, Yusuf, *Tâ kendim- yahut -Defteri âmalim-* Taşkışla, Salı 23 Mayıs 1313. Muharrem Feyzi Togay tarafından yayınlanmış hâtıra defteri, bk. *Yusuf Akçura, hayatı ve eserleri*, İstanbul 1944, s. 97-141.

———, ——— ve Abbas, *Kazan ulemasından Mercani Efendi*, Musavver Malûmat XXIII, 69, s. 421-422, İstanbul 9 Ramazan 1314 (11 Şubat 1897). Bu makale *Mercani Armağanı*'nda da çıkmıştır, Kazan 1915, s. 422-424.

———, ———, *Essai sur l'histoire des institutions du Sultanat Ottoman*, Paris 1903. Ecole Libre des Sciences Politipues'i bitirme tezi, asıl metin basılmamış, önsöz'ü Türkçeye çevrilerek Bilgi dergisinde yayınlanmıştır: *"Osmanlı Saltanatı müessesatının tarihine dair bir tecrübe"*, Bilgi I,1, s. 82-96; I,2, s. 117-134, 1329 (1913).

———, ———, *Üç tarz-ı siyaset*. Önce Kahire'de "Türk" gazetesinin 14 Nisan, 28 Nisan, 5 Mayıs 1904 tarihli 24, 26, 27; sayılarında yayınlanmış, sonra Ali Kemal ve Ahmed Ferid'in cevapları ile birlikte birkaç defa broşür şeklinde de basılmıştır:

– Kahire 1907, Matbaa-i İçtihad, 80 s.
– İstanbul 1327 (1911), Matbaa-i Kadir, 64 s.
– Ankara 1976. Türk Tarih Kurumu, 55 s. (E.Z. Karal'ın önsözü ile).

———, ———, Said Girey Alkin, Gabdulla Apanayev, Almetcan Seydaşev, Yusuf Akçur: *Dokladnaya zapiska*. Ego visokoprivoshoditel'stvu Gospodinu Predsedatelyu Komiteta ministrov, upolnomoçennıh ot Kazanskago Musul'manskago Obşçestva, 28.1.1905, 12 s. – Vekiller Heyeti Başkanına, Kazan İslâm Cemiyeti mümessilleri tarafından sunulan Muhtıra. Mümessiller: Said Girey Alkin, Gabdul-Kerim oğlu Gabdulla Apanayev, Yahşi oğlu Ahmetcan Seydaşev, Hasan oğlu Yusuf Akçur.

———, ———, *Ulûm ve tarih*, Kazan Maarif Kitaphanesi 1906,34 s.

———, ———, *Mevkufiyet hatıraları*, Orenburg, Kerimof-Hüseyinof Matbaası 1907, 48 s. – İkinci basılış: İstanbul 1330 (1914), 54 s. Çıkaran: "Türk Yurdu" Kütüphanesi.

———, ———, *3 üncü iyün vak'a-i müessifesi*, Orenburg, Kerimof Hüseyinof ve şürekası Matbaası 1907, 28 s.

———, ———, *Damulla Alimcan el-Barudi tercüme-i hali*, 2 cild, Kazan 1907, 1908.

———, ———, *Türklüğü bilmeli ve bilişmeliyiz*, Türk Derneği 1, 1911, s. 25-29.

———, ———, *Müverrih Leon Cahun ve muallim Bartold'a göre Çingiz Han*, Türk Yurdu I. 1327-1328 (1911-1912), s. 17-22; s. 47-53; s. 78-82; s. 114-116; s. 139-143; s. 177-183; s. 202-206; s. 240-244; s. 268-272; s. 303-307; s. 326-330.

———, ———, *Türklük*, Salname-i Servet-i Fünun 1328 (1912), s. 187-196. Türklük Başlıklı bu yazı Altın Armağanda da basılmıştır: 1912, s.49-94.

———, ———, *Emel (İdeal)*, Türk Yurdu II. 1328 (1912), s. 484-491.

———, ———, *Eski "Şura-i Ümmet"de çıkan makalelerimden*, İstanbul, Tanin Matbaası 1329 (1913), 60 s.

———, ———, *Halka*, Halka Doğru, I. 1329 (1913), sayı 22, 23 (Düşünce yarışı), 25, 27, 30, 31.

———, ———, *Şihabeddin Mercani İstanbulda*, Mercani (Armağanı), naşiri: Salih bin Sabit Gubaydullin, Maarif Matbaası, Kazan 1333 (1915), s. 417-426. – Yusuf Akçura'nın İstanbul "Musavver Malûmat" gazetesinin 1314 tarih ve XXIII, 69. sayısında, s.421-422'de Abbas ile birlikte neşrettiği *Kazan ulemasından Mercani Efendi* adlı yazısı da bu makalenin içine alınmıştır: s. 422-424.

———, ———, *Die* gegenwärtige *Lage der mohammedanischen Turko-Tataren Russlands und ihre Bestrebungen*, (Budapest 1915), 12 s. – Tarihi ve yeri belirtilmeden önce 1915'te Budapeşte'de basılmış olan bu metin, 1916'da 3 defa tekrar yayınlanmıştır:

— Das Grössere Deutschland III, 17 / 22.IV1916 s. 542-552.

— Bern, Ferd, Wyss-Verlag 1916, 12 s.

— Fransızca nüshası: *L'Etat actuel et les Aspirations des Turco-Tatares Musulmans de Russie*, Lausanne 1916, 14 s.

———, ———, Ali Hüseyinzâde, Mehemmed Esad Çelebizâde, Mukim Eddin Beycan, *Denkschrift des Komitees zum Schutze der Rechte der mohammedanischen Türkisch-Tatarischen Völker Russlands*, Budapest 1915, Druckerei der Pester Lloyd=Gesellschaft, 4 s. Diğer baskılar:

— Kölnische Zeitung, Nr. 23.1 / 8.1.1916 (özet halinde).

— Die Welt des Islams IV,1-2 / 1916, s. 33-43.

— Fransızca nüshası: *Memorandum du Comité de la Défense des droits des peuples Turco-Tatares Musulmans en Russie*, 1916.

———, ———, *Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Rusya üsera murahhası Yusuf Akçura Beyin raporu*, İstanbul, Matbaa-i Orhaniye, 1335 (1919), 108 s.

———, ———, *Siyaset ve iktisad hakkında bir kaç hitabe ve makale* (16 Eylül 1335-23 Nisan 1340), tabi ve naşiri Kütüphane-i Hilmi, İstanbul 1340 (1924), 221 s.

———, ———, *Gökalp Ziya Bey hakkında hâtıra ve mülâhazalar*, Türk Yurdu I, 3, Kânun-u evvel 1340 (1924), s. 156-162.

———, ———, *Tarihî görüşe dair*, Türk Yurdu I, 5, 1341 (1925), s. 349-357.

———, ———, *Türkçülük. Türklük fikri, Türkçülük cereyanı, Türk Ocakları*, Türk Yılı 1928, s. 289-455.

Yusuf Akçura'nın bu yazısı, önce 1978'de Sâkin Öner sonra 1981'de Nejat Sefercioğlu tarafından Lâtin harflerine çevrilerek Y.A.'nın hayatı ve eserleri üzerine açıklamalarla yayınlanmıştır (aşağıya bk.).

______, ______, *Tarih yazmak ve tarih okutmak usullerine dair*, Birinci Türk Tarih Kongresi, Konferanslar, müzakere zabıtları, Ankara 1932, s.577-607.

______, ______, *Türkçülük, Türkçülüğün tarihî gelişimi*, İstanbul 1978, 253 s. Türk Kültür Yayını: 23. (Türk Yılı 1928, s. 289-455'teki araştırmanın Şâkin Öner tarafından Lâtin yazısına çevrilerek yayımlanmış şeklidir. İçindekiler:) *Eser hakkında birkaç söz*, Sâkin Öner (s. 11-13); *Prof. Yusuf Akçura, hayatı, fikirleri ve eserleri*, Sâkin Öner (s. 15-30); *Türkçülük* (s.31-253).

______, ______, *Yeni Türk Devletinin öncüleri*, 1928 yılı yazıları. Basıma hazırlayan: Nejat Sefercioğlu, Kültür Bakanlığı, Ankara 1981, XVI-212 s. (Türk Yılı 1928, s. 289-455'teki araştırmanın Lâtin yazısına çevrilmiş şeklidir). Nejat Sefercioğlu'nun "Sözbaşı"nda, Yusuf Akçura'nın hayatı ve eserleri üzerine bilgi verilmiştir: s. IX-XVI.

II. Diğer Kaynaklar

Ağaoğlu, Ahmet, *"Yusuf Akçura"*, Cumhuriyet, İstanbul 13 Mart 1935.

Ağaoğlu, Samet, *Babamın arkadaşları*, 3. baskı (İlavelerle), İstanbul 1969, Baha Matbaası, 213 s. (Yusuf Akçura için bk.: *Tarih-i siyasi Profesörümüz*, s. 68-72).

Aktschura Oglu Jussuf Bey, Das Grössere Deutschland III, 17, 22.IV.1916, s. 555-556.

Anma törenleri. Yusuf Akçura'nın 100. doğum yılı dolayısiyle 25 Haziran 1976 günü Türk Tarih Kurumunda tertiplenen tören, Belleten LXI, 1977, s. 609.

Arsal, Sadri Maksudi, *Dostum Yusuf Akçura*, Türk Kültürü XV, 174, 1977, s.26-34.

Battal-Taymas, A., *Ben bir ışık arıyordum* (kızıl dünya), Ülkeler-Beldeler-Olaylar-İnsanlar-Davalar-Sonuçlar, İstanbul 1962, VIII+209 s. (*Simbirli bir Türk meşhuru Yusuf Akçura*: s. 114-130).

Battal-Taymas, Abdullah, *Kazan Türkleri*, Ankara 1966, 239 s. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 2. basılış. (Yusuf Akçura için bk.: s. 165, 170n, 176n, 181n, 190, 194). (Krş. Taymas).

Bennigsen, Alexandre et Quelquejay, Chantal, *Les mouvements nationaux chez les musulmans de Russie*, Mouton Co, Paris - La Haye 1960, 285 s. (Akçura: s. 57-62).

Bennigsen, Alexandre et Lemercier-Quelquejay, Ch., *La presse et le mouvement national chez les musulmans de Russie avant 1920*, Mouton Co, Paris - La Haye 1964, 386 s. (Yusuf Akçura'nın biyografisi: s. 66-67).

Berkes, Niyazi, *Unutulan adam*, sosyoloji konferansları XIV, İstanbul 1976, s. 194-203

Bigi, Musa Carullah, *Islahat esasları*, Petrograd 1915, 290 s. (1905'teki siyasî faaliyetler için bk. s. 5-6).

Binark, N., *Ömer Yusuf Akçura*, Kazan III, 10, s. 32-36.

Birinci Türk Tarih Kongresi, Konferanslar, müzakere zabıtları, Ankara 1932, XV+631 s.

Blankenburg, W., *Noch eine türkische Frage*, Deutscher Kurier 8.XI.1915.

Büyük Türk milliyetçisi Yusuf Akçura öldü. Yana Millî Yul VII, 4(87), Berlin 1935, s. 1-4.

Cumhuriyet ansiklopedisi, I, İstanbul 1968, s. 12: *Akçura, Yusuf.*

Çankaya, Ali, *Profesör Ömer Yusuf Akçura*, Yeni mülkiyeliler tarihi ve mülkiyeliler, Ankara 1968-1971, 8 cild; II. c.s. 1089-1096.

Çotuksöken, Yusuf, *Pantürkizmin babası Yusuf Akçura*, Güneş 11 Mayıs 1987. François Georgeon'un *Türk milliyetçiliğinin kökenleri* adı ile basılan Türkçe neşrinin tenkidi.

Devlet, Nâdir, *Yusuf Akçura'nın hayatı (1876-1935)*. Ölümünün ellinci yılında Yusuf Akçura sempozyumu tebliğleri, Ankara 1987, s. 17-33.

Ercilasun, Ahmet, *Yusuf Akçura ve Türk fikir tarihindeki yeri*, Ölü-

münün ellinci yılında Yusuf Akçura sempozyumu tebliğleri, Ankara 1987, s.109-112.

Eröz, Mehmet, *Yusuf Akçura'nın sosyal ve iktisadî görüşleri*. Ölümünün ellinci yılında Yusuf Akçura sempozyumu tebliğleri, Ankara 1987, s. 51-58.

Esin, Emel *Yusuf Akçura hakkında bilinmeyen kaynaklar ve F.Georgeon'un araştırması*, Türk Kültürü XVII. 200-201-202, 1979, s. 44-53.

Esin, Emel, *Akçura-oğlu Yûsuf Beye dâir hâtıralar*, Ölümünün ellinci yılında Yusuf Akçura sempozyumu tebliğleri, Ankara 1987, s.35-42.

Les Exposés, des Délégations des Nationalités Tatare, Tchagataï et Kirghize-Kaïssak, Lausanne 1916, 18 s.

Frankfurter Zeitung, 30.VIII.1935 (G.V.Mende'nin Osteuropa sayı 9'daki makalesinden özet).

Georgeon, François, *Aux origines du nationalisme Truc-Yusuf Akçura (1876-1935)*, Paris 1980, ADPF, 154 s.

Georgeon, François, *Ziya Gökalp et Yusuf Akçura*, Prof.Dr. Ümit Doğanay'ın anısına Armağan, İstanbul 1982, s. 376-381. İstanbul Üniversitesi yayını No. 2848.

Georgeon, François, *Türk milliyetçiliğinin kökenleri- Yusuf Akçura (1876-1935)*, çeviren: Alev Er, Ankara 1986, 167 s. Yurt Yayınları: 13

Gökalp, Ziya, *Türkleşmek, islâmlaşmak, muasırlaşmak*, Türk Yurdu III-IV-V, 1913-1914. Sonradan aynı başlıkla kitap halinde çıktı: Yeni Mecmua, İstanbul 1918, 18 s.

Hachtmann, Dr., *Aktschura Oghlu Yussuf Bey*, Deutsche Levante=Zeitung VI, 3, I.II.1916, s.93.

Hakim, *Merhum ve mağfur üstad Akçuraoğlu Yusuf Beyin Helsingfors'tan ütişi ve hâtıralarım*, Yana Millî Yul VII, 6(89), Berlin 1935, s.28-29..

Hayat Ansiklopedisi I, s. 66: *Akçura, Yusuf (1876-1935)*.

Heffening, Willi, *Zeitungsschau*, Die Welt des Islams IV, 1-2, 1916, s.206-207.

Hostler, Charles Warren, *Türken und Sowjets*, die historische Lage und die politische Bedeutung der Türken und der Türkvölker in der heutigen Welt, Alfred Metzner Verlag, Frankfurt-Berlin 1960, 263 s.

Insabato, Enrico, *L'Islam et la politique des Allies*, Paris 1920. (1916 İsviçre'deki milliyetler Kongresi ve Yusuf Akçura'nın faaliyeti üzerine bk.: s. 218-220).

İshaki, Ayaz, *Merhum Yusuf Akçura Bey*, Yana Millî Yul VII, 6(89), Berlin 1935, s. 1-11.

Jäschke, Gotthard, *Der Turanismus der jungtürken, zur osmanischen Aussenpolitik im Weltriege*, Die Welt des Islams XXI-II, 1941, s. 1-54.

Jäschke, Gotthard, *Der Turanismus und die kemalistische Türkei*, Der Orient in deutscher Forschung, çıkaran: H.H. Schaeder, 1944.

K.Z., *Yusuf Akçura hâtırasına*, Kurtuluş No.5, Berlin Mart 1935, s. 133.

Karal, Enver Ziya, *Önsöz. (Şu eserin 1-18. Sayfalarında:) Yusuf Akçura. Üç tarz-ı siyaset*. Ankara 1976, Türk Tarih Kurumu, 55 s.E.Z. Karal'ın Önsöz'ünde Yusuf Akçura'nın hayatı, eserleri üzerine bilgi verilmekte ve Üç tarz-ı siyaset'in tahlili yapılmaktadır.

Kırımlı Cafer Saydahmet, *Gaspıralı İsmail Bey (Dilde, Fikirde, İşte Birlik)*, İstanbul 1934, 248+3 s.

Kırımlı Cafer Seydahmet, *Yusuf Akçura'nın mübarek ruhuna*, Yaña Millî Yul VII, 6 (89), Berlin 1935, s. 188-23.

Kilevli, Şahveli, *Merhum büyük üstadımız Yusuf Akçura'ga (şiir)*, Yaña Millî Yul VII. 6 (89), Berlin 1935, s. 32.

Koşay Hamit Zübeyr. *Yusuf Akçura*, Belleten LXI, 162, Ankara 1977, s. 365-400.

Köprülüzâde, Mehmet Fuad, *Bizde tarih ve müverrihler hakkında*, Bilgi 1,2. 1329 (1913), s.185-196. (Yusuf Akçura hakkında: s.192)

Köprülüzâde. Mehmed Fuad. *Türklük, İslâmlık, Osmanlılık*, Türk Yurdu IV, 1329 (1913), s. 692-702.

Kuran, Ercümend, *Türk Milliyetçiliğinin gelişmesi ve Yusuf Akçuraoğlu*, Türk Kültürü IV. 42, 1966, s.529-530.

Kuran, Ercümend, *The Impact of Nationalism on the turkish elite in the nineteenth century*, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1966, 13 s.

Kuran, Ercümend, *Yusuf Akçura'nın tarihçiliği*, Ölümünün ellinci yılında Yusuf Akçura sempozyumu tebliğileri, Ankara 1987, s. 45-49.

Kurat, Akdes Nimet, *Türkiye ve Rusya*, XVIII. yüzyıl sonundan kurtuluş savaşına kadar Türk-Rus ilişkileri (1798-1919), Ankara 1970, Üniversite Basımevi, XVI+755 s. (Yusuf Akçura ve arkadaşlarının Almanya ve İsviçre'deki faaliyeti üzerine: s. 502-505).

Kutlug Muhammed, (Yusuf Akçura üzerine), Der Nahe Osten, August 1935, s. 303-307.

Landau, Jacob M., *Pan-Turkism in Turkey, a Study of Irredentism*, London 1981, IV+219 s. (Yusuf Akçura için bilhassa bk. s. 2, 13-15, 34-35, 38-44, 53, 74, 77 v.b.)

Meker, Aziz, *Lenin'le bir mülakat*, Tasviri Efkâr 20.XII.1917.

Mende, Gerhard von, *Yusuf Akçura, ein Vorkämpfer des Türkismus*, Osteuropa 9-10.VI.1935, s. 564-568.

Mende, Gerhard von, *Der nationale Kampf der Russlandtürken*, Berlin 1936, Weidmannsche Buchhandlung, VI+196 s. (Yusuf Akçura için bk.: s. 37, 38, 77, 82, 83, 86-87, 90, 100-105, 131).

Meydan-Larousse I, İstanbul 1969, s. 213: *Akçura, Yusuf.*

Mohammad Sadiq, *Türkçülük cereyanı-Türk milliyetçiliğinin eşiğinde (1908-1918)*, Türk Kültürü Araştırmaları III-VI, Ankara 1966-1969, s. 5-20.

Muhammediş, Rukiye, *Büyük üstadımız Yusuf Akçura Bey vefat*, Yana Millî Yul VII, 7 (90), Berlin 1935, s. 28-30.

"Müslüman İttifakı" Cemiyetinin nizamnamesi, Petersburg, Abdürreşid İbrahimof Matbaası (1906), (Türkçe metin 8 s. + Rusça metin 8 s.).

Nevsal-i Millî 1330 birinci sene Naşiri: Fırat, Asâr-ı Müfide Kütüphanesi, İstanbul 1339 (1914). s.20-22; Yusuf Akçura (resimli) **23-24. sayfalarda Yusuf Akçura'nın yazısı var:** *Şarkta milliyet fikri.*

Onuncu ölüm yılında anarken, Verim gazetesi, İstanbul 11 Mart 1944.

Orkun, Hüseyin Namık, *Eski Türk yazıtları IV*, Türk Dil Kurumu 1941.

Ölümünün ellinci yılında Yusuf Akçura Sempozyumu tebliğleri (11-12 Mart 1985), Ankara 1987, 112 s.

Öner, Sâkin, *Yusuf Akçura, Türkçülük, Türkçülüğün tarihî gelişimi*, İstanbul 1978, 253 s. (Türk Yılı 1928, s. 289-455'teki araştırmanın Sâkin Öner tarafından Lâtin yazısına çevrilerek yayınlanmış şeklidir. İçindekiler: *Eser hakkında birkaç söz*, Sâkin Öner(s. 11-13); *Prof. Yusuf Akçura, hayatı, fikirleri ve eserleri*, Sâkin Öner (s. 15-30);*Türkçülük (s.31-253)*.

Râsonyi, László, *Tarihte Türklük*, Ankara 1971, VII+420 s. - Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü yayınları: 39. (Yusuf Akçura için bk. s. 237, 258,276, 375, 383).

Resulzâde, Mehmet Emin, *Yusuf Akçura*, Kurtuluş No. 5, Berlin, Mart 1935.

Sa'dî, Abdurrahman, *Tatar edebiyatı tarihi*, Kazan 1926, 300 s. Devlet Neşriyatı Basıması. (Yusuf Akçura için bk.: s. 145-148)

Saniye İffet, *Yusuf Beynin büstüne karap* (şiir), Yaña Millî Yul VII, 6 (89), Berlin 1935, S. 27.

Saniye İffet, *Yusuf Akçuraoğlu*, Yaña Millî Yul VII, 6 (89), Berlin 1935, s.12-18.

Sefercioğlu, Nejat, *Prof. Yusuf Akçura, Yeni Türk devletinin öncüleri, 1928 yılı yazıları*, basıma hazırlayan Nejat Sefercioğlu, Kültür Bakanlığı, Ankara 1981, XVI+212 s. (Türk Yılı *1928*, s. 289-455'teki araştırmanın Lâtin yazısına çevrilmiş şeklidir). Nejat Sefercioğlu'nun "Sözbaşı"nda,Yusuf Akçura'nın hayatı ve eserleri üzerine bilgi vardır: s. IX-XVI.

Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi V, İstanbul 1985, İletişim yayınları. (*Türkçülük* bahsinde Yusuf Akçura için bk.: s.1397).

Taymas, Abdullah, Yusuf Akçora'nın işleri ve izleri tekresinde, Kurun 21 ve 23 Mart 1935.

Taymas, Abdullah, *Muharrem Feyzi Toğay'a açık mektup: Y. Akçura hakkındaki eser ne oldu?*, Haber-Akşam Postası, sayı 3775, 5 Eylül 1942.

Taymas Abdullah Battal, *Yusuf Akçuraoğlu'nun Türkçülüğü ve Rus-*

ya Türkleri arasındaki çalışmaları, Türk Yurdu XXVI, 7, 1942, s. 221-225.

Taymas, (Abdullah), *Yusuf Akçura, ölümünün 10.yıldönümü münasebetiyle*, *Vakit, 11 ve 12 Mart 1945.*

Temir, *Yusuf Aktschura, der Träge,des türkischen Einheitswillens*, Volk und Reich XI,7, Berlin Juli 1935, s. 538-543.- (Bu yazı Ahmet Temir'in değil, bu sözü bir ara müstear ad olarak kullanmış olan Fuad Kazak'mdır?).

Temir, Ahmet, *Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü'nün tarihçesi ve yaptığı işler*, 25 yıl, Ankara 1986, s.7-27.

Temir, Ahmet, *Yusuf Akçura ve dış Türkler*, Ölümünün ellinci yılında Yusuf Akçura sempozyumu tebliğleri (11-12 Mart 1985), Ankara 1987, s. 99-107.

Temir, Ahmet, *Türkçülüğün tarihi ve Yusuf Akçura üzerine bir eser*, Tercüman, sayı 9177, 13.IX.1987, s. 8.

Temir, Ahmet, Değerlendirmeler: *François Georgeon, Türk milliyetçiliğinin kökenleri Yusuf Akçura (1876-1935)*, çeviren: Alev Er, Ankara 1986. Türk Dili, Haziran 1987.

Tevetoğlu, Fethi. *Müftüoğlu Ahmed Hikmet*, Ankara 1986, 303 s.- Kültür ve Turizm Bakanlığı yayınları: 669. (Yusuf Akçura için bk.: s. 78, 81-83; 126, 145n).

Tevetoğlu, Fethi, *Hamdullah Suphi Tanrıöver*, Ankara 1986, 303S. - Kültür ve Turizm Bakanlığı yayınları: 658. (Yusuf Akçura için bk.: s. 82-89,93-97, 99, 106, 109, 111, 112, 114. 124, 126. 128, 130, 139).

Thomas, David, *Yusuf Akçura and the Intellectual Origins of Uç tarz-ı siyaset*, Journal of Turkish Studies II, 1979, s. 127-140.

Togan, Zeki Velidi, Bugünkü *Türkili (Türkistan) ve yakın tarihi*, I. Batı ve Kuzey Türkistan, İstanbul, Arkadaş, Horoz ve Güven Basımevleri 1942-1947, XII+696 s. (Yusuf Akçura ile ilgili yerler: s. 370-378,475-479, 499. 558).

Togay, Muharrem Feyzi, *Yusuf Akçura, hayatı ve eserleri*, İstanbul 1944, Zaman Kitabevi, Hüsnütabiat Basımevi, 141 s.

Toprak, Zafer, *Unutulan adam: Yusuf Akçura*, Cumhuriyet 30 Nisan 1987. François Georgeon'un *Türk milliyetçiliğinin kökenleri* adlı Türkçe neşrinin tenkidi).

Türk Ansiklopedisi I, s. 319-320: *Akçura, Yusuf.*

Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi I. İstanbul 1976, s. 87-88:*Akçura, Yusuf.*
Türk Edebiyatı Ansiklopedisi I, Cem Yayınevi, İstanbul 1984; *Akçura Yusuf.*
Türk meşhurları, yazan: İbrahim Alâettin Gövsa, 1946-1947, s. 28: *Akçura, Yusuf.*
Türk ve dünya ünlüleri Ansiklopedisi I, İstanbul, Anadolu Yayıncılık, s. 171-172: *Akçura, Yusuf,* 1876-1935.
Türkiye teracim-i ahval Ansiklopedisi III, çıkaran: Mehmet Zeki, İstanbul 1930-1932, Hamit Matbaası,s.300-301:*Yusuf Bey (Akçuraoğlu).*
Unat, Faik Reşit, *Prof. Yusuf Akçura ve tarih öğretimi,* Türk Tarih Kurumu Atatürk Konferansları II, Ankara 1970, s. 39-44.
Ülken, Hilmi Ziya, *Türkiye'de çağdaş düşünce tarihi* - I-,İstanbul, Ahmet Sait Matbaası, Konya, Selçuk yayınları: 5, 1966, s. 637-649:*Yusuf Akçura* 1879-1935.
Validov, Camalütdin (Cemal Velidî), *Oçerk istorii obrazovannosti i literaturı Tatar (do revolyutsii 1917 g.).* (Tatarlarda maarif ve edebiyat tarihi taslağı, 1917 ihtilâline kadar), Moskva-Leningrad 1923, 106 s.- Aynı eserin küçük boyda yeni kopya-baskısı: Society for CAS, Oxford 1986, 214 s. (Yusuf Akçura ve eserleri için bk.: s. 168-171).
Wilson'a çekilen telgraf: *Revue du Monde Musulman,* vol. LII Dec. 1922, s. 6-7;vol. LVI, Dec. 1923, s. 146-147.
Yeni Türk Ansiklopedisi I, İstanbul 1985, Ötüken yayınları, s. 59: *Akçura, Yusuf,*
Yusuf Akçura, Yaş Türkistan, sayı 64, Berlin-Paris, Mart 1935 (İç kapakta).
Yusuf Akçura Alman matbuatında, Yaş Türkistan, sayı 70, Berlin-Paris, Eylül 1935 (iç kapakta).
Zarevand, *Turtsiya i Panturanizm.* vvedenie A.N. Mandel'ştama. (Türkiye ve Panturanizm, Giriş: A.N. Mandel'ştam'ın), Paris 1903, 168 s. Imp.de Navarre, Librairie "La Source" (Yusuf Akçura için bk. s.7, 11, 42, 50, 54, 56, 62, 70, 110, 146, 147). Aynı eserin genişletilmiş İngilizcesi: *United and Independent Turania, Aims and Designs of the Turks* **Leyden** 1971.

Yusupov, Abdulla, *Gospoda Akçurinı* (Akçura Beyler), Kazan 1974, 342 s. Tataristan Devlet Neşriyatı

Zenkovsky, Serge A., *Pan-Turkism and Islam in Russia*, Cambridge 1960, Harvard University Press, XVI+345 s. (Yusuf Akçura için bk.: s. 21, 38-47, 50, 104, 107, 112, 116, 127, 129, 269-270, 279).-Türkçe tercümesi: *Rusya'da Pan-Türkizm ve Müslümanlık*, çeviren Prof. Dr. İzzet Kandemir, 1974, XV+435 s.

Die Ziele der Turko-*Tataren Russlands*, Das Grössere Deutschland III. 17, 22, IV, 1916, s. 553-555.

Yusuf Akçura'nın doğum tarihi ve Hâtıra Defteri üzerine bazı AÇIKLAMALAR

1. (Sayfa.9, 10):

Yusuf Akçura'nın doğum tarihi ile ilgili tartışmalara temel teşkil eden1876 ve 1879 rakamları üzerinde fikir yürüten yazarlar (Togay 1944, s.20; Battal Taymas 1962, s. 114: Georgeon 1986, s. 16 n. 10 v.b.) 1876'da karar kılmış gibidirler. Ancak gözden kaçan bir rakam daha var: Tanınmış Tatar şairelerinden Saniye İffet (Ugan)'ın **Yaña Millî Yul**'da çıkan makalesinde (1935, VII. 6. s. 12) Y. Akçura'nın doğum tarihi 1872 olarak gösterilmektedir ki, bu da dikkatle üzerinde durulması gereken bir husustur. Ufa'da "Turmuş" gazetesini çıkaran, gerek 1917 Moskova kongresinde ve gerek Millî Medenî muhtariyet devrinde maarif projelerini hazırlayan Zakir Dakirî Ugan'ın (ölm. 1954) eşi olan Saniye İffet (ölm. 1957) ve ailesi, Akçuraları Rusya'da iken yakından tanıdıkları gibi, Ankara'da da, Keçiören sakini Akçura'ların 1923'ten beri Etlik'te oturan komşuları olarak sık sık grüşüyorlardı. Y.Akçura'nın doğum tarihini 1872 olarak vermesi, hiç şüphesiz aile içinde konuşulanlara, rivayetlere ve duyduklarına dayanıyordu. Ahmet Ağaoğlu'nun son yazılarında Akçura'yı "birdenbire çökmüş, ihtiyarlamış" olarak görmesi, yalnız "çok çalışma" yüzünden meydana gelen bir hâdise olmayıp, yaşının ilerlemiş olması, yani doğum tarihinin daha da geriye alınması ile açıklanabilir kanaatındayım. Eğer Yusuf Akçura 1896 tarihli "Defteri âmalim"deki: "başımdan gelip geçenleri, otuz yaşındaki meleklerin defterlerindeki kadar doğru kaydedeceğim" (Togay 97) cümlesi ile kendi yaşına işaret etmek istemişse, bu takdirde 1866'da doğmuş olması gerekirdi.

2. (Sayfa.12, 82):

Yusuf Akçura'nın kendi hâtıraları "-Ta kendim- yahut -Defteri âmalim-" başlığı ile Muharrem Feyzi Togay tarafından yayınlanmıştır (**Yusuf Akçura, hayatı ve eserleri 1944 s. 97-141). "Son derece bozuk bir hatla yazılmış ve çizilmiş olan bu defterlerden mâna çıkarmak ve muntazam bir hâtıra mecmuası haline koymak için tam bir kış geceli gündüzlü uğraşmak mecburiyetinde kaldım" (s.18) diyen Togay'a hak vermek gerekiyor, çünkü şüpheli bazı kelimeleri çözmekte zorluk çektiği, bazen yanlış okuduğu veya kendisine göre tahmini bir şekil vermeye çalıştığı görülmektedir. Bir kaç misal:**

2a. (Sayfa.9):

Togay'ın yanlış yorumladığı sözlerden biri de, "Bibi Fahri Banu" şeklinde okuduğu Yusuf'un annesinin adıdır (s.99). Ortadaki söz "Fahri" değil, "Kamer" olacaktır. Zaten Yusuf Akçura kendisi de annesinin adını "Babi Kamer Banu" diye zikrediyor (Türk

Yılı 1928, s. 396). Bu yanlışlık, "Kamer" ve "Fahr (i)" sözlerinin Arap yazısı ile biri birine çok benzemesinden ileri gelmektedir. Hele elyazılı metinlerde bunları biri birinden ayırmak bile imkânsızlaşır. Ayrıca şuna da işaret edelim ki, Osmanlıcada erkek adı olarak geçen "Fahri"sözü Kazan-Tatar edebiyatında hiç kullanılmaz, orada yaşayan şekiller: erkeklerde Fahreddin, kadınlarda Fahrünnisa, Fahrülbenat v.b.dır. Yusuf Akçura'nın Türk Yılı'ndaki annesiyle ilgili açıklamasını, M.F. Togay'ın görmediği anlaşılıyor.

Son anda Abdullah Battal-Taymas'ın Akçura ile ilgili notları arasında, Yusuf'un annesinin adı üzerine bazı açıklamalara rastladım. Zaman ve yer darlığından yukardaki ifadelerimi değiştirmeden, onun sözlerini de ilâve ediyorum: "Bu çelişmeler karşısında ben çaresizlik içinde kalınca, Akçuraoğlu'nun ta ilk okulda arkadaşlık ettiği Müşfika Ülken Hanıma (Hilmi Ziya Ülken'in annesi) bir mektup yazıp kendisinden durumu aydınlatmasını rica etmiştim. Kendisi 8.1.1948 tarihli cevap mektubunda aynen şunları yazıyordu: Merhum Yusuf Beyin valdesinin ismi Fahriye Hanım idi. Vefatından on sene kadar evel Dağıstanlı Osman Bey namında bir zat ile evlenmiş idi. Büyük hareket-i arzda (1310/1895)ölmüştü".

Bütün bunlar gösteriyor ki, Yusuf Akçura'nın doğum tarihinde olduğu gibi, annesinin adı hakkında da katî bir hükme varmak mümkün olmamaktadır. Son ihtimal olarak, annesinin Bibi Kamer Banu ve Bibi Fahriye Banu diye her iki adı da taşıdığı düşünülebilir.

2b. (Sayfa.12):

M.F. Togay'ın okuyuşunda düzeltilecek diğer bir husus da, Yusf Akçura'nın "Hatıra defteri"nin adı ile ilgilidir. "Defteri âmalime 'Tâ kendim' adını verdim.Şimal Türk lehçesine göre 'Nik özüm'dür" (s. 97) cümlesindeki **nik** sözünün **nek (neq)** olarak düzeltilmesi gerekir. Arapça yazılı metin elimizde olmadığından, buradaki şekilleri tahminî olarak yazdık.

nik sözü Kazan edebiyatında bir soru zamiridir, "niçin?" anlamına gelir: Nik alay? "niçin öyle?". **Nik aldı?** "Niçin aldı?". Halbuki burada **Tə kendim veya Ta kendisi** tabirlerindeki ta hecesinin Kazan şivesindeki en uygun karşılığı, (ince vokal ve kalın konsonantla söylenişi biraz zor olan) **nek (neq)** sözüdür.
Misaller: **nek üzi** "ta kendisi", **nek üstine bastı** "tam üstüne bastı" (doğru tahmin etti), v.b. gibi.

M.F.Togay'ın başka bazı kelimelerde de müdahalede bulanarak kendisine göre değiştirmeye çalıştığı görülmektedir, meselâ Kazanlı kadın Hükümdar **Süyüm Bikenin adını** Sevim Bılge şekline sokması(s.6), **Ural** dağlarına Ulay demesi (s.10) ve nihayet**Akçura** sözünü de Akçora şeklinde okuması gibi.

3. (Sayfa.9):

Ailenin soy adı Akçura (bazan Akçora), Akçurin şeklinde geçer. Abdullah Taymas, M.F.Togay'a hitaben yayınladığı "Açık mektup"ta bu münasebetle şöyle diyor: "Belki hatırlarsınız, müracaat mektubunuzda Yusuf merhumun soyadını biteviye Akçora şeklinde yazıyordunuz; ben kısa hususî mektubumda, delillerini de serdederek, bunun doğrusunun Akçura olacağını sağlamlamıştım; çünkü Heyeti Ilmiye başkanı tarafından tercümei hal sahibinin adının bile yanlış yazılması hayra alâmet sayılamazdı" (Haber - Akşam Postası, 5.IX,1942).

M.F.Togay'a yazılan hususî mektuptaki delillerin neler olduğunu, yani bu sözün Akçura olması gerektiğinin nasıl ispatlandığını bilmiyoruz. Fakat Kazan şivesinde o sesi bulunmadığına göre, bu söz orada elbette ki **u** ile kullanılıyor ve resmî bir özel ad olduğu için şivelere aktarılırken de bunun aynen yazılması gerekiyordu. Pasaporttaki Akçura şekli İstanbul'a gelince Akçora diye değiştirilemezdi.

Sözün tarihî çıkışına baktığımızda, o/u meselesinin burada da çözülemediğini görürüz. Ak+Çura şeklinde iki parçadan ibaret olan bu terkibin ikinci kısmı, Orhon yazıtlarında yüksek bir rütbe, ünvan olarak ve asıl şahıs adına takılara kullanılan çur/çor sözü ile ilgili olsa gerektir. Fakat Orhon yazıtlarında o/u şeklinde her iki türlü okunabilen harf yüzünden, sözün okunuşu burada da karanlık kalmaktadır.

Orhon yazıtlarında çor, çur ile kullanılan adlar için bazı misaller: Kül Çur, Külüg Çur, Kara Çur, Oglan Çur, Tadık Çur, Unagan Çur, Yigen Çur v.b (H.N. Orkun, Eski Türk Yazıtları IV).

Kazan İslâm Cemaati mümessilleri tarafından Rus hükümetine sunulan 28.1.1905 tarihli muhtırada (Dokladnaya zapiska) Yusuf'un soyadı "Akçur" olarak geçmekte ise de, bunun Orhon yazıtlarından elde edilen bilgilere dayanan şuurlu bir düzeltme olduğunu zannetmiyoruz. Kanaatımızca bu, Rusçada Akçurin şeklinde kullanılan soyadından Rusça-in ekinin atılmasıyla meydana gelen bir şekilden ibarettir.

İNDEKS
Şahıs, millet, halk, boy ve coğrafya adları

İLÂVELER

Yusuf AKÇURA, İlmî ve siyasî "Türklük" ve "Türkçülük" fikrinin işlenip geliştirilmesinde önemli rol oynadı: Ta 1904'te, daha herkes "Osmanlı" iken yazmış olduğu "Üç tarz-ı siyaset" adlı eseri ile "Osmanlıcılık, İslâmcılık, Türkçülük" konuları üzerine tartışma açtı, yıllarca Türk Yurdu dergisini çıkardı, tarih profesörü olarak üniversitelerde birçok talebe yetiştirdi. Atatürk'ün yakın mesai arkadaşlarından biri olarak, bilhassa dış siyaset ve kültür meselelerinde yardımı dokundu. Bu kitapta onun hayatı, eserleri, fikirleri ve araştırmaların bugünkü durumu üzerine bilgi vermiştir.

ISBN 975-17-0075-2
600.–TL